

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

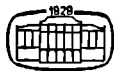
REGÉNYEK

71.

JÓKAI MÓR

AHOL A PÉNZ
NEM ISTEN

(1904)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Sajtó alá rendezte
KÓKAY GYÖRGY

Magy. or. I. 3.
94, 989.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

Printed in Hungary

BEVEZETÉS

Mert hát a pénz mindenütt isten.

Afrika kaffereinél és a Jeges-tenger csukcsijainál; ha nincs is császárkép nyomatva rá. Egyik helyen a kaurikagyló, másikon a tengeri-kutya-fog a pénz: abban számítanak. Ahány nép, annyi neve az istennek. Talán Buddha, Brahma, Szjadei Hahe, Viclipucli, Jehova? Dehogy! Lak-rúpia, Taël, Millereis, font sterling, tallér, líra, frank, lej, márka, korona, piaszter, rubel, duros, dollár: ez az isten.

A bálványhoz, a láthatatlan istenhez csak azért imádkoznak, hogy segítsen nekik ehhez a másik istenhez, az igazihoz kegybe jutni.

Dél előtt predikál nekik valaki a mennybéli istenről, azon elalusznak, dél után predikál nekik más valaki a földi istenről, a pénzről, arra fölébrednek.

A Jehova kiadja nekik a tízparancsolatot: azt nem fogadják, meg; a pénzisten az ellenkezőjét hirdeti, azt megfogadják: „de lopj, de ölj, add el, vedd meg a szerelmet, hamisíts, kívánd a másét, óhajtsd apád és anyád halálát, hogy örökséghez juthass e földön!”

Hogy az emberek a Jehovát, a Krisztust káromolják, az úton-útfélen hallható, de hogy azt a „Krisztus”-t, aki alatt a pénzt értik, szidta volna valaha ember, ez nem történt meg soha.

Akinek pénze van, az a próféta.

Akinek pénze van, az idvözül.

Akinek pénze van, azé a hatalom, az ország és a dicsőség.
(Azért ki is maradt ez a három szó a Miatyánkból: nagyon

természetesen; mivelhogy a „mi atyánk”-tól csak *kenyeret* kérünk, nem pénzt.)

Milyen világ lehet ott, ahol a „mi Atyánk” ad kenyeret, amennyi kell, ideértve minden földi boldogságot; de ahol a pénzt nem ismerik?

Ilyen hihetetlennek látszó történeteket írtam én le két külön regényben.

Az egyik a jelenkorban folyik le s még a jövőre is kiterjed, ennek a címe: „Vashajó a hegytetőn”; a másik kétszáz évvel ezelőtti adatok alapján épült, ennek a címe: „Bona”.

Nem mesék, nem fantazmagóriák, reális helyzetek leírásai, ahogy kezemhez kerültek.

★

Hogy jutottam az első történetnek az adataihoz, azt rövidesen elmondom.

Az Adria Magyar Tengerhajózási Társaságnak igazgatósági tagja vagyok, melynek gőzösci Dél-Amerikáig közvetítik a magyar kereskedést. Egy igazgatósági ülésen a tanácskozásban részt vevő kormányi megbízott kérdést intézett a vezérigazgatóhoz az iránt, mi oka lehet annak a ténynek, hogy az Adria gőzhajóin nincsenek magyar hajóstisztek, hajósapródok alkalmazva, holott Fiumében évek óta fennáll egy tengerészeti akadémia, melyben számos magyar fiú nyer kiképztetést. Kétféle vélemény van az iránt. Az egyik azt állítja, hogy az idegen nemzetiségű felsőbb tengerésztisztek (dalmaták, olaszok) durván bánnak a magyar fiúkkal, a matrózok is üldözik őket; a másik nézet ellenben azt vallja, hogy a magyar úrfiak nem szeretik a fáradságos munkát, s a tengerészi sovány élelem nem felel meg a kívánságaiknak. Az igazgató rögtön megfelelt a kérdésre. Sem az első, sem a második feltevés nem helyes. A fiumei tengerészi-iskolából kikerült ifjak mind beválnak a hajós-életpályán; nem is üldözi őket senki; hanem az a körülmény forog fenn, hogy éppen nagyon kitűnő

készültségük miatt elkapják tőlünk őket az idegen hajósok; különösen a nyelvismeretük teszi őket keresettekké. Ezek beszélnék spanyolul, angolul, franciául, olaszul; a magyar könnyen tanul minden idegen nyelvet, egyéb ismeretekben is kitűnően vannak felkészülve. Amint a mi hajónk valami külföldi kikötőben megállapodik ki- és berakodásra, a mi hajóapródunkat nagyhamar elszegődtetik angol, amerikai, hollandi hajóra, hadnaggyá előléptetve, busás fizetéssel.

Erre a felvilágosításra az Adria igazgatósága nem hozhatott más határozatot, mint azt, hogy utasította a vezérigazgatóságot, hogy azokat a magyar tengerészfjakat, kiket kitűnő ismereteik és gyakorlati ügyességük miatt szerződtek el tőlünk idegen hajóstársaságok, szerződtesse hozzánk vissza még előnyösebb feltételek mellett, minél előbb.

Ez már kezd fogatosíttatni.

Egy fiatal hajóshadnagyot sikerült visszaszerződteni az Adria-gőzöshöz, másodkapitányi minőségben.

Ettől az ifjú tengerésztisztól kaptam e kéziratcsomagot, melynek tartalmát regényemben felhasználtam. Ez hála volt tőle azért a buzgóságért, amit a magyar ifjak visszanyerése érdekében tettem. Pedig nem is én tettem.

A jegyzetei elé a fiatal tengerész egy rám nézve kötelező kikötést csatolt.

Hogy regényemben neveket ne említsek, se geográfiai helymeghatározást, miután őt becsületszava kötelezi, hogy se a történetben működő személyek kilétét, se a történet színhelyét senkinek elárulni nem fogja.

Annálfogva most olvasni fogunk egy regényt, melyben senkinek sincsen neve, a történet helyét nem lehet kitalálni, hol van? Mindent csak sejteni lehet, lélektani megnyilatkozásokból találgatni, és a végén mégis lehetőknek, természetesnek fogja ezt mindenki elismerni.

Híszén történtek már hihetetlen események a világon.
De megtörténtek.

ELSŐ RÉSZ

VASHAJÓ A HEGYTETŐN

A Magellán ötárbocos kereskedelmi hajón voltam mint hajóshadnagy alkalmazva két év óta. Vitorláin kívül volt a hajónknak egy compound-gőzgépe is, mely járását gyorsította.

Rio de Janeiróból jöttünk lisztrakománnyal, melyet egy dél-amerikai ország kormánya számára szállítottunk, akinek egy kis parázs háborúja támadt a felkelőivel; a háborúhoz kenyér kell, pusztá kávéval a katona be nem éri.

A liszt magyarországi termény volt, Rio de Janeiróig Adria-gőzös szállította, ott mi vettük át. Az európai hajósoknak nincs kedvük a Cap Hoornot körülhajózázni, a sűrű ködök, ciklonok, mindenféle zátonyok miatt. Különösen félelmesek előttük a dél-amerikai gőzhajók, melyeknek személyzete semmi tengerészszabályt nem ismer: — kapitány, kormányos, matróz mind a fülén fekszik és aluszik; de ha ébren van, annál rosszabb, mert akkor részeg: ha mi „jobbra térj”-t jelvényezünk neki, csak azért is balra irányoz, s belefut a hajónkba.

A mi hajónk braziliai volt, járatos a veszélyes úton.

Útközben sok ellenkezésem volt a hajótulajdonossal. Mint ön jól tudja, amely hajón lisztet szállítanak, azon nem szabad se citromot, se narancsot, se állatbőrt, se dél-amerikai fát beraktározni, mert azoknak a bűze átjárja a lisztet, s attól ez élvezhetetlenné válik. A hajótulajdonos pedig szerette volna a nagy hajójának még üresen maradt szakaszait minden közbeső kikötőben ilyesfélével megtölteni. Én protestáltam ellene, s a kapitány nekem adott igazat. Ő parancsolt.

Ellenben azt követeltem a hajósgazdától, hogy az üres szakaszokba helyezzen el több ivóvízes hordót, aztán meg egynehány eleven vágni való állatot; a matrózoknak jó a füstölt hús meg a burgonya, de a mi úri keblünk hébe-hóba egy kis friss tokányra, pörköltre vágyik.

A hajósgazda aztán elővette a krétát a zsebéből, s a gőzüst oldalán kiszámította előttem, hogy mennyi porció ivóvíz jut a meglevőből minden hajóslegényre. Akik dohányt rágnak, azoknak nem kell víz. Eltart az a megérkezésig; ellenben beszerzett az urak számára három kecskét meg három agutit (afféle malacot).

Hogy mennyire igazam volt, ezt már másnap bebizonyította a köd, mely hajónkat meglepte. Olyan köd, amelyenről még londoni embernek sincs fogalma. A hajó kormánypadjától nem lehetett a hajó orráig látni, s a kapitány csak szótülkőn át oszthatta a parancsokat.

És amellet teljes szélcsend állott be. A vitorlák kókadtan csüggték alá rúdjaikról, s a hajó dülöngélt egyik oldaláról a másikra. A nap úgy rémkedett a szürke égben reggeltől estig, mint egy rézkondér fenéke. Emlékeztetett az üres rézkondérra, melyből hiányzott a tokányhoz való vagdalék. Mind a hat állatunkat elfogyasztottuk már. Egy hétig tartott a nagy köd. De fogytán volt az ivóvíz is, a maradékot utalvány mellett osztogatták. A szélcsendben csak a gőzgéppel lehetett előre hatolni, de az is csak félerővel dolgozhatott a sűrű ködben, s amellet folyton kellett a ködkürttel tutultatni nappal és éjjel, hogy szemközt jövő hajóba ne ütközzünk. Éjjel-nappal égtek a lámpások árbocon, hajó orrán.

Fogalmunk sem volt róla, hogy merre járunk.

A nyolcadik napon estefelé egy monszun-fuvallatra felszakadt a sűrű tengeri köd, s felhő-rétegek támadtak belőle az égen. Ezt az egész égkárpitot lángvörösré festé a lemenő nap, s visszatükrözé a tenger, melynek felszíne most már fodrosodni kezdett.

— Még az éjjel megkapjuk a tifont! — mondá a kapitány, s kiadta a parancsot, hogy a vitorlákat be kell göngyölneni.

Az egész mindenség égni látszott skarlátpirosban, lángvörösben. Csak a nyugati láthatáron volt a tenger sötétkék, s ellentétet képezett a bíborpalástjából vetkőződő nappal.

Egyszer aztán megszűnt a nap vakító fénye.

Tudjuk, akik valamit olvastunk az optikáról, hogy ez a megnagyobodott tűzveres égi gömb ott az éghatáron, melybe most már szabad szemmel belenézhetünk, nem a nap maga, hanem annak a légkör által felemelt csalképe.

Most egyszerre egy különös tünemény lépett meg mindnyájunkat.

Amint a napspektrum tűzkorongja a láthatárt érte, egy fehér felhő harapott a szélébe, mely előrenyomult a naptányér közepéig, a felhőt lassan követte egy sötét kúp, mely a tenger színvonalából látszott kiemelkedni, míg egészen eltakarta a leáldozó napot.

— Az ott egy előfok! — kiálta a kapitány, amint a nap letűntével a látóhatáron jól kivehető lett a hegyes kúp. — Az ott a szárazföld!

Ezt mindenki bizonyosra vette.

Csak azt nem bírta senki elképzelni, miért marad meg az a fehér felhő a kúpnak a csúcsán mozdulatlanul, se fel nem száll, se oldalt nem tér el róla, és az alkony pírjától színt nem vesz föl, ahogy felhő szokta.

— Ha ott előfok van, akkor tengeröböl is van — mondá a kapitány. — Jó lesz odamenekülnünk a vihar elől.

Azzal arrafelé irányoztuk a hajó futását, s teljes gőzerővel haladtunk előre.

Az időjóslat fényesen bevált. Annyiban fényesen, hogy én még soha annyi mennykőhullást nem láttam, mint a bekövetkezett zivatarban. Valóságos tifon volt. A szél fenékig fölszántotta a tengert, a hullámok az egekig dobálták a hajónkat, s gyorsabban minden gőzerőnél hajtották a folyvást közeledő

előfok felé, melynek kúpjáról még az erős vihar sem bírta azt a rejtélyes felhőt elszakítani.

Egyszer aztán a tengerfenékmérő sekély vizet jelzett.

— Zátony felé közelítünk! — kiálta a kapitány. — Le a horgonyokkal!

Parancsa teljesítve lett.

Akinek van egy kis képzelőtehetsége, az kitalálhatja, hogy micsoda multság az: a tomboló zivatar közepett egy horgonyra kötött hajó födélzetén, a kötelekbe kapaszkodva teljesíteni a tengerész-szolgálatot.

Engem azzal a feladattal bízott meg a kapitány, hogy kössem oda magamat az övemnél fogva a gőzkürt kéményéhez, s folyton ismétljem a tutuló bömböléseket, nehogy hegyibünk rohanjon valami más hajó. De ettől a hivatalomtól nagyhamar felszabadított egy kolosszális hullámtorlat, mely keresztülcsapott a födélzetünkön, behatolt a gépkamrába, kioltotta a kazán tüzét, akkor aztán nem lehetett a gőzkürtnek tovább üvöltözni. Egy újabb, még nagyobb hullámcsapás pedig féloldalra döntötte a hajónkat, az árbocaink a tengert korbácsolták. Azt hittük, hogy el vagyunk veszve. Hajótulajdonosunk a hajónk védszentjének oszlopát átkarolva tartá, s attól kért segítséget.

Én hiszek a védszentekben. Aki nem tud bennük hinni, csak jöjjön a tengerre, ott majd megtanítják rá!

Ennek a magas közbenjárásnak is tulajdonítom, hogy a zimankós viheder, amilyen gyorsan jött, oly hirtelen el is vult, s átengedte az eget a vízontó fellegeknek, melyek majd zápor-, majd jégesőt zúdítottak alá. Hol fekete, hol fehér sötétség töltötte be körös-körül a világot. Hajónk megint helyreállt, s nekünk csak arra kellett vigyáznunk, hogy ki ne ugorjék alólunk, mikor a horgonylanc visszarántja. Az eső eltartott hajnalig, akkor egyszerre kitisztult az ég, a tenger is elcsillapult.

Mi elbámultunk a látványon, mely előttünk állt. Egy

mérföldnyire lehattünk attól a kúptól, melyet meg akartunk közelíteni. Nem partvidék előfoka volt az, hanem egy vulkán. Nem tűzokádó, hanem vízhányó (gejzír). Az a fehér felhő a kúpján az égre lövellő gőz és lúg, mely öt oszlopra szakad; olyan, mint egy legyező, a gőz folytonos felhőt képez fölötte, míg a vízoszlopok tág ívben omlanak a hegy oldalaira alá. A középső vízoszlop azonban a magasban koronát képezve, csaknem függélyesen megy föl, és zuhan alá az egekből. Ez nem hagyja magát még a vihartól sem félreterelni.

Bámulatunkat azonban leginkább az kötötte le, hogy odafenn, a vulkán kráteréhez közel, a tölcsér repedésének két szirtszakadéka közé beékelve, egy vashajó tűnik elő, egész épségben, kéményestül, árbocostul: távcsöveinken át még a propellert is kivehettük a hajó farán s a kormányosbódét, mely üvegből volt.

Hogy került fel ez a vashajó oda a hegytetőre, mely legalább kétszáz méter magasságú lehet?

Mi vitte oda?

Mért maradt ottan?

Vajon lakik-e benne valaki?

A VASHAJÓ LAKCI

Még jobban meglepett bennünket az a tünemény, hogy a gejzír aljából egy hatalmas forrás zuhogott elő, melynek árja sokáig megtartotta világos színét a tenger sötétzöld hullámai között.

„Hurráh! Ivóvíz!” — rivalltak a matrózok.

A forrás nem gőzölgött, tehát a vízének hidegnek kellett lenni.

Hogy egy forró vizet és gőzt okádó gejzír aljából hogy bugyoghasson elő hideg víz, annak a rejtélyén hiába törtem a fejemet. Hiszen kémiai úton lehet jeget előállítani — sa természet nagy kémikus. A híres jégbarlangokban nyáron növekedik a jég, télen elfogy.

— Hadnagy úr, hat legénnyel szálljon a középderегlyébe vizet tölteni!

A kapitány parancsa nekem szólt.

A középderегlyét azonnal vízre bocsátottuk, s három hor-dót behengerítettünk. A többi következik. Azzal elindultunk a part felé.

De könnyebb volt azt a parancsot kiadni, mint végrehajtani.

Alig haladtunk egy fonálnyira, amidőn utunkat állta a korallzátony.

A legveszedelmesebb fajtája a zátonyoknak.

A sziklazátony, a homokzátony messziről hírt ad magáról. Túlemelkedik a hátával a tenger felszínén, a hab megtörik a szélein; de a korallzátony a víz színe alatt bujkál. Azt egy-trillió eleven állat építi, amely csak a víz alatt él és működik.

Szaporítja a fáját, építi a várát: virág és féreg egy személyben. Teremtő erővel bír; egész szigeteket alkot. De tenger alatti építményeivel a hajósok legnagyobb veszedelme.

A korallzátony mindenféle római betűt utánoz a tömeges alakulásban. A természettudósok azt már kitalálták, hogy a korallféreg hogyan teremt virágot, a virágból nemes kővé vált ágat, de azt még nem tudták kieszelni, hogyan él tovább az a kő, hogyan vastagszik meg a törzse? Élő növény ez a kő, mint a hársfa, hisz a törzsét már nem építi a teremtő féreg. Mikor egy ilyen amfiteátrumba beletévedtünk a dereglyénkkal, alig tudtunk belőle kitalálni, mikor észrevettük, hogy labirintba kerültünk.

Nekem még tengerésznövendék koromban kedvenc tanulmányom volt a korallok világa. No most alkalmam volt abban színről színre gyönyörködhetni. A tenger vize kristálytiszt volt, a fenekéig lehetett látni. Körös-körül a madreporák erdeje, sövénye, sziklalugasai, a vérpiros, rózsaszínű és fehér friszek, nemes korallok, a fekete antipathesek, a foszforosan világító legyezősök. Egy tündérgert, aminőhöz hasonlót a szárazföld nem mutat föl. A víz alatti fák minden ágán virág, mely él, mozog, nyílik, csukódik, s minden virágban egy élő féreg, mely magának monumentumot s új petéinek bölcsőt épít, mint ahogy a méh, a darázs építi a sejtet.

Hát ez, így elnézve, merő gyönyörűség egy természetbúvárra nézve.

Ámde a hajóslegények nem természettudósok, nekik semmi örömük nem volt a szépséges korallokban, amik buján tenyésztek a vulkán körüli tengerben, melynek vizét melegen tartá a vízkádó gejzír, s ez kell a korallnak.

Megkísérteni a keresztültörést a korallzátonyon, ostoba bátorság lett volna: okvetetlenül megfeneklett volna a dereglyénk; nem is próbálkoztunk meg vele.

Azon törtem a fejemet, hogy miképpen tudott az a vashajó ezen a korallzátonyon keresztül csak a partig is eljutni?

A matrózok a szenteiket hitták segítségül. A tengerész nem káromkodik (amíg vizen van).

S csakugyan történt csoda az imádságainkra.

Egyszer csak azt láttuk, hogy annak a barlangnak a szádájából, mely a gazdag vízforrást zuhogtatja, egy csónak táncol elő, melyben egy emberi alak ül, aki egy szál evezővel, két kézre fogva, irányítja a ladikját, amint ez a zuhatagon keresztül a tengerbe alárohan. Egy kicsit elmerült, a zuhatag átcsapott rajta, de azt fel sem vette; a zuhatag sodroma vitte előre, neki csak irányt kellett adnia a lapáttal. Úgy látszott, hogy ő már jártas a korallzátonyok tömkelegében. Felénk tartott. Jó félóra múlva került, míg a dereglénykhez ért.

A csónakos messziről kiáltott ránk, spanyol nyelven;

— Isten hozott, uram!

Negrító volt, de a pápua-fajból. Testbőre olajbarna, de az arca piros; a haja göndör, de csigásan fürtökben felálló, s az ajkán serkedő bajusz, ami a feketének nincs — öltözete is volt: egy ing, mely nyakától térdéig fedte, de az nem volt szövetszövetből, hanem valami átlátszó anyagból, mely a testhez tapad. Fókabundából készül az; láttam olyat a pólai arzenál múzeumában; derékban szíjjal volt átszorítva, s arról egy tülök csüggött alá, melybe egy kés volt dugva. Csónakja fókabőrből volt, felül is betakarva, a bőr-födélen csak az evezős számára volt nyílás, amit az a felemelt ingével betakart; a hullám nem csaphatott be. Eggyel több rejtély, hogy kerül egy pápua a Cap Hoorn közelébe? A Pápua-szigetek messze vannak ide. Majd megkapjuk a megoldását.

Amint a dereglénykhez ért, elkezdett hozzánk beszélni, spanyol nyelven, mely keverve volt olasszal.

— A gazdám küldött hozzátok, hogy mutassak utat a zátonyon keresztül a nagy forráshoz. Látott benneteket a vashajóról.

— Köszönjük a barátságát. Hogy hívják a gazdátat?

— Capitano.

— De a családi nevén?

— Más nincs. Csak egy Capitano van. A második gazdám a „Padrone”. A Capitano fia a „Cadét”, a leánya a „Cara”; a Padrone fia a „Ruffo”, a leánya a „Mestiza”, a Capitano felesége a „Donna”, a Padrone felesége a „Manola”. Így szólítják egymást.

— Hát téged hogy hínak?

— Negrito.

— No, az a fajod neve. De hát a bátyádat, öcsédet hogy nevezik akkor?

— Nekem nincs se bátyám, se öcsém. Csak egy leánypajtásom van, azt úgy hívják, hogy „Cava”.

— Te nevezted el annak?

— Én.

— Talán karmol?

— Sőt harap is.

— Tehát csak ketten lakjátok színesek ezt a hegyvidéket?

— Ez egy sziget.

— S hová lett a többi rokonotok?

— Azokat lesodorta a tenger, mikor azt a vashajót feldobta a hegy tetejére, ahol ott ragadt.

— Te emlékezel arra?

— Én meg a Cava.

— Ti ketten hogy maradtatok meg?

— Mikor a tengert láttuk közeledni, felkapaszkodtunk egy kókuszfára, elbujtunk a levelei közé; a tenger keresztülcsapott rajtunk; búvárok vagyunk; nem fulladtunk bele; ott talált bennünket a Capitano; addig éltünk a kókuszdiókból.

(Tehát a vashajót a tenger vitte oda fel. De mi zúdította fel a tengert oly képtelen magasságra?)

(Majd megkapjuk erre a felvilágosítást. Hátha megfordítva volt? A föld süllyedt alá?)

A negrito még többet is elmondott.

— Azelőtt tűzokádó volt az a hegy; amióta a tenger bele-

omlott, vizet okádik; azóta vannak itt a part körül a korallzátonyok, a forró víztől, ami a tengerbe omlik.

— S hogyan tudsz te a csónakkal keresztülvadászni a korallzátonyon?

— Nagyon könnyen. A forrás vize édes. A korall édesvízben nem tenyészik, hideg vízben. Annak tengervíz kell, keserű, meleg. A barlangból édesvíz ömlik alá, s az messzire elfut a tenger vizében. Én a markommal vizet mértek, megkóstolom; ha édes, akkor evezhetek előre, ott nincs korall, a víz elvezet a zátonyon keresztül. Ti magatok is rátaláltok az édesvíz folyása mentén a járható útra.

(Mennyit tanulunk mi ettől a vadembertől!)

Én meg akartam jutalmazni a derék fickót, s egy dollárt nyomtam a markába.

Vigyorogva forgatta meg a tenyerében.

— Mi ez? Ilyet mi nem viselünk a nyakunkban. — S azzal előhúzott az inge alól egy zsinórra kötött solarium-csigahéjat, mely remeke a tenger alatti ötvösművészetnek, csupa gyöngyből és aranyból összerakva. „Ez sokkal szebb.” Abba a csigahéjba volt bedugva egy összegöngyölt tincs: hihetőleg a Cava kitépott haja.

Azzal az ezüstpénzt odaadta a kormányosunknak.

Aztán büszkén fölemelte a fejét.

— Engem nem azért küldött a gazdám, a Capitano, hogy ti adjatok nekünk, hanem hogy mi adjunk tinektek. Ő kínál tinektek tíz toklyót és tíz süldőt, csak küldjétek fel érte.

— Köszönjük szépen. Megadjuk az árát.

— Árát? Mi az?

— Hát fizetség.

— Arról mi nem tudunk semmit. Mi adunk tinektek, mert nekünk van, s ti elveszitek, mert nektek kell.

(Dicső kereskedelmi elv! Ha az egész világon elfogadnák!)

„Én adok neked, mert nekem *van*, s te elfogadod, mert neked *kell*.”

(Hogy meg volna ezzel oldva minden szociális kérdés!)

Ezeknél az embereknél a pénz nem érték. Valami mással lehetne megjutalmazni a szolgálatát, aminek hasznát veheti.

Volt egy igen kedves késem: angol acélpengéjű bowie-knife, azzal kínáltam meg a Negritót.

A kezét sem nyújtotta érte.

— Nem kell az nekem. Van énnekem ennél különb késem.

Azzal kihúzta a kecskeszarv-tokjából a kését, odanyújtotta nekem, hogy nézzem meg.

A bámulat fogott el; annak az arasznyi hosszúságú késnek a pengéje egyetlen darab nemesopálból volt; az éle, mint a borotva, három centiméter széles, másfél centiméter vastag igazi drágakő, a szivárvány minden színeiben játszó, amihez hasonlót csak a bécsi múzeumban látni, a Mária Terézia opálját; csak a fogantyúja végén fajult el a kés anyaga *hárlekinné*. Ez egy százezreket érő kincsdarab. Magamforma szegény ördögnek elég volna egy ilyen stufa egész életére.

— Hol vetted te ezt? — kérdém a Negritótól.

— Magam vágtam ki a sziklából.

— S van ott még több is?

— Egy egész barlang tele ilyenekkel.

— S eljuthatnék én abba a barlangba? (Engem már a kapzsiság démona lepett meg.)

— Eljuthatsz, ahogy én eljutok.

— Mikor?

— Hahó, señor, ahhoz idő kell. Itt akarsz maradni a hajódról?

— Hogyan? Mennyi ideig?

— Amíg a fókák megjönnek.

— Mire valók ehhez a fókák?

— Majd elmondom. Sok szó kell ahhoz. Most jertek utánam, hadd vezesselek a forráshoz.

Azzal eltaszította a kis ladikját a dereglyénktől, s egy pár evezőnyomással elének kerülve, elkezdett a korallzátonyon keresztül bennünket pilótázni.

Micsoda tündéerkerteken haladtunk keresztül! Néhol ötven méternyi mélységet töltöttek be a mindenféle fajtájú korallok. De jó, hogy ezt a tengerfeneket nem látja a hajótulajdonosunk, mert ha ezt meglátná, a tengerbe dobálná a liszteszákjait. Valamikor nápolyi korallszedő hajós volt, a legkegyetlenebb azok között, akik csak gályarabokból toborozzák a matrózaikat (más ki nem állja a korallhalász-hajón a szolgálatot), s itt ütne tanyát a korallok birodalmában. Lám, már engemet is fogva tart az opálbarlang varázsló káprázata.

Ejh! Bolondság! Verjük ki a fejünkéből! Tengerészek vagyunk, kétszersült a kenyérünk. Szegény kenyér, de becsületes.

A Negrito kalauzolása mellett eljutottunk a forráshoz, mely egy roppant sziklahasadékból omlott alá. Legelőször is telcittuk belőle magunkat. Jéghideg volt a víz.

Azután hozzáfogtak a hajóslegények a tonnák megtöltéséhez.

Kormányosunk azt mondá, hogy a pilóta utasítása után ő már visszatalál a zátonyon keresztül a hajóhoz, ahonnan még többször fognak a forráshoz jönni üres hordókkal.

— S aztán, ha elég vizet raktatok föl, akkor jöjjetek majd fel a vashajóhoz, a toklyókat, süldőket átvenni — mondá nekik a Negrito. — Én addig felvezetem a seňort a Capitanóhoz.

Illett is a nagylelkű gazdánál tiszteletemet tennem, aki mindent ingyen ad, ami nekünk kell.

Kiváncsi voltam valamit megtudni.

— Te ezen a forráson keresztül bukkantál elő a csónakoddal; honnan indultál el?

— Onnan a hegytetőről. Mindenféle földalatti barlangokon keresztül. Azokba ömlik a gejzír vize.

— Hogy nem főttél meg abban a forró lúgban?

— Valamennyiben meg kellene főni az embernek, oly gonosz; de az az egy ott a középén jó lélek. Annak a dercka egyenesen dagad föl az égbe; olyan, mint egy pálma, kiterjesztett leveleivel. Az nagyon magasra felmegy. A Capitano

azt mondja, hogy ott már hideg van; olyan hideg, hogy a víz jéggé válik. A Capitano járt az égben is; hajóval; — de nem ezzel a vashajóval. Mire visszahull a víz az égből az én barlangomba, már akkor hideg.

Engem meglepett a Negrito természetes beszéde. Ezt már tanították. Bizonyosan a gazdái. Hány év óta?

Meg akartam tudni, mióta van együtt velük.

— Mennyi idős vagy?

Erre széthúzta a száját, s behunyta a szemeit. Az asztronómiai időszámítás nem tartozott a tudományai körébe.

— Hát mikor az a nagy veszedelem volt, hogy a tenger felmászott a hegyre, mind a ketten gyerekek voltunk; én is, a Cava is, akkor ő szeretett engem s én haragudtam őrá, most már én szeretem őtet s ő haragszik énrám.

Na már ennél pontosabb anyakönyvi kimutatást nem lehet kívánni. Azóta tizenkét év múlhatott el eszerint. A Negrito lehet tizenhét éves, a Cava tizenhat.

— De mármost hogyan fogsz visszatérni a csónakkal?

— Úgy, hogy a csónakot a hátamra veszem, s úgy megyek fel a kapaszkodón a hajóig. Csak te gyere utánam.

S azzal kiszedte csónakjából a szétfeszítő bordákat, a bőrt összegöngyölyítette, s szíjjal átszorítva, könnyedén a vállára vetette. Nem volt az nehéz.

A kormányost ott hagytam a matrózokkal a forrásnál, s magam elindultam a Negrito nyomában.

Nemsokára ráakadtunk a feljáratra.

Ráismertem a kőzetre: lávatalaj volt. Mintegy harminc méternyi megkövesült lávafolyam húzódott végig a vulkán tölcséréből a hegy lábáig és még messze a tengerbe. A part közelében látható volt egy vasmacska, két alsó lapátja mélyen elmerülve a megkeményült lágában. A fogantyújába akasztott lánc felnyúlt egész a hegytetőn fekvő vashajó hátuljáig, megfeszülve, mint egy ideghúr, erőscn.

Micsoda elemi erőnek kellett annak lenni, mely azt a vashajót

oda a magasba fellódította, s ezt a horgonyra kötött láncot így egyenesre kifeszítette.

Most az a kifeszített lánc szolgál kapaszkodó támaszul a lépcsősoron felhaladónak. Egy hosszú sor garádics van vágva a látatómegbe a horgonytól föl a vashajóig.

— Nagy munka lehetett ennek a garádicsnak a kivágása — mondám a Negritónak.

Elismerte, hogy az volt.

Amint fölfelé haladtunk, újabb meglepetés várt rám.

Jobbról-balról széles lonkák (*escarpe*) voltak a látatómegbe vágva, amilyen széles az volt, és minden lonka átalakítva gyümölcsös-, virágoskertté. Valóságos Semiramis-kertjei voltak azok. A láva a legkedvezőbb talaja a növényzetnek. Mindig nagy kedvelője voltam a természettudománynak. Fiumei iskolánk könyvtára gazdag az egzotikus plántákról írott képes munkákban. Valamennyi fának és cserjének, még a gumós virágoknak is tudtam a nevét.

Az ott a *kornaró*-pálma, akkora fürtökkel, hogy két embernek dolgot ad rúdon elcepelni; mellette az *algarobo* fűszeres zamatú szilváival, tövében a *bixa*-virág lilaszín máktokjaival, a lonka védfalára kifeszítve a citromtermű *huítoch*. Sövényét képezi a *bossia Parkii*, melynek diógyümölcse vaját rejt a héja alatt.

Az átellenes lonkán találok az *aguamielt*, melynek derekából a mámorító italt, a *pulkot* csapolják, meg a *kupuasszut* kakaó-tobozaival, az *onguriát* függő dinnyécskéivel, a *solpichront* tyúktojást mímelő gyümölcsökkel rakva, az *ananászt* paradicsom alakú gerezdes bogyóival, cserjéket a *narancstermő coyaviérből*, a földön elterülő pikkelyes *paszték dinnyéket*, az *aracachát*, s amellet a kávéfákat, narancscsemetéket, aranyalmákkal megrakva, fügefákkal vegyest. És azt a tömérdek tropikus virágot, amiket illusztrált munkákból tanultam ismereni és bámulni. Most mind élém jöttek. Gazdagság van itten!

És mindez egy újabb rejtély volt előttem.

A felelgetett növények nagy része nem amerikai. A legtöbb *Japánban, Kínában, Kelet-Indiában, Afrikában* otthonos; onnan hozták ide. Kicsoda? Annak hatalmas embernek kell lenni, sokat utazottnak, képzett természettudósnak és otthonról gazdagnak.

Talán meg tudhatok valamit a Negritótól.

— Ki alkotta ezeket a szép kerteket?

— Hát ki más, mint a Capitano, meg a Padrone a saját két kezükkel. Ők vágják ki ezt a fekete követ, ők aprózták fel, ők ültettek bele magot. Ez az ő mindennapi munkájuk.

— Hát te nem segítettél nekik a munkában?

— Soha! Dolgozni? Azt én nem szeretem. Ezek az én kicsi kezecskéim nem arra valók, hogy kapanyélen feltörjenek. Én csak hálóval és szigonnyal tudok bánni: halász vagyok. A *matamátát* is meg tudom ölni, a nagy tekenősbékát, aminek hosszú orrmánya van, amivel üt, aztán csak a kész gyümölcsöt szedem le a fáról, s az *ignamét* a földből, ami olyan, mint a tenyerem, öt ujjá van, nyersen is jó, sültve még jobb, úgy vagyok én itt, mint Ádám a paradicsomban.

Meglepett ez a szó.

— Hát tudsz te valamit Ádámról meg a paradicsomról?

— Hogyne? A Donna sokszor összegyűjt bennünket a hajón, s egy nagy könyvből, amit ő szentírásnak nevez, felolvass előttünk igen szép történeteket. Onnan tudom, hogy az angyal kikergette az első embereket a paradicsomból. Gondolom, hogyan történt. Ahogy itt minálunk. Az angyal rázúdította a tengert a paradicsomra, s leseperte az embereket róla. Mért nem tett Ádám úgy, mint én: kapaszkodott volna bele egy kókuszpálmába. És aztán fejéhez vágta Ádámnak az angyal: „Fáradtságos munkával egyed a te kenyeredet!” De jó, hogy én ezt nem hallottam. Most én vagyok az Ádám a paradicsomban.

— Hát itt nem dolgoznak?

— De bizony dolgoznak, ahányan csak vannak. A Cava kendert áztat, tilol, gerebenez, a Mestiza fonálnak sodorja, a Donna megszövi osztovátán, a Cara ruhát varr belőle, a Kadét vadászik, a suhanc birkát fej, sajtot készít, a Manola őről, süt, főz; a Capitano meg a Padrone kapál, arat, csépel; csak én magam nem dolgozom.

Nem nevetett hozzá.

Ha pápua nevet, akkor már dühös.

Próbát akartam tenni, hogy csakugyan pápua-e?

Hosszú tengeri útjaimban unalomból a vadak nyelveit tanulmányozgattam. Olvastam Baer munkáját a pápuákról: több szólam megragadt az emlékemben. Egynehány szót megkockáztattam a Negritóhoz. Az ijedten fordult felém, s tiltakozó sziszegést hallatott.

— Ssss! Ez a *mafórok* nyelve.

— Kik azok a mafórok?

— Akik elől az apáink elmenekültek a szigetjükről egész idáig, mikor már nagyon kevesen voltak.

— Hát a többi hová lett?

— Azokat megették a mafórok.

— Miért?

— Mert más nyelven beszéltek, mint ők.

Imc, milyen praktikus megoldása a vitás nyelvkérdésnek. Megenni azt, aki más nyelven beszél. Azt hiszem, hogy nem messze vagyunk már ettől a megoldástól.

Valami tépelődésem volt.

Nem titkolom, hogy vallásos érzelmeim vannak: abban neveltettem az apám házában, s a tengerészeti akadémiában. Tisztelem szent Kristófot, aki a bambino Jézust átvitte a tengeren, és szent Flóriánt, aki a tüzet eloltja; amulettet viselek, s szentelt barka van tűzve a függő ágyam fölé. A Negrito mondásából azt értettem meg, hogy a Donna a bibliából olvas fel a családjának, cselédeinek, és hogy sertéshússal élnek, tehát keresztények. Azt kérdeztem a Negritótól:

— Meg vagytok ti keresztelve? Te meg a Cava és a Capitano, meg a Padrone gyermekei?

— Hogyne volnánk? Mindennap megkeresztel bennünket a gejzír kétszer: mikor kijövünk a hajóból, meg mikor beme gyünk.

Ez hát nem érti azt, hogy miről van szó.

Akik ezen a szigeten születtek, azokat nem keresztelték meg: azért nincsen nevük.

Egy ötletem támadt.

Annak az anyának, aki a hozzátartozói előtt a szentírást olvassa, bizonyosan örülne a lelke, ha kedvesei részesülnének a szent szakramentomban.

A mi hajónkon van egy szerzetes, mint minden dél-amerikai hajón. A matrózoknak gyóntatás kell.

„Mi adunk tinektek, ami nekünk van, s ti elfogadjátok, mert nektek kell.”

Elhozom nekik a szerzetesünket a hajóról. Ezt fogom felajánlani. Tudom, hogy örülni fognak neki. (Tiltakozom a gúny ellen.)

Még egyéb is jutott eszembe.

A Negrito azt mondta, hogy a Kadét vadászik.

Mi lehet ez ismeretlen szigeten egy vadászra nézve becsesebb, mint a lőpor?

Az bizonyosan volt elég a vashajón, mikor idekerült; de most már fogytán lehet. Lőport fogok ajánlani a gazdának viszonzásul. „Mi adunk, mert nekünk van, ti elveszitek, mert nektek kell.”

Elővettem tarsolyomból a revolveremet:

— Tudod, mi ez? — kérdezém a Negritótól.

— Nem én.

— Ez egy olyan fegyver, aminek a billentyűjét ha megrántom, tüzet lövell ki, nagyot durran, s egy embert megöl.

— De hát minek ölnél te meg egy embert? Meg akarod enni?

— Hát te nem tudod, hogy mi a lőfegyver?

- Sohasem láttam.
- Hát a Kadét mivel vadászik?
- Nyállal, kelevézzel, bumaranggal.
- Ágyú, mozsár sincs a hajón?
- Mi az?
- Nagy gömbölyű rézhenger, nagy lyukkal a közepén.
- Ó, ó, ó! Olyan van. A konyhában. Abban töri a Manola vassulyokkal a sárga magot. (Talán kukoricát?)

Tehát ezek a mozsarat kölyűnek használják!

Mentül közelebb jutottunk a vashajóhoz, annál érthetlenebb lett előttem ez a mesés valóság. Ez a hajó legalább nyolcszáz tonnás. És csak két férfi lakik rajta: egy kapitány meg egy kormányos. Hisz ezen kellett lenni egy fűtőnek, egy gépésznek, egy segédkormányosnak és nyolc matróznak. Hát azok hová lettek? Ezt már nem kérdezhettem meg a Negritótól.

Kilátás nem kínálkozott a lépcsőzetről. Kétoldalt a tátongó sziklahasadék, melyen a láva keresztültört, s melynek vápája közé a vashajó oda volt szorulva, feneke élével mélyen befűrődve a lávatalajba. A hajó csaknem fekkentesen állt, kevésse előredűlve hosszában, úgyhogy végig lehetett a földézetten látni. A hajó orra ketté volt hasadva, a nevét viselő mobormű hiányzott róla, azt bizonyosan akkor vesztette el, sizzor a lávába befűrődött. Ott egy tág nyílás maradt. Alig száz méternyi közelben volt a vízhányó krátere, mely őt ágra szakadó vízszlopait magasra lövellte; a középső, tonnavastagságú vízszög egyenesen fel az égbe, ahol felhőkörönát képezett, melyből folyton zuhogott alá a zápor körös-körül. Egy hatodik vízszög azonban csaknem egyenes vonalban süvöltött a hajó felé, s beleömlött annak a széthasadt elejébe, amelyen át végigözlött a hajó belsején, hátul a szivattyúnyíláson kitódulva, ahonnan egy természet alkotta árkon át lezuhogott a tengerbe. Ez a százfokú meleg vízszög folyton melegen tartotta az egész hajót.

A hajó oldalán vaslépcső vezetett föl a födélzetre. Azon lehetett felkapaszkodni, a vasrúdba fogózva.

Azt már a távcsöveimmel is kivettem, most közelből láttam, hogy a hajó hátulján levő kormányos-bódé vastag, hajlított üvegből van, gömbölyű tetővel; a bejáró ajtaja is tükörüveg.

A lépcső feljárójától a kajüt gádoráig egy kátrányos ponyva volt vasrudakra baldachinul kifeszítve. Ez arra szolgált, hogy a gejzír felhőiből szüntelen zuhogó záport felfogja.

A kajüt bejáratánál várt reám a Padronc.

Kitalálhattam az alakjáról, a viseletéről, hogy ő a hajdani kormányos. Tengeri vidrabőr-zekét viselt, alatta gypjúujjast, veres gypjúövet, csíkos vászonbugyogót és facipőket. Arca himlőhelyes volt, sűrű, göndör szakállal körítve, mely valamikor veres lehetett, míg meg nem szürkült. A haja is göndör volt és sűrű, veresre hajló szürke. A bajusza le volt borotválva. Kurta fapipa volt az agyarára szorítva, amit a világért ki nem vett volna a szájából. Valamit dörmögött hozzám, amiből azt kellett megértenem, hogy a Capitano szívesen lát. Megmagyarázta ezt cselekedettel, kinyitva előttem a kajütgádor ajtaját, és a csigalépcsőre mutatva. Ellenben a hátam mögött settenkedő Negrítónak érthetően kiadta az utasítást a facipővel, mire az eltűnt a gépház lejárójában.

Én a vas csigalépcsőn lelépkedve, benyitottam a szemközt talált ajtón. Az a hajószalonba nyílt, melynek négy gömbölyű ablaka volt mind a két oldalán. A hajó egész az ablakokig túl volt emelkedve azon a sziklarepedésen, mely fogva tartá. Bútorzata a szokott hajóskényelemnek felelt meg.

Három alakot láttam magam előtt: egy férfit, egy nőt és egy leányt.

A férfi elém jött.

Magas, erőteljes alak volt, hosszú, szürke szakálláról ítélve, ötvenéves. Szemei szelídek voltak, szürkések; de az ajkai körül valami gunyoros vonás incselkedett. Ruházata tengerész-

blúz volt, kigombolva, melynek gomblyukába síp volt akasztva. Gyapot-övéből óralánc csüggött alá.

Kordialisan nyújtá elém kezét, és kétszer is megszorítá. (Erős inú, kérges tenyere volt.)

Én megmondtam neki a nevemet, aminek hallására az arca földerült.

— Ah ön magyar? Legyen üdvözölve!

Spanyolul szólt.

Én szintén spanyolul mondtam el neki idejövetelem okát. Eljöttem megköszönni azt a nagylelkűséget, hogy hajós-népünknek toklyókat és süldőket ajándékozott.

— Szót sem érdemel. Ez vendégszeretet. Az ön hazájában ezt jól ismerik. Akinek van, az tartozik adni.

A spanyol beszédbe itt-ott olasz szavak is vegyültek.

Azzal karon fogott, s odavezetett a feleségéhez, akinek bemutatott.

A Donna akkor fejezte be a toalettjét, ami abból állt, hogy a mezítelen lábaira felhúzta a cipőt. A Donna ugyanis azzal foglalkozott, hogy egy szövőszéken vásznat szőtt, s a takácsosztováta *lábitóit* mezítelen lábbal szokás nyomkodni.

A Donna harmincéves lehet. Minerva-alak, szoborszerű bájakkal, szőke haja a feje körül csavarva, dús fonadékban. Arca hosszúkás, halavány, szemöldei sűrűek, szemei sötétkékek, ajkai finom metszésűek, állán és két orcáján szépséggödröcskék: Egész megjelenésében van valami fenséges, de mégis bizalomgerjesztő.

Kezét nyújtá, amit én megcsókoltam. Szép fehér, síma kéz volt, rózsaszín ujjakkal, a mik még nedvesek voltak a vetélőtül.

— Ne legyen ön meglepetve, hogy engem ilyen munkában lát. Mikor hajóra szálltunk, hosszú útra készen, én arra kértem a férjemet, hogy nekem pianínó helyett állíttasson be a szobámba egy szövőszéket, az nekem nagyobb mulatság lesz, mint a zongorázás, és még praktikus haszna is lehet.

A Donna is ugyanazt a zsargont beszélte, de nála már több volt az olasz szó, mint a spanyol. Így is megértettem.*

— Ez nem divat, ugyebár, az önök Európájában? — mondá a Donna, piros ajkait nevetésre nyitva. Gyöngysor fogai voltak.

— Azt hiszem, hogy az európai férjek nem bánnák, ha divattá válna, hogy a nejeik szobájában az acélhúrok helyett a nyüstöket hallanák pengetni.

A Donna erre bemutatott a szalonban levő harmadik alaknak.

— A leányom.

Cara kisasszony egy motolla előtt ült és *csivélt*. Ez a szó azt teszi takácsnyelven, hogy a rokka orsójáról a fonalat egy kurta nádcsőre átgombolyítják, amelyet aztán a *vetéltő* csónakjába illesztenek.

— Nem hagyhatja abba a dolgát — magyarázá a Donna —, mert a fonál összeugrik a *csivén*.

Engem a bámulat ragadott el. Még soha ilyen csodálatos képmását nem láttam egy anyának a leányában, mint ezt. Ugyanazok a szemek, ajkak, szemöldök, még a szépséggödröcskék is az arcon. Csakhogy az a földi mintakép, ez pedig az égi képmás. Esményképe egy angyalnak. Olyan tisztaságot sugárzó halavány arc. Langos haja homlokon át volt kötve rózsaszín szalaggal.

A leány nyájas mosollyal bölintott felém, mutatva, hogy dologban van: nem adhat kezét.

Még egy negyedik alak is jött be a terembe: azt nem mutatták be. Barnapiros arcáról s vörhenyeges hajáról kitalálhattam, hogy az a Mestiza. A Manola és a Padrone leánya. Azé volt a kerek guzsaly, melynek orsójáról a fonalat legombolyították.

A Donna félrevonta a Mestizát, s valamit sugdosott a fülébe. Aközben felém tekingetett, amiből ki lehetett találnom, hogy utasításokat ad neki a Donna a Manola számára, hogy vendég

* Ismertem én egy hírneves magyar főurat, aki folyvást három nyelven beszélt: magyarul, németül és latinul.

érkezett, aki magyar, abból a szakácsné meg fogja érteni, hogy mi a feladata.

A Capitano ezalatt kilépett az ajtón, s elég fennhangon osztá a parancsot a Padronának, hogy menjen le a hajóslegényekhez, s vezesse el őket a tanyára, ahol a birkanyájak, sertés-kondák legelnek, s szolgáltassa ki nekik a felajánlott vágómarhákat.

A Cara ezalatt elvégezte a csivilést, elszakította a fonalat, beillesztette a csivét a vetélőbe, s aztán egész szakértőleg megmagyarázta nekem, hogy micsoda előnyei vannak a Jacquard-féle szövőgépnak a gyorsvetélő által, mely az *ostorral* működik, s megmutatta nekem egész gyermeteg bizalommal a már kész szövetet, mely mindenféle színű gypajúfonalból készült. Ez meglepetés lesz az apa számára.

— Bizonyosan a neve napjára — mondtam én.

— Névnap? — kérde a kisleány. — Azt mi nem ismerjük, nekünk nincs nevünk.

(Ezt akarok én nektek hozni éppen.)

Indítványom készen volt a fejemben. Kérdés csak az, hogy miként tudom napirendre hozni.

A Capitano és a Donna közbeléptek. A kedves gyermek az anyja vállára támaszkodott két kezével.

— Önöket a vihar verte ide? — kérde a Capitano.

— A vihar és a köd.

— A köd ez időszakban rendszeren beköszönt minálunk.

— Európai hajók azért kerülnek ezt a tengervidéket.

— De még inkább a tengerünket ellepő korallzátonyok miatt. Sok év óta ez az első hajó, mely láthatárunkon megjelenik. Ezt is a tifon verte ide.

— És én örülök ennek a balesetnek. Egy paradicsomot tanul-
tam megismerni a tengerpuszta közepén. Micsoda pompás
kertek emelkednek fokonkint egymás fölé, amíg az ide vezető
lépcsősoron felkapaszkodunk. Európa összes díszkertei nem
mutatnak fel hasonló pompát.

Azzal felszámoltam elragadtatásom tárgyainak botanikus neveit: a *Nudulariumot*, *Quesneliát*, *Uriescat*, *Trixist*, *Heliconiát* és a többi pompás virágokat, aminőkről európai kertész nem is álmodik.

Mind a Capitano, mind a Donna arcán a megdöbbenés kifejezése mutatkozott.

— De hát honnan ismeri ön a neveit ezeknek a növényeknek? — kérde a Capitano.

— A fiumei tengerészeti akadémia növendéke voltam. A könyvtár bővelkedik ritka irodalmi remekekben. Azok között található az *Itinera Principum Koburgi*. Meg a Cariudo* vadászatai négy világrészben. Ezek voltak az én kedvenc tanulmányaim. Az itteni lonkás kertekben felismertem azokat a csodaszép virágokat, amit a könyvekből megjegyeztem. Némelyik a Koburg *Ferdinánd*, másik a Koburg *Fülöp* nevét viseli. Azok messze világrészből származhattak ide.

A Capitano és a Donna egymásra néztek. Megdöbbenés volt a tekintetükben. A Capitano begombolta szétnyitott kabátját állig.

Hanem a következő percben felállt a helyéről, s odalépett hozzám, vállamra tette a kezét.

— Kollégák vagyunk, tegezzük egymást, tengerészek módjára.

Köszönettel fogadtam e lovagias ajánlatot.

— Te szakavatott botanikusnak látszol. Bizonyosan feltűnt előttem, hogy ezek a tropikus növények messze földről kerültek erre a vulkáni szigetre. Fel foglak erről világosítani. De menjünk át az én szobámba. Nőm tud mindent, s leányomnak nem kell megtudni semmit.

A nejeére nézett, mintha helybenhagyását várná.

A Donna bólintott a fejével, s halkán mondá:

— *Hiszen magyar.*

* Koburg Fülöp írói álneve, japán nyelven: „vadász”.

Jól esett ez a szó.

Tehát van még eset rá, hogy a nacionálém *enyhítő körülményül* szolgál rám nézve.

De mielőtt a termet elhagyhattuk volna, nagy robaj hangzott a lejáró csigalépcsőn, s ajtóstul rohant be rajta egy új alak, kinek egész megjelenéséből rögtön kitalálhattam, hogy ő a *Kadét*, a *Capitano* fia. Vadászöltöny volt rajta, fején vadpáva-bőr-süveg, vállán tegez, hátán puzdra, nyilakkal, karjain, lábszárain bő gyolcsruha lobog, amit a magyarok *borjúsájú* ingnek, *gatyának* neveznek úgy maguk között, lábfejét mokasszim takarta, kezében a vadászsákmányt lógatta: egy fekete hattyút.

— No, végre megkaptam! Sokáig lestem rá. Derék egy példány!

Szénfekete volt a hattyú tolla, kárminpiros az orra és a szemei körülete; csak a begyén voltak fehér sávok.

A *Kadét* az apja fiatalkori képmása lehetett arcban és a szemek kifejezésében, de alakja az anyjára hajazott: csupa ideg, ín és izom; a haja is szőke volt, göndör csigákban válláig omló. Alakja férfié: tizenhat évesnek látszott; de az arca elárulta, hogy még gyermek, nem több tizenegy évesnél.

Milyen öröme volt a vadászati diadala fölött!

A húga szemrehányást tett neki.

— Milyen szép állat! Hogy tudta megölni?

A *Kadét* megcirógatta a leány arcát.

— Neked fogok a bőreből csinálni pompás gallérkát.

Erre a leány arca mosolyra derült.

Észrevette ezt a *Capitano*: a szakállába dörmögve.

— A pipere kiengesztel.

De a *Donna* nem hagyta ezt szó nélkül. Saját öltözetére mutatott, mely nyers selyemből készült.

— Hát pipere ez?

Mire a *Capitano* gyöngéden megszorítá a kezét, odasúgva:

— Te kivétel vagy az asszonyok közül.

A hattyú nyaka egy nyállal volt keresztüllőve.

— Nem sajnáltad azt a szelíd állatot megölni? — szólt duzzogva a Cara.

— Szelíd állat? — tiltakozék a Kadét. — Ez a legharciasabb valamennyi repülő állat között, szembeszáll ez a pipargéval, a caracasszal, a balbuzarasszal, s elveri mindannyit erős szárnyaival. Képes egy szárnycsapásával egy ember lábaszárát eltörni. Nézd, hogy megütött, mikor bementem érte a vízbe, pedig már keresztül volt löve.

Azzal felrántotta az ingeujját a karjáig, melynek vastag izmán keresztül egy széles ütés nyoma látszott, vérrel átfutva, felkarcolt bőrrel.

A leány felsikoltott.

— Jaj, ha eltörte volna a karodat!

— El is törte volna, ha apámtól ilyen erős izmokat nem kapok.

A leány nem ütött a szájára e szóért.

Hanem azt tette, hogy ledobta a szandáljait, s odafutott a középső ablakhoz, azt felrántotta, s kifurakodott rajta, nem törődve az öltözetével. Odakinn pedig hullott a gejzír zápora. Hogy meg ne ázzék, hirtelen felkapta a szoknyáját a fejére, s abba takarózott. Aztán felmászott a sziklára térdein, tenyerein. (Nem ismerik itt a szégyenlősséget.) A szikla völgyeletei tele vannak gyógyító füvekkel: azokkal teleszedte az inge elejét, úgy tért vissza; de most már a lépcsőn keresztül. Olyan volt, mint egy mitológiai tünemény.

Odabenn az asztalra szórva a plantago-leveleket, lerázta a szoknyájáról a záporcseppeket, mintha semmi sem történt volna, s hozzáfogott a gyógykezeléshez. Letérdeltette a bátyját maga elé, úgy borogatta a sebesült karjára a gyógyító lapuleveleket, keresztülkötvé a fejről leoldott szalaggal. A bátyja azalatt felcsatolta a lábaira a szíjas szandálokat. Szebb képét nem lehet álmodni a testvéri szeretetnek. A nagy fiú megcsókolta gyöngéden a húga kezét.

Én mindezt nagy gyönyörűséggel néztem, s elfeledtem

mellette a világ minden egzotikus flóráját és faunáját. Hisz ilyen földöntúli szeretet csodavirágai nem nyílnak sehol a kerek földön.

A Capitano nem sürgetett. Neki is öröm volt ezt látni.

Eközben a szalon szegletéből nyíló alacsony szögletajtón keresztül valami nyafogó hang kezdett közbevegyülni, ami később szótagokká alakult. Valami panaszos kényeskedés volt az. „Papa” — „Mama”.

Világosan ismételve lett e két szó.

— Ahá! A Bébé! — mondá mosolyogva a Capitano.

— Ne szólítsd! — figyelmezteti a Donna. — Ő most fürdik.

Hangzott a lubickolása.

Úgy látszik, hogy még nem ismertem meg az egész rejtélyes családot. Még egy „Bebé” is van.

Hisz az rendes dolog.

Csak az volt előttem érthetetlen, hogy se a Donna, se a Cara nem mutatott semmi szándékot a Bébé dajkálására; mikor az fürdik, hagyják magában lubickolni a kád vízben, papát-mamát kiabálva.

Csak a Kadét reflektált rá.

— Még nem kapott reggelit a Bébé. Mindjárt hozom. A Bébé fürdés közben reggelizik. (Furcsa nevelés!)

Azzal kiszaladt.

Itt a fiú a dajka.

Rövid időn visszatért, egy ezüstcsillámú hal volt a kezében, azzal egyenesen befutott a fürdőszobába.

Tehát ez a reggelije a Bébének.

Tisztában voltam már a talánnyal. Hasztalan készültek a hölgyek a nevetéshez — az én rovásomra.

— Nyers az a hal? — kérdeztem a Capitanótól.

— Nem az. A gejzír hányja ki, már megfőve. Ez a bizonyosága annak, hogy a mély tenger vize ömlik a kráterbe.

Néhány perc múlva kihozta magával a Bébet a Kadét — a fülénél fogva.

Nem volt az ő öccse. Egy fiatal fóka volt, abból a ritka fajtából, amelynek füle van és sörénye.

Nem láthatták az arcomon a meglepetést. Póztoltam.

— *Otario jubasa* — mondtam a Capitanónak. — Tengeri oroszlán. Egyetlen faja a fókának, melynek füle van és sörénye, fogságban megszeliül.

A hölgyeknek respektusa kezdett lenni irántam. Látták, hogy engemet semmi sem lep meg.

— Fiók még — mondtam szakértő becsléssel. — Még csak a fején van sörénye, később az egész nyakát betakarja, hasonló lesz az oroszlánhoz.

A fókakölyök rőt barna volt a hátán, a hasán márványozott fehér; feje olyan emberforma. (Én legalább láttam már annál butább emberpofát.) A szemeiért pedig irigy lehetne rá bármely kreol szépség. A két hátulsó lába össze volt nőve, egy úszófarkat képezve. Úszányait nem lehetett se lábnak, se szárnynak nevezni, mert azok tökéletes emberi tenyerek voltak, öt ujjal; de az úszáson kívül semmi egyébre nem használhatók; járásra éppen nem. Csupán a teste tekergésével tudott előrehatolni, mint a kígyó s eközben annyi furcsa mozdulatot tett, hogy az csupa nevetni való volt. Nedves volt még a fürdéstől. A Kadét letörülgette egy bolyhos pokróccal, amiért hálából megnyalta a képét a Bebé, s azt mondá neki „fra”. Természetes: ha a Donna a „mama”, a Capitano a „papa”, akkor a Kadét „fra”.

A Kadét pofon ütötte érte: Fra vagy magad magadnak, kutya!

Aztán produkáltatta a *kutyát*, ahogy szokás.

— Állj fel!

A Bebé nagy erőlködéssel felállt az úszófarkká vált két hátulsó talpára.

— Egyenesen a pofádat!

Azt is megtette.

Azzal a Kadét elővett a vadásztáskájából egy eleven rákot, s azt rátette a Bebé orrára.

— Csendesen maradj!

A rák kedvenc csemegéje a fókának. Mivel pedig hogy eleven volt, belekapaszkodott a karmaival a fóka orrába, s az ollóival ráncigálta a bajuszát. A fóka tűrte, mint egy mopszli.

— Kapd el!

Akkor aztán egy perc alatt bekapta a rákot. Megrágta. Csak úgy ropogott a csonthéja a fogai alatt.

Aztán megrázta a bőrét, ahogy a vízből kiúszott kutya szokta, s odatorülte a fejét a Capitano lábához.

— A pipámat! — parancsolá neki a gazdája.

Tudta, hogy hol áll, előhozta, a szájába fogva a pipa szárát.

— Hát a zacskót?

Azért fel kellett kapaszkodnia a fogasig, ott lógott az egész dohányzási készség; kosborzacskó, acél, kova, tapló.

A Capitano kicsiholt, rágyújtott. A füstöt a Bebé arcába fújta. A fóka nagy örömet talált benne, s a két tenyerével törülgette a füstöt a pofájához.

— Nagy hajlamot árul el a fickó a dohányzáshoz. Ha ráérek, megtanítom pipázni.

— Az mind semmi — mondom én. — De én halottam már hírét olyan fókának, aki megtanult *dudálni*.

— Dudálni! — kiáltának rám a hölgyek és a Kadét.

— No, az nem lehetetlen — monda a Capitano. — A Ruffónak van dudája.

— Bravó! Bravó!

A két gyermek táncolt örömeiben.

(No, ezek előtt felejthetetlené tettem magamat. Egy új tartós mulatságot szereztem nekik jövőre.)

— Hanem most már jere velem — monda a Capitano, s azzal a szalon átelleni oldalára vezetett, ott egy csapóajtót felemelt, s maga előre leszállt a vas csigalépcsőn engemet maga után intve.

Egész a hajó fenekéig szálltunk alá.

A KATAKLIZMA

Az alsó helyiségek a hajó födélzetéről kapták a világosságot vastag üveglapokon keresztül.

— Meg kell neked mutatnom az egész hajóm szerkezetét — mondá a Capitano —, hogy *valószínűnek* találod azt, amit *valóságban* magad előtt látsz. Mert ha összeveszed azt az elementáris erőt, mely ezt a hajót ide felhajtotta, azzal az ellenálló hatalommal, mely azt itt feltartóztatta, azt kell hinned, hogy ennek a hajónak össze kellett itten roppannia, mint egy diónak a diótörőben. És látod, hogy megvan épen: csak a hajó orra hasadt ketté. Ennek a lehetőségét az magyarázza meg, hogy hajómnak kettős feneké van, mint a francia Nep-tunnak.

— Ismerem a Neptun szerkezetét; a feneké belsejét tíz vashenger képezi, egymáshoz erősítve.

— Az én hajóm feneké is tíz hengerből áll, csakhogy ezek harmadrésznyi átmérőjűek, mint a Neptunéi. Ezek a hengerek biztosítják a hajót arra az esetre, ha sziklára talál futni, az elsülyedéstől, sőt a torpedó-robbanás ellen is megvédelmezik. Ezt tehát megértetted. Hátra van a kataklizmának a leírása, mely egy ilyen vashajót egy vulkán tetejére feldobott, amely hajón nem volt több, mint két férfi: egy kapitány meg egy kormányos.

— Ezt nem bírtam kitalálni.

— Még több talányt is fogsz ebben az én hajómnak a történetében magad előtt látni: nemcsak azt, hogy miként jött ez ide fel a hegytetőre, hanem, hogy mint rögzött meg itten.

Mint geológus észrevehetted, hogy az a talaj, amibe hajónkkal bele vagyunk akadva, láva. És így ennek a vulkánnak tűzokádónak kellett lennie, mely most gejzírre alakul át. De most menjünk innen, mert itt nehéz a lég: nem emberi tudónek való; majd odafenn a szobámban kényelmesen elbeszélgethetünk. De elébb jér velem a gépterembe.

Egy külön lépcsőzeten felhágunk a géphez.

Az teljes épségében megvolt, de pihent.

A gejzírnek a szétnyílt hajó orrán keresztül betóduló sugárát egy medence fogta fel, melyből a forró víz egy vascsövön át a gőzüstbe lett vezetve. A hajó állandóan be volt fűtve, útra készen. A gőz nem a kürtön keresztül szabadult el az üstből, hanem a felnyitott biztosítószellentyűn át, s megtöltötte az egész hajó belsejét.

Ebben a légben nem lehetett megmaradni.

A Capitano, zsebkendőjét szája elé tartva, odalépett a kazán elé, s ott egy billentyűt megnyomva, elzárta a biztosító-szellentyűt, mire a gőz nagy süvöltéssel tódult ki a gőzkürtön, a bennlevőt kifújta a légvonat a szelepnyíláson át. Ekkor aztán lehetett szóhoz jutni.

— És a víz hová lesz az üstből? — kérdezém én.

— Az lefut a felnyitott szivattyúcsövön — mondá a Capitano. — Egy másik cső alkalmilag felvezeti azt a földélzetre.

— Ennek a célját nem értem.

— Rendkívüli esetre van számítva.

Azzal odavezetett ahhoz a medencéhez, mely a gejzír vízsugarát felfogni rendeltetett. Annak a nyílt tölcserét egy vasrosta borítá. Ez a rosta tele volt hányva tengeri halakkal. Azokat a gejzír hozta oda. Meg voltak főve.

— Ezek azok a halak, melyek beszélnek — mondá a Capitano. — Dacára annak, hogy halak és már meg vannak halva.

— Ismerem őket, a párizsi „Talizmán” múzeumból, a mély tenger szörnyei. Láttam őket elevenen az algéri akváriumban.

— Akkor emlékezni fogsz rá, hogy ezek a halak a legmélyebb tenger lakói. Ez a gödényforma, mely egyetlen golyvás fejből áll, hosszú farkkal, ez a dohányzacskóbendő, száz foggal a torkában, egy kis legyezőforma farkkal, mind a tengerfenék sötétjében tenyészik, ez az ezüstsínű foszforvilágot terjeszt maga körül még holtan is, ez a koromfekete csak a fejében hordja a villanyt, a szeme fölött, mint két lámpást. És ezek mind ezernyolcszáz méternyi mélyen laknak a tenger sötétjében, ahonnan őket a gejzír fellódítja. Itt felfogjuk őket e rostával, hogy a csöveket be ne tömjék.

A kapitány a nevüket is elmondá e csodahalaknak. Ezeknek kellett tanúskodniok majd az ő előadása mellett. Hogy mi történik a föld és a tenger mélységeiben.

Mielőtt a géptermet elhagytuk volna, a Capitano újra fel szabadítja a biztonsági-szellentyűt s elzárta a gőzkürtöt, mire a gőz újból a hajó belsejébe ömlött át. Mi felmentünk a földéltre.

Odakinn, mint rendesen, folyvást esett a gejzír felhőjéből a zápor. Ennek az oltalmául szolgált egy hosszú pléheresz, mely a felfogott esővizet egy csövön át a konyhába vezette.

— Ez a mi ivó- és főzővizünk — magyarázá a Capitano. — Ahogy a gejzír kilöveli a forró vizet, ez még keserű tenger-víz, széngázzal telítve, halbúze is érzik; de amint a magasban gőzfelhővé válik, s záporként aláhull, már ihatóvá lesz, s főzésre alkalmas.

A konyha előtt kellett elmennünk, melynek nyitva volt az ajtaja. Az ajtón át a legkellemesebb illat párolgott elő: zsírban párolt vereshagyma illata.

Hazám! Hazám!

Sehol a világon nem főznek vereshagymával, csak a magyar konyhán.

Elfelejtethi a magyar ember azt a Pannoniát, aki a hon címeres paizsát emeli a karján, de azt a Pannoniát, aki a gulyáshúsos bográcsot emeli a kezében, soha, amíg csak él.

A Capitano beszólt a konyhába: „Jó reggelt, Manola!”
Erre kitekintett a Manola az ajtón.

Tökéletes cigányasszony volt. Nálunk otthon annak néz-
nék. Itt kreolnak tartják.

— Vendégünk van! Magyar fiú! Aztán tudod a többit.

Manola mosolyra vonta a száját, s mint egy valódi cigány-
asszony, hízelkedve cirógatta végig a karomat, s mondott
is hozzá valamit, de amiből egy szót sem értettem.

— Gitanissa? — kérdezém a Capitanótól.

— Nem az. Kataloniai. Ez soha meg nem tanul spanyolul,
dacára annak, hogy Hispánia a hazája. Nem kreol ez.

Azzal bementünk a Capitano szobájába.

Az asztalon ott gőzölgött a szamovár. Ez bizonyosan a
Donna gondoskodásából jött ide.

A Capitano töltött az egyik csészébe nekem, a másikba
magának. Fölséges illata volt a teának.

— Ez aztán igazi pecco! Megismertem a fáját itt a Semiramis
kertjében: kövér tüskéiről. Magamnak is van egy pálcám
teafából.

— Teafából? Hisz egy teacsemetét kivágni gyilkosság!

Azután egy kis palackból megkínált arakkal.

— Köszönöm, nem iszom semmi égettetet.

Azután megkínált pipával, dohánnyal.

Azt is megköszöntem: nem élek vele.

— Igazad van — mondá. — Aki nem dohányzik, annak
egy urával kevesebb van a világon. Minden testi ösztön között
legzsarnokibb a dohányzás vágya. Csak egy szerencsétlen ember
van a világon: a pipás, aki a tűzszerszámát elvesztette. A
víz szomja nem oly kínzó, mint a tűz szomja. A fiainkat nem
hagyom rászokni.

Azzal leültünk a kerevetre. Függsőágy nem volt a hajón. Mint-
hogy az mozdulatlan volt téve, semmi szükség nem volt e
légben hintázó fekhelyre.

A Capitano kiverte a pipáját, s eldugta a zsebébe.

— Az elején kell kezdenem a történetemet. Előrebocsátom, hogy mindazt, amit tőlem hallasz, továbbadhatod, elmondhatod, leírhatod, csak a földrajzi helymeghatározást ne közöld senkivel.

Becsületszavamat adtam rá, hogy el fogom hallgatni.

— E napokban lesz tizenkét éve, hogy a Rio de Janeiro-i kikötőt elhagytam a hajómmal. Rakományom volt európai mindenfajta ásványvíz, a legtöbb budai Hunyady János, aminck Amerikában biztos piaca van. Mellékes célom azonban egyéb volt. Ha rakományomtól megszabadulok, San Franciscóból visszatérve, keresek valami partvidéket vagy szigetet, ahol kisajátítok magamnak egy telepet, melyen felütöm állandó tanyámat, ahol feleségemnek otthont készíthessek, amíg magam a tengereket járom kereskedés végett. Ezért összegyűjtöttem mindazokat a növényeket, csemetékben, gumókban, hagymákban, gyökerekben, dugványokban és a növények, virágok magvait, dióit, makkjait, amiket új otthonomban el akartam helyezni.

Állatokról is gondoskodtam, amiket tenyésztetni akarok, mindenféle fajtából, két lámát is szereztem be teherhordónak. A hajófenék megtelt azoknak az eleségével. A Manolában kitűnő gazdasszonyt találtam, aki az állatoknak jól gondját viselte, s amellet mint szakácsné is szolgált. Egy kipróbált hűségű kormányost szerződtettem, aki valóságos jóbarátommá vált; most is velem van: a Padrone. Fűtőt, fűtősegédet, gépészt és nyolc matrózt a legmagasabb bér mellett fogadtam fel. Magam vizsgázott kapitány voltam. Több hajószisztre nem volt szükségem. Még azt is fölemlíthetem, hogy új házas voltam, fiatal feleségem velem jött kockáztatott utamra. Kalandnak látszott az inkább, mint vállalatnak. Nem gyakorlati kereskedő, de egy világgyűlölő idealista életterve nyilatkozott meg ebben.

Én emlékeztem hasonló esetre.

A Capitano folytatta.

— Az elindulásomtól kezdve folytonos szélcsend kísérte a hajómat. A tenger tükörsima volt. A vitorláink pihentek, csak a propeller dolgozott. Én nem panaszkodtam a szélcsendre. A mézesheteinket éltük: enyim volt a jobbik világ. A kormányosnak volt kecskebőr-dudája, a matrózok táncoltak a zenéjére: ráértek. Egy este az a tünemény lepett meg bennünket, hogy teljes szélcsend mellett elkezdtek a tenger sima tükreből apró szökőkutak fellövelni. Én kitaláltam ennek az okát. Földrengés izgatja a tengerfeneket. Még többet is megtudtam, amint az éj leszállt. A nyugati láthatáron nem akart az alkony beállni: az ég folyvást vereslett. Ott valami nagy vulkánkitörésnek kell lennie. Szeretek a természet pompájában gyönyörködni, a nőm pedig éppen kíváncsi volt egy kitörő tűzhányót színről színre látni: hagytuk a hajónkat a veres égbolt irányában haladni. Hiszen gézgépünk volt: amikor akartuk, megfordulhattunk ellenkező irányban. Egész éjjel fenn voltunk, s számláltuk a hulló csillagokat. Reggel a kormányos arról értesített, hogy a hajónk kétszeres gyorsasággal halad nyugati irányban, mint amilyenre a propeller képesíti. Én parancsot adtam, hogy fordítsa meg a hajót, s irányítsa kelet felé. Megdöbbenve vettük észre, hogy a hajónk éppen semmit nem halad előre. A gőzkelep működését teljesen semlegesíti a tenger alattomos áramlata.

Még most csak alattomos volt, alig látható az óceán sima tükreán. De néhány óra múlva már hullámmáni kezdett a tenger, barázdákká sorakozó habokkal. És amellet tökéletes szélcsend volt. Tehát nem a légáramlat okozta a hullámverést.

— Talán a földhorpadás?

— Eltaláltad. A vulkán már látható lett a szemhatáron; a tűzoszlop messze beveresítette az eget, s égő csillagokat szórt maga körül, megtüzesült sziklákat, megrepedt kráteréből széles lávafolyam omlott alá, végig az oldalán, egész a tengerig. És mi feltartóztathatatlanul közeledtünk a vulkán felé. A tenger körös-körül fel volt háborodva; egész hullámhegy-

láncok támadtak mögöttünk, melyek hajónkat magukkal ragadták. Megértettem a veszélyt egész nagyságában. A rendkívüli tűzkitörés következménye a vulkán körüli földréteg gyors behorpadása, s ez zúdítja maga után a tengert.

Én parancsot adtam a gépésznek és kormányosnak, hogy teljes erőszakolt gőzerővel igyekezzenek a hajót megfordítani, és ellenkező irányba terelni. Lehetetlen kísérlet volt az. A hullám feldöntötte volna az oldalba kapott hajót.

Matrózaim elvesztették a fejüket, nem hallgattak semmi parancsszóra többé. Leoldották a dereglyét, beleugráltak valamennyien, a gépészek, a fűtő legelől, s nekivágtak a hullámoknak. Azt hitték, hogy evezve kiszabadulhatnak a habtorlatból. Nem tudom, mi lett belőlük. Valószínű, hogy mind odavesztek. Nem maradt velem más, mint a nőm, a Manola és a kormányos.

Amint a gőz kifogyott a kazánból (nem fűtötték azt), a gép is felmondta a szolgálatot, a propeller kelepe megállt. Annál gyorsabban vitte magával a tenger a hajónkat a pokolfényben világító vulkán felé. Kétségbe kellett esnünk.

Csak egy férfi és két nő maradt velem. Azokat magamhoz hívtam a kormányos bódéjába, melyet vastag üvegből készítettem, mintha előre tudtam volna a veszélyt.

Ekkor tudtam meg, hogy micsoda erő lakik egy nőnek a szívében. Míg mi férfiak sztoikus nyugalommal néztünk a rettenetes veszély elé, az, akinek eszméje támadt a megszubadásra, a nőm volt. Nem jajgatott, nem könyörgött, nem ájultozott, hanem tanácsot adott nekünk, hogy mit tegyünk. A hullámhegy a hátán visz bennünket a tűzokádó felé. Nekünk most csak azt kell kikerülnünk, hogy valamiképp a szikla oldalához ne csapjon bennünket, ahol a hajónk darabokra zúzódik, hanem oda kell a hajónkat kormányoznunk egyenesen a hegy oldalához kiömlő lávafolyam felé. A hullámhegy fel fogja taszítani a hajónkat egész a vulkán repedéséig, melyen át a láva kiömlik, s mi a hajónkkal a sziklahasadékban fenn-

akadunk. Amint a láva fölé értünk, a horgonyt lebocsátjuk, s az a láva tömegében fennakad, visszatartja a hajónkat. Amíg a férfiak a horgonyt lebocsátják, a két nő tartani fogja a kormánykereket. S ez a gyöngye, **ideges** nő, aki még egy Echegaray-drámának a végét sem bírta soha kivárni, most a megnyílt pokol láttára tudott nekünk, férfiaknak tanácsot adni! Én egy észrevételt tettem. Hátha a hegynyílás nem elég szűk arra, hogy a hajónkat feltartóztassa, hátha a horgony láncostul megolvad a láva olvadt tömegében, s a tengerár beletaszítja hajónkat a vulkán kráterébe? — „Hát akkor szép halálunk lesz, mondá az asszony. Együtt megyünk egyenesen fel a mennyországba.” S azzal megölelt, megcsókolt. — A keményszívű tengerész, a korinányos, a szemét megtörülve dörmögé a Manolához: „Hát mi nem öleljük-e meg egymást utoljára?” Őket is a régi szívbeli hűség kötötte egymáshoz. Már ekkor közel voltunk a tűzhányóhoz. A tüzes hamu, az égő kőzapor elborította az eget; de a mi hajónkat nem érte. Az még magasabban járt. Hihetetlen hullámhegylánc kapta fel a hátára a hajónkat, keresztülcsapkodva a földzeten.

Már a lávafolyamot láttuk világitani magunk alatt. Mi férfiak ekkor lebocsátottuk a horgonyt — Isten szent nevében. Amint a lánc letekerdőzött a korongról, egyszerre valami apokaliptikus csoda történt előttünk, amit emberi szó nem képes leírni. A vulkán tűzoszlopa egyszerre megszakadt, a ragyogó tűzkévék gyorsan felemelkedtek az égbe, gomolygó tűzfellegként, s ott kavargtak a fejünk felett. De néhány perc múlva egy világrendítő robbanás hangzott fel a kráterből, mely túlvilági bömböléssé emelkedve, az eget magát ostromolta; azt kellett hinnünk, hogy a földteke maga szakadt darabokra. A mélységből ítéletnap dörgéssel emelkedett fel egy hömpölygő felleg, mely egy perc alatt szétverte az égen a tűzfelhőket, s messze tülemelkedett rajtuk. A tűzokádó ki volt oltva.

Mi történt a föld alatt? Csak később bírtam kieszelni.

Két isten harca folyott ott le: a rombolóé és a megtartóé, a

tűz és víz istenéé. A vulkán-szikla alapzata a földhorpadás következtében megrepedt, s a mély nyíláson át egyszerre betódult a tenger a röld tűzokádó mélyébe: ott öltre kaptak, s a víz maradt a győztes. A vulkán a mi szemünk láttára változott át gejzírre. Hogy nagy mélységben, ezernyi méterre a tengerszín alatt kellett e repedésnek támadnia a sziklatalajban, bizonyítják azok a forró víztől kihányt csodaalakú halak, melyek csak a sötét tenger fenekén tenyésznek. Mi pedig itt maradtunk a hajónkkal, e hegyszakadékba beékelve. A hullámhegy, mely bennünket idehozott, keresztülcsapott a kráteren, az egész szigeten, elpusztítva róla minden élő teremtet. Most ez képtelenségnek látszik. Ily magasra nem tolhatott fel a tengerhullám egy hajót. De kimagyarázza ezt a földtan. Mikor a hullám idesodorta a hajónkat, a tűzokádó le volt süllyedve. Most pedig a tenger beomlása által hatalmat nyert gőz folyton emeli a szigetet, míg eredeti magasságát el fogja érni. Észrevehető volt e kifejlődés. Az első hullámörlet, mely hajónkat idáig emelte, még túlcsapott a tűzhányón, beleomlott annak a kráterébe, hajónkat is elborította néhány percig, s a kéményünkön keresztül behatolt a belsejébe; de a második hullámcsapás már csak a hajónk fenekéig hatolt fel, s aztán fokozatosan süllyedt alább, amint a tűzhányó szigete emelkedett fölfelé. Feszíté a földkérget a tenger beomlásától kifejlődött gőz. Annak a hatalmas oszlopa emelkedett felhők között az égbe, ahonnan jégeső alakban hullott vissza a földre. A jégdara métermagasan fedte a földfelületünket, fehér leplet vonva az egész vidékre, melyből csak a láva tűnt ki, lassankint feketére válva. Az égből özönlő jég kérget vont a tűzfolyam felszínére, mely lassankint úgy megerősödött, hogy elbírta a rálépő ember súlyát. A visszavonuló tenger is fagyasztotta a láva felszínét.

Egyelőre meg voltunk mentve a fenyegető végveszélytől. Hajónkat feltartóztatá a hegyrepedés vápája, melybe beszorulva, egyenesen megállt. Hálát adtunk Istennek a csodás megsza-

badulásért. Az asszonyom diadalmaskodott: ő adta az ötletet a *salto mortale* megkockáztatására.

Első gondunk volt, amint a kormányos-bódéból kiléphetünk, s a tenger hullámcsapásától többé nem kellett tartanunk, utitársaink után nézni, hogy élnek-e még? Igen: a háziállatok, gazdaságunk alaptőkéje! Azok a hajófenékben voltak elhelyezve. Nagy örömünkre mind meg voltak épségben, csak egy kicsit úsztak a kürtőn át beomlott vízben, s melegük volt a hajófenéket hevítő lávától. Azokat mind felhordtuk ketten a kormányossal a félfödélzetre, s elhelyztük a matrózok által üresen hagyott szobákban.

Az asszonyok azalatt leleményes feladatot végeztek. Az égből hulló jég lányi magasan fedte a hajófödélzetet. Azt ők összelapátolták, s üres tonnákba öntögették. Ivóvizünket átmelegítette a láva: a jég segítette azt lehűteni. Amit a pokol elrontott, helyrehozza a menny. A gőzkazánt is megtöltöttük jéggel. Jó volt vele iparkodni. Egyszer csak a mennybéli jóltevőnk megszűnt adakozni, vízoszlopa alább lohadt, nem lövellt fel olyan magas légkörbe, hogy megfagyhatott volna. De ugyanolyan arányban vonult vissza a sziget fölé a tenger. Már láttuk a tengerpartot szegélyező kókuszpalmák derekait előtűnni, amiknek addig csak a koronáik libegtek a hullámok felett. A sziget emelkedett.

Az első érzésünk volt, mely bennünket eltöltött, a hála a mennyei gondviseléshez a csodálatos megszabadításért. Ez volt a nászutazás! A poklok útján át a mennyországig. Mézesbetek, amiket senki sem zavar meg! A nászlakomából semmi sem hiányzott. Élelmiszer, konzerv, kétszersült, füstölt hús, liszt volt a hajóról megszökött legénység számára is elég, s ez most az egyedül maradottaknak soká eltarthatott. Ivóvizünk, ásványvizünk is elég volt. De azért mégiscsak fogva vagyunk a hajónkban. Alattunk a lávafolyam, előttünk a vízkádó gejzír, kétoldalt a hegyrepedés meredek sziklá. Merre mehetünk ki innen, hogy e szigetet körültekintsük? S fogunk-e

itt valamit találni, ami az emberi életet fenntartja? Különösen ivóvizet, ha a hajónkon levő készlet elfogy?

Ekkor egy harmadik istenség szállt alá az elemek közötti háborúba. Homérosz nem írt le ilyen istenharcot. A tűz, a víz után jött a leghatalmasabb: a lég. Egy reggel arra ébredtünk fel, hogy a hajónk oldalai ropognak, a vitorlarudak verdesik az árbocokat.

A kabinajtókat alig bírjuk kinyitni, s amint kilépünk a födélzetre, egy láthatatlan hatalom visszataszít a lépcsőzetre. A kémény, a gőzkürt bömböl és süvölt: pánsíp lett belőlük. A bóra jelent meg. A szelek között az oroszlán. Jött, mint az ítéletnap szörnyangyala, végigdúlva a tengeren, ami víz még elfoglalva tartá a szigetet, futott vissza az ósmedrébe; a gejzír vízoszlopa szerteszt szakadt a bóra dühétől, hasztalan küldözé utána földalatti katlanából hatalmas anyja, a tenger, újabb meg újabb gőzgomolyait: a bóra széttépte valamennyit, s elszórta vízcseppekké törve, az égben, melyet egy folytonos szivárvány hidalt át. Csodaszép látvány volt. A szivárvány fényboltozata védeni látszott a gejzír víztornyát a titánerő ellen. Hasztalan volt a védelem; a bóra legyűrte, leteperte a vízoszlopot; estefelé egészen visszakergette a kráterébe; még oda is utánahatolt. A tűz, víz, gőz egyesült ereje nem volt képes a szélnek ellenállni; egyszer-egyszer nagy üvöltözéssel tört elő a mélységből egy vízoszlop, de azt a viharok anyja gyorsan visszaveré. Én a kormányos bódéjából néztem azt az elemek harcát s észleltem, hogy amint a bóra a gejzír gőzszlopait a kráterbe visszanyomja, a sziget hogy emelkedik szem-melláthatólag magasabbra, a hajónkat lekötve tartó horgony a megfeszült láncnál fogva a lávában tűzveres barázdát húz. Egyszer aztán megszűnik ez a tűzvonal: a láva fénye elhomályosul, majd egészen elfeketedik. — Újabb csoda történt. Amint az elborító tenger, a hulló jégzápor nem bírt előidézni, kivívta a bóra: a lávafolyam kéregfagyasztását. Az pedig egy túlvilági zene kíséretében ment végbe. Mintha ezernyi hárfá

húrja pengett volna, magasan és mélyen; néha egy dörgő pattanással túlzengve, melyet egész skálája az alvilági hangoknak követett. Hasonló volt ez az isteni hangverseny ahhoz a rianó zenéhez, amit egy nagy tó támaszt, mikor a felszínén egyszerre jégkéreg képződik, citerapengés és villámcsattanás összesített harmóniája. Egész éjjel azt hallgattuk. Három napig tombolt a bóra szakadatlanul. Ezalatt megszűnt a gejzír működni. A vízoszlop elbújt a hegy mélyébe, még csak egy gőzfelhő sem maradt utána. A legtöbb gejzírnek ez a jellege: hol elpihen, hol újra kitör. Amint a bóra elmúlt, a vízhányó is visszavonult. Az elemek békét kötöttek — egy időre.

— De most úgy látom, hogy állandóvá lett a gejzír működése.

— Mikor a bóra ideje jön, olyankor mindig félbeszakad. Az északi szél megszűntével szép, derült idő következett. Én arra határoztam magamat, hogy leszállok a lávaömlés mentén a partvidékre, körülnézni a szigeten. A kormányos abban erősködött, hogy ő is velem jön. Az asszonyok nem akartak bennünket eresztetni. Hátha beszakad alattunk a láva megkövesült kérge. Én megnyugtattam őket. A horgony láncába kapaszkodva haladunk előre, ha a láva kérge repedezni talál alattunk, fenntart a vaslánc, nem enged elsüllyedni. Azonkívül is hosszú léceket kötünk a talpunkhoz, minőkkel a norvégek járnak be a hómezőket: azokkal gyorsan alásiklunk. Úgy történt. Minden baj nélkül lejutottunk odáig, ahol a horgony megkapaszkodott. Ott már sziklára találtunk.

A part lapályán már a lávaréteg meg volt szaggatva azokkal a sziklakoloncokkal, amiket a tűzhányó kivetett. Azok már szilárd gyalogjárót képeztek. Itt levethettük a norvég hócipőinket, s egyik szikláról a másikra ugrálva, eljuthattunk a sziget partjára. Onnan egyszerre végigtekintthettünk a sziget domboldalán. Azazhogy nem jól fejeztem ki magamat. Csak a fák tetején nézhettünk végig, melyek a sziget déli oldalát takarták. Igazi őserdő, gesztenye, amerikai dió- és theobromafák-

ból keverve cserrel és bükkfával. A cserje, liáne és bérce iszalagjával egybebozótóva. Semmi nyoma már a szigetet elborított tengerárnak. A földréteg felemelkedése visszazúdtotta a tengert, s a háromnapos bóra kiszárította a pocsolyáit, a lapályok bambusz-berke, páfrán-ligete buján zöldült a csincsésben. És magasan, a hegyoldalt takaró lombos fák alkotta élő palást fölött emelkedett ki ötven méternyi magasságban az őserdő emeletje: a pálmageszt. Kókuszfák gyerekfő nagyságú diókkal. Az oreodoxák gyümölcsfürteikkel, a szágópálmák. És ezek a „principes”-ei a növényvilágnak be voltak népesülve a lombkoronáik alá menekült ezreivel a mókusoknak, repülő kutyáknak, amik visítózva kergetőztek ágról ágra, repültek lombról lombra, szaladgáltak a fák törzsein alá s fel. S e cincogás, visítózás zűrhangjából emberi hangot is véltünk kieszelni.

A hang után rátaláltunk a nagy kókuszpálmára, melyről az származott. A pálma lombkoronája alatt két emberi alakot pillantottunk meg: egy fiút, meg egy leányt. Félmeztelen alakjuk elárulta, hogy vademberek, szigetlakók. — Amint bennünket megpillantottak, majommódra lemásztak a fáról, odajöttek hozzánk, átölték a lábainkat s a kezeinket csókolták; makogtak is mellette valamit. „Ezek pápuák”, mondá a Padrone, aki járt valaha a szigeteiken, s néhány szót intézett hozzájuk, amire azok még kezesebbek lettek. Ez az ő anyanyelvük volt. A Padrone meg tudta velük értetni magát. Hová lett apa, anya, meg a többiek? A gyermekek azt mondták, hogy majd elvezetnek bennünket a lakásukra. Aztán a jártasság és az ösztön segélyével keresztül kalauzoltak bennünket az őserdőn. Minket leginkább az érdekelt, hogy van-e iható víz. Azt nem találtunk sehol. Tömpöly akadt az utunkba elég, amin mezítláb kellett átgázolnunk, zúgó patak is került az utunkba; de annak keserű és dohos volt a vize. Végre kijutottunk az őserdőből. Ott egy lapály tárult elénk, a sziget nyugati oldalán. A lapály fölött emelkedett szakadozott sziklakoloncaival

a tűz- és vízhányó hegy; most egészen csendes. Maga a völgy megszagatva kisebb-nagyobb tavakkal, amiknek széleit bambusz és lótusz köríté. Egy dombos fennsíkon látható volt egy kerek palánk s annak a közepén bambusszal fedett kunyhók. Emberi lakás nyoma.

A két negrito bevezetett bennünket a karámba. Pusztá volt az és lakatlan. A bambuszból összetákolts kunyhónak nem volt zárható ajtaja, a két gyerek egyenesen beszaladt, s odabenn nagy civakodást kezdett, nem a családfőket keresték, hanem a hagyatékot.

A bambuszkévék közé voltak tűzve a családi kincsek, egy tegez hajlított fából, pálmaháncs-ideghúrral, nyilak furócsiga-heggyel, balta gyöngyházkagylóból készült pengével, kapa strombusz-csigából, egy fűrész kard halormányból, egy szigony fiatal narvál orrszarvából, egy kiélesített furdancs-csiga, ez utóbbi volt különösen az osztozkodás vitás tárgya, mely fölött veszekedtek. Beszédjük csupa állatias hang volt, malacvisítás, békaümmögés, pulykaöblögetés, hiúznívákolás, szótagolatlan buffogások, kutyakurrogás. Ezt ők megértették egymás között. Sírás hangjait nem lehetett tőlük hallani. Pedig lett volna okuk rá. Elveszett az egész fajuk. A szigetlakókat mind leseperte a tenger. Az életfenntartás ösztöne maradt meg náluk. Végre megosztzkodtak a hagyatékon. A fiúnak maradt a szigony, a nyilak a tegezzel, a fűrő meg a kobak, a leánynak a kapa meg a balta. Azzal elkezdtek hangosan kiabálni, mintha valakit hívogatnának; a Padrone megértette: nem apát, nem anyát keresnek ők, hanem a lámát; a kedvenc állatjuk hiányzik.

Azzal futottak ki a karámból. Mi utánuk néztünk, hogy vajon mihez kezdenek? A leány a karám előtti ligetesben kezdett el a kapájával vájkálni, a fiú pedig a nagy kerek tóhoz sietett, mely a karám előtt terült el.

A tó partján hevert egy csónak, fenékkal felfelé fordulva s karóhoz kötve. Könnyű volt, pálmakéregből készítve. A

fiatal suhanc a maga erejéből fenekére fordíthatta azt. Aztán beleugrott, s egy rúddal, mely a csónak orrába volt dugva, betolta azt a tóba, a sűrű sás közé. Egyszer csak nagyot sikoltott: valóságos farkasüvöltés volt. Rátalált a tóban a lámára. Belefulladt az a tengerhullámba. Ekkor kitört a fiúból a zokogás. A kedvenc állatját megsiratta. A visszavonult tenger az ottrekedt tavat a nyüzsgő haltömeeggel hagyta hátra. A menyhalak (muraenák) ellepték a láma hulláját, széles fejükkal belefurakodva s vonagló testüket, fickándó farkukkal egyenesen magasba emelve. A fiú szigonyával egy ilyen szép menyhalat keresztüldöfött, s azzal kicsáklázott a partra, halászszákmányával dicsekedve. Diadalmas kiabálására odajött a leány, aki egy iszalagból font garabót hozott magával, mely meg volt töltve most kikapart ignámegyökérrrel. A leány átvette a fiútól a menyhalat, s aztán azt is a garabóba téve, eltűnt vele a sziklák mögé. Utána néztem. A gejzír oldalából csorgadozott alá egy vízsugár, mely egy sziklamedencében meggyülemlt; a leány a fiú segélyével ebben a forró vízben megfőzte a halat és a lisztes gumókat, s aztán nenufár-levelekre elhelyezve, odahozta élénk, és megkínált bennünket vele. Addig ők maguk hozzá nem nyúltak, pedig nagyon éhesek lehetek. Mi belekóstoltunk, a többit nekik hagytuk. Nagy mohón elfogyasztották.

— Nézd: a vadembereknek jó szívük van — mondám a Padronénak. Aztán arra kértem, hogy tudassa czzel a két gyermekkel, hogy jöjjenek fel az én hajómhoz, én adok nekik két olyan lámát, amilyent elvesztettek.

Ennek az örömeire elkezdtek bukfencet hányni.

— Mit akarsz czzel a két vad kölyökkel? — kérdé a Padrone.

— Van szükségünk nekünk még két kenyérpusztítóra?

— Van. Ez a sziget az ő tulajdonuk: mi csak hűbérben bírhatjuk őtőlük. Mi itt rekedtünk; nem mehetünk a szigetről sehová. Nem is akarunk elmenni. Nekem évekre terjedő terem van. Beültetjük a sziget lonkáit a ve m hozott növények-

kel, kapálunk, ültetünk; a hajónkon levő háziállatokat leszállítjuk ehhez a karámhoz, s hagyjuk éveken át szaporodni, amíg nyáj és konda lesz belőlük. Ezeknek őrizet kell: arra lesz jó a mi két ősemberünk.

— De mit szól hozzá majd a Donna?

— Örülni fog rajta, hogy missziót végezhet. Pogányokat megtéríthet, vadembereket spanyol nyelvre megtaníthat. Aztán ez a föld is táplálni fog bennünket.

— De úgy fog bennünket megvendégelni, mint az ördög a fiát: hogy enni ad, de inni nem. Vízet magunk számára sem találunk schol a szigeten. Ha elfogy a velünk hozott ásványvíz-rakomány, szomjan veszünk el.

— Az Isten majd gondoskodik rólunk.

Ezzel elvittük magunkkal a két vad csemectét, hogy általuk vezetve a szigetet bejárjuk. Ösvénynek nyoma sem volt; azt elmosta mindenütt a tenger. Ellenben tömpölyök, morotvák, csincéscek, vízzel tölt árkok állták el az utunkat, amiket hosszú rudakra támaszkodva kellett átugrálnunk. A lapályon egész tavak voltak; még most néptelenek, semmi vízi madár nem úszkált rajtuk. Csak egyszer ütötte fel előttiünk az iszapból ormányos fejét az óriás teknősbéka, mely egészen támadó kedvében volt. Ezt a senger hagyta itten. A vademberkéek hatalmas kőhajításokkal riasztották vissza a posványába. A sziget déli oldalán szomorú tájék nyílt meg szemcink előtt: egy leégett erdő. A megszenesült törzsekről ítélve, hatalmas őserdő lehetett, melyet a tűzhányó kitörése pusztított el. Hogy a sziget északi oldalán egész épen megmaradt az erdő, koloszszális pálmáival, annak úgy eszeltem ki a magyarázatát, hogy az elemek küzdelme alatt a tűzhányó keleti oldala megrepedt, s a kiömlő láva süllyedést okozott a kráterben, melynek következtében a félrebillent hegy torkolata egész tűzoszlopát a déli oldal felé zúdította, s a hegy túlsó oldalán büszkélkedő erdőt borította el tűzhamujával, olvadt ércbombáival, s azt csonkig leégette. — Ez pompás televény lesz árpanak, tengerinek! —

mondám én a Padronénak. Ő pedig kiválasztott egy jó fekvésű hegyoldalt, ahova szőlőt lehet majd ültetni. Szőlővesszőt is hoztunk magunkkal. Az egész gazdálkodási rendszert megállapítottuk. Háziállatainknak jó tenyésztanya lesz az északi erdő. Gumós, kalászos, csöves növényeink díszlenni fognak a leégett erdő talajában. A burgonya is jól fogja találni magát őshazájában a yamsz-gyökér mellett, a cukorcirok önkénytelenül terem a lapályon; talán még cukornádat is fedezünk fel. Szántóvetők nem leszünk, mert se ekénk, se igásmarháink nincsen; de van ásónk, kapánk és izmos tenyerünk. Mienk *úrbérben* az egész sziget. A két ősföldbirtokosnak, a vadfiúnak, vadleánynak dézsmát fogunk szolgáltatni; ők most itt a király és királyné.

— Akik a birkáinkat fogják őrizni.

— No hát, ahogy a Pentateuch szerint Jákób, a királyok őse, őrizte hét esztendeig Lábán birkáit. Ez csak szentírás, Mózes írta.

(Az a gúnymosolygó vonás a Capitano ajkszegletén még erősebb kifejezést nyert a szokottnál.)

— Sőt van másik szentírás is: legalább én annak tartom. Homér Iliásza, ahol a királyfi Páris őrizi a birkákat. Nemes hivatás volt az mindig. Mi agráriusok annak tartjuk — mondá a Padrone. (Hogy ő agrárius! A tengeren!)

— De én merkantilista vagyok; tengerész!

(Ezen aztán mind a ketten kedélyesen neveltünk.)

A Capitano elárulta klasszikus neveltetését ez iskolai idézettel:

„Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.”
(Mennyet, nem lelket vált csak, ki a tengeren átfut.)

— A fáradságos szigetfelfedezésben megszomjajztunk. Mikor a hajóról leszállni készültünk, én meghagytam a Padronénak, hogy a kulacsot ásványvízzel megtöltve hozza magával. A pálmaerdőt elérve, tárgallyat gyűjtöttünk össze, és tüzet rakunk. Gyufánk még volt. Azután egy darab szalonnát és két-

szersültet megpirítottunk, s ezúttal mi vendégeltük meg fenéges princünket és princessünket. No hát bizony ők csak éppen olyan főhercegek, mint a többi. Ha a negrito a nagykorúságát eléri, aspirálok nála a főudvarmesteri dignitásra. Tetszett nekik a szalonna, piritott kenyérrrel. Én utasítást adtam a Padronénak, hogy akassza le az övétől a kulacsot, s kínálja meg az italával illusztris vendégünket, ahogy illik: ő kezdje meg az áldomást. Soha olyan grimászt nem láttam életemben, mint amilyent a negrito fintorított az első mohón lenyelt korty után. Elkezdett prüszkölni, krárogni, ökredezni, azzal keresztülugrott a parázon, s elfutott a közellevő karámba, folyvást köpködve, cikákolva. Én el nem tudtam gondolni, mi lelte? Felkaptam a kulacsot, amit a fiú eldobott, s megkóstoltam a tartalmát; az mindent megmagyarázott. „Padrone! Hisz ez budai keserűvíz!” — „Mit tudom én? Én sohasem, ittam ásványvizet. János van ráírva a palackra. Azt hittem, hogy aki János, az mind becsületes ember”. „Hiszen becsületes víz ez annak, aki rá van szorulva, de nem szomjúságról való”. Kiöntöttem az egészet a kulacsból a földre. Ezalatt visszajött a karámból a fiú; hozott magával egy kobakot, meg azt a vitatott fúrót és egy kecskeszarvat. Azok csakugyan drága klenódiumok voltak. A fúrót a „turris babylonica” csigahéjából alkotta mesterműinek a természet. A leány előre elkészítette a fiú számára a kapaszkodó gúzszt liáne-szalagból, megértve a fiú szándékát. Az erdő szélét azok az agavefajta növényóriások szegélyezték, amiket a spanyolok aguamielnek hívnak, a vadak szándinak. Ezek adják az indiánoknak a szüretet. Mikor a szándi virágfürtjei a kipattanáshoz közelednek, akkor van ideje a szüretelésnek. A fiú felmászott a karcsú fatörzsön a kapaszkodó-gúzs segélyével, s ahol a lombkorona alól kilógott a bimbós virgáfürt, ott lyukat fúrt a csigájával, melyet a természet e célra alkotott, s aztán a fürt lyukba dugta a kecskeszarvat, s azon keresztül csorgatta a kobakba a növény kitóduló nedvét; mikor az megtelt, bedugaszolta facövekkel elébb

a kobakot, azután a növény koronája alatt fúrt lyukakat. A kobakot lehajította a leánynak, ki azt két kezével felfogta, s odahozta, megkínált bennünket vele. A Padrone kóstolta meg előbb. Cuppantott utána a szájával: „Bíz ez bevehető itóka. Ahol ilyen terem, ott nem halnak meg az emberek szomjan. Ebből készül a pulk, ha megerjed.” Én is megkóstoltam. Van benne valami a mustból, a vajíróból meg a nyírvízből. A maradékot átengedtük a vadgyerekeknek, akik sokáig elveszekedtek rajta.

A honfoglalás műve tehát végre lett hajtva, az őslakók szimbólumaikkal kifejezték meghódolásukat. Adtak földet, fűvet és vizet.

Hátra van a honalkotás. Hol kezdjük hozzá?

Természetes dolog, hogy ahol két ember tanácskozik együtt, ott nem lehet *egyetértés*. Az abszolutizmus korszakában, amikor a hajónk a tengeren habuckolt, én parancsoltam, a kapitány, (nekem meg az asszony), de most megrögzöttünk az alkotmányban, (azazhogy a lávában) mindketten szuverének vagyunk.

— Mit, ketten? — mondám én. — Négyen, én az asszonyoknak is szavazatjogot adok.

Erre aztán a Padrone túllicitált rajtam.

Ő az általános szavazatjog mellett agitált.

— Legyen szavazatuk a negritóknak is: akkor leszünk hatan. A többség fog dönteni, hogy melyik a sürgősebb indítvány.

Én tudniillik azt proponáltam, hogy mindenekelőtt megoldandó az új hazánkban a *nyelvkérdés*. Én a spanyol nyelvet ajánlom. Anélkül nem lehet kormányozni.

A Padrone programja ellenben az volt, hogy első a nemzetgazdászati kérdés megoldása. Állattenyésztő birodalom akarunk lenni: azzal a feladattal kell megküzdenünk, hogy hét birkát, egy kost, hét emsét, két ártányt, egy pár lámát hogy szállítunk le ide a karámba, mivel tartjuk el őket, amíg az

élelmüket maguk meg tudják keresni? Meg a tyúkot, libát, pulykát, ami gazdaságunk alapját fogja képezni? Első a hasznos beruházások kérdése. Mind a kettőnknek igaza volt, annál fogva nem tudtunk kiegyezni... Mit tehattünk egyebet, mint hogy appelláltunk a *koronára*. — Ez az *asszony*. — A két vadgyereket felbiztattuk, hogy jöjjenek velünk fel a vashajóhoz. Eleinte nagy örömmel fogadták. Ki ne kívánna a rezidenciába feljutni?

A Padrone az ő pápua nyelvükön tudatta velük, hogy odafenn, abban a csodaépületben fognak találni két asszonyt, amilyen az ő anyjuk volt. Ez hatott. A fiú még egyszer felmászott a Szándi fára, s megtöltötte a mi kulacsunkat a kicsorgó pulkkal. A hajó felé mutatott vele.

— Lám, hogy vannak még született gavallérok a világon!
— mondám én.

A sziget partmentében haladtunk egész a lávaömlésig, ahol a hócipőinket hátrahagytuk. Ott volt a horgony a megfeszült láncsal. Mi a cipőink léctalpán keresztül nem éreztünk semmit a megszilárdult láva forróságából, hanem a két gyerek, amint a mezítelen talpával a lávára lépett, sikongatva kapkodta fel a lábait, ez nem nekik való séta volt. Hanem aztán rögtön feltalálták magukat, felugrottak a horgony kifeszült láncaira, s kézzel és lábbal felkapaszkodva rá, úgy yonglirozták fel magukat a légben függve egész a hajó lépcsőzetéig, mint két majom. A tenyerük tűrte a lánccal való forróságát.

Asszonyaink lesték már, az árboc kötélajtórjájára felkapaszkodva, messziről a visszatértünket. Látták, hogy mi, akik ketten távoztunk el, most negyedmagunkkal térünk vissza; mi férfiak a kezeinkkel, a gyermekek kézzel-lábbal a horgony láncba kapaszkodva.

Vegyes volt a fogadtatás. A Donna, megértve, hogy milyen előkelő vendégekhöz van szerencséje, iparkodott az etikettet megtartani; hanem a Manola szabad folyást engedett az őszinte véleményének. Kivételképpen spanyolul beszélt. Hogy minek

hozunk ide a nyakára két kenyérpasztitót, aki burgonyánkat s az ivóvízünket elfogyasztja! Én megkísértem a Manolát kapacitálni: hogy ezek a gyerekek a sziget urai. — Akkor agyon kell őket csapni! A Negrito sok természetes ésszel volt felruházva. Mindjárt észrevette a hangos pörlekedésből, hogy itt a Manola az irányító hatalom, s odavitte hozzá a kulacsot, megkínálta a tartalmával. A Manola ivott belőle, tetszett neki. „Hisz ez pulk, pálmabor.” A vadlány pedig kitárta előtte a pálmaháncs-szatyrot, amiben magával hozta a parázsban megsütött ignámét. Azzal meg éppen lekényerezte a Manolát. Hisz akik pulkkal és ignáméval bővelkednek, azokkal lehet nemzetgazdasági egyezkedést kezdeni.

— Tehát már itt is vesztegetés honol!

Én aztán előadtam a szerzett tapasztalatainkat a hölgyeknek, kifejtve előttük tüzetesen, hogy minő elvi különbségek vannak közöttük és a Padrone között a szigetvilág organizálása tekintetében. Én a nyelvkérdést tartom mindenekelőtt megoldandónak. Legelső az, hogy megértsük egymást. A Padrone ellenben a közgazdaságot tűzte ki programjául. A Manola végig sem hagyta mondani a beszédemet; hangosan protestált a spanyol nyelv ellen; ő a maga kataloniai nyelvétől el nem tér; aki vele beszélni akar, tanuljon meg katalonul. Mi a Padroneval meghökkenne tapasztaltuk, hogy mellettünk egy harmadik párt is támadt. Ilyenkor okos politikusok mit tesznek? Fuzionálnak. A Padrone átveszi az én programomból azt a pontot, hogy ő, aki ért valamit a pápua-nyelvből, fogja a Negritót a spanyol nyelv ismerésébe bevezetni, én pedig beoktatatom a Cavát az állatorzás feladataiba.

A feleségem kinevetett mind a kettőnket. „Óh ti bölcs férfiak! Hogy organizálnátok már itt az új államot. Pedig azt sem tudjátok, hogy hol kezdjétek hozzá. Hisz a legelső feladat a *közlekedés* ügye. Anélkül mozdulni sem tudunk. Háziállatunk van elég — itt a hajón. De hogy szállítjátok le ezeket a karámba, a legelőre? Ezek rá nem lépnek a még forró

lávakéregre, elbuknak rajta, s végiggurulnak; sülve érkeznek meg a parti szikláig.”

Egymás szemébe néztünk a Padronéval. A Donnának igaza van. Amint a láma megérzi a puha lába alatt a forró lávakérget, az rögtön hasra vágja magát. S többet felállásra nem bírható. Tehát legelőször a közlekedési mizériákkal kell megküzdenünk Csak hiába, leghelyesebb esze van az aszszonynak!

A Donna mindjárt praktikus közlekedési tervvel is szolgált, amit elvben el lehetett fogadni. — Hajónkon van kézi-szekérke és állatszállító ketrec. Ezeknek az összekapcsolásával szerkesztünk egy szállítási eszközt, melyet a kifeszített horgonylánc-hoz kapcsolunk vitorlacsigához csatolva, s aztán a horgonyt felhúzó kötéllel s annak a korongjával lebocsátjuk a lávarétegen. A ketrecben elfér egy láma meg egy pápuagyerek. Azok leereszkedhetnek egész a horgonyig, nem égetik meg a talpukat. Mi ketten a Padronéval rögtön összeállítottuk a furfangos vehiculumot. Ennél rövidebb idő alatt vicinálist létre nem hoztak. Csak a hajó felszálló-hidját kellett leereszteni, hogy azon át a tehervonat a kész vasútra leguruljon. Ezalatt a hölgyek felhozták a földézetre a két lámát. Gyönyörű egy pár állat volt, hófehér selyemgyapja, kecses pofája, nagy fülei, kétujjú patája. A láma a világnak a legszelídebb vadállatja. Nincs is semmi fegyvere az önvédelemre: se rúg, se öklel, se harap. Csak egy nemét ismeri a bosszúállásnak: leköpi azt, aki bántalmazza, s a nyála mérges. — Amint a gyerekek meglátták a két kedves állatot, nagy sikongatással rohantak hozzájuk, nyakukba borultak, ölelték, csókolták. Ilyen lehetett az, mely a vízbe fulladt. A két láma is viszonzni látszott a nyájaskodást. Ilyen emberi alakokhoz voltak ők szokva a Kordillerák völgyeiben; ezeknek a szavait értették: honfiaik voltak. „Ezek a tieitek”, mondá a gyermekeknek a Padrone az ő nyelvükön; amire azok sorba mind a négyünket elhalmoztak hódolatuk gyöngéd kifejezéseivel. No hát ezzel a honfoglalás dicső műve

be lett fejezve. Még a „*fehér ló*” sem hiányzott belőle. A sziget jog szerint a mienk lett . . .

A Capitano ajkán újból megjelent az a gunyoros rándulás. Úgy tettem, mintha nem venném észre.

— Ezzel a közlekedési eszközzel napok folytán leszállítottuk a hajónkról a háziállatjainkat a karámba, s ott hagytuk a két gyermek gondozása alatt. A lámák meg a birkák dús legelőre találtak a réten, a sertéseknek szolgált a lehullott makk az erdőn, s a földi férgek sokasága a morotvában, tyúk, liba kereshette az élelmét a réten és tóban. Az állami háztartás meg lett állapítva.

Ekkor egyszerre nagy változás lepett meg bennünket.

A gejzír újra kitört. Már napokkal előre, amint a passzát-szél jelentkezett, elkezdődött a tompa moraj zuhogó nyugtalan-kodása a kráter mélyében. Heves lökések rázták meg a hajónkat, recsegett-ropogott minden eresztékeiben. Bömbölő gőzfelhők gomolyogtak fel a kráter mélyéből. Egyszer aztán óriási robogással tört ki a kráterből az új gejzír a mostani szervezetében, öt vízoszlopra szakadva, mint egy legyező, a középső oszlop egyenesen fel a magasba, ahol felhőkoronát képezett, a másik négy egymást keresztezve, félívben omlott alá, egy hatodik vízszög egyenesen a hajónk felé zúdult, s a szétrepedt hajó orrán keresztül a gépházunkat árasztá el. És azóta ez a nagy gejzír megmaradt ebben a működésében.

Ez az új kitörés egészen új helyzetet teremtett ránk nézve. Volt abban jó is, rossz is. Rossz volt az, hogy a hajónkba omló vízszög kényszerített bennünket arról gondoskodni, hogyan szabaduljunk meg az elárasztásától. Ezt elértük azzal, hogy leveztettük a vizet a gőzgép szivattyúján át. Ellenben a forró víz melegen tartá az egész hajónkat. Azt felfogtuk a gőzgép üstjében, ahonnan a fődélzetre is fölvezethető volt. A gejzír középszlopának a visszahulló vize azonban elpatkzott egy nagy barlangjába a tátongó kráternek.

A gejzír újból kitörése után az egész helyzetünk alaposan

megváltozott. Idefenn a hajón a középső vízoszlop visszahulló vize hűs klímát idézett elő, lenn a völgyben a forró vizet okádó suarak hőséget terjesztének; tavak képződtek utánuk, s apró gejzírek szökelltek fel a kokujszásokból.

Az esőképpen felfogott permeteg élvezhető volt, de nem kellemes. A nőm csak citromlével tudta inni. Egy napon a Negrito felkapaszkodott a horgonyláncon a sziget aljából a hajóhoz, gyékényszatyor volt a nyakába akasztva, öröme csaholásban nyilatkozott meg. De három szót már megtudott értetni a Padronéval: víz, kókusz és batatász. A szatyorból legelőbb is elővette a kobakot, s azzal megkínálta a feleségemet. A Donna megízlelte a kobak tartalmát, s örömmel kiálta fel: „Ez tiszta ivóvíz!” A Negrito aztán két kezével igyekezett megértetni, hogy odalenn a sziklapartban egy zuhogó forrás támadt; őtet a láma vezette rá, akinek a szimatja megérezte a friss vizet. Hihetetlennek látszott, de amint sorban megkóstoltuk a kobak tartalmát, el kellett hinnünk, hogy az friss ivóvíz. A többire nem is hallgattunk, a Negrito érett kókuszdiókat hozott magával és ignámékat, azoknak most van a szüretelési évadja. Vittük a fiút magunkkal a part felé. A láva forrósága ellen facipőket húztunk fel, azokat adtunk a Negritónak is. Így szálltunk alá a horgonyig. A Negrito elvezetett bennünket a sziklából kiömlő forrásig. Meglepett bennünket annak a vízbősége. Kitaláltuk a keletkezését. Ez a víztömeg a gejzír középszlopából zúdul alá a hegyoldal sziklaszakadékain át, teljesen megtisztulva, a szikla szádáig. Megkaptuk, amire oly epedve vágytunk, a jó ivóvizet. — De hogy szállítjuk ezt oda fel a hajóhoz? Egymás szemébe néztünk a Padronéval. Két szót mondtam neki, amire ő a kezét nyújtotta. Arra való kéz volt. Azt mondtam neki, hogy vágjunk lépcsősort a horgonytól fel a hajóig. Merész terv volt. A láva még a szilárd kéreg alatt izzó lehet. Meg kell kísértenünk. Facipőink megvédik a lábainkat az elperzseltéstől. Felülről kezdtünk hozzá, ahol a lávaréteg legvéko-

nyabb. Kemény munka volt, de jól sikerült. Egyelőre csak akkora lyukakat vágunk a lávába, aminőkbe egy emberláb facipőstül elfér. A csákánnyal áttört lávaréteg még itt-ott izzó paraszat fedett fel; de már az is szilárd volt, s a kipattogó széndarabok rögtön elfeketültek. A lávákéreg sehol sem szakadt be alattunk. Húsz nap alatt mi ketten elkészültünk a lépcsőzettel. Ezzel aztán fölöslegessé lett téve a mechanikai láncvasút, a vicinális. Ember járhatott facipővel, láma pálmakéregbe kötött lábbal a még mindig forró lépcsőkön. A láma szaladva futott fel rajtuk, hátán levő terhével.

— És mindez állami szubvenció nélkül jött létre — dörmögém én halkán.

— Valga me Dios! Hiszen nem volt szindikátusunk!

— S az engedményesek nem kaptak dividendát?

— Dehogynem; övék lett a kókusz és ignámé, amennyit csak elbírtak belőlc. Ittak is hatalmas tőzstokat a kifogyhatatlan forrásvízből; kár, hogy gyorsíró nem volt jelen a lakomán, aki megörökítette volna. Ez időtől kezdve mindennap volt menyhal az asztalon ignáme-körözzel, pisztácia-mártással. És ennek már tizenkét esztendeje. Azalatt szigetünkben egy paradicsomkert lett. Hajónk a boldogság hazája. Két év alatt családi örömök szálltak le édes itthonunkba. Nekem fiam, majd leányom született, a Padronénak szintén, de még elébb. Az már tizenkét esztendő. Most azoknak élünk.

— Gyönyörű gyermekek. De nincsen nevük.

— S ezért nem kerülnek bele a góthai almanachba. Ami rájuk nézve nagy szerencsétlenség.

— Én tudnék ezen segíteni. Hajónkon van egy szerzetes. Egy sort írnék a hajótulajdonosnak, hogy küldje ide a páttert üdvös műveletre. Nőd bizonyosan örülni fog neki, aki, úgy tudom, hogy vallásos érzelmű.

Ismét az a gúnymosoly az ajkszegleten.

— Ugyan kérlek, tedd meg. De a következményeit te viseled.

Én kiszakítottam egy lapot a tárcámból, s az írónommal meg-

írtam néhány sorban a hajótulajdonosnak, hogy küldje ide a szigetre a szerzetesünket, lelkek megnyerése végett.

A Capitanónak megmutattam a levelet. Vállvonással felelt rá. Talán a Donna többre fogja becsülni az üdvös szándékomat? Vajon a gyermekek megértik-e ennek a fontosságát? Hogy ezzel az üdvösség útja lesz előttük megnyitva?

A hajóra megérkezett kormányosunk, és a Padrone hangját hallottam a lépcsőzeten.

Megköszöntem a Capitanónak a velem közölt kalandos történetet, melyhez hasonló nem fordul elő a „naufrage”-ok krónikájában. Azzal mind a ketten a Capitanóval átmentünk az étkező-terembe.

Az már akkor megnépesült. Az eddig bemutatott alakokon kívül, akik közé a saját kormányosunkat is számíthatom, ott találtam a Ruffót is, a Padrone vereshajú fiát, aki legújabb remekét, egy zöldhéjú gömbölyű birkasajtot, mutatta be a hölgyeknek, amit azok teljes elismeréssel fogadtak. Az úrfi erős, izmos alak volt, méltó arra, hogy valamikor választott hölgyének rabszolgája lehessen.

A hajóteremben volt felterítve az asztal az étkezéshez. Egész patriarkális szokás szerint. Nem volt külön az uraknak, macskaasztal a cselédeknek: együtt valamennyi. Ki hová jutott. Az ételeket bográcsban hordta fel a Manola, végül maga is odatelepedett az asztal végére. Én a Donna és a Cara szomszédságába jutottam, a kormányosunk a Manola mellé került.

A lakomát nem írom le. Ismerős ételek voltak. Ezeknek a leírását mindenkor a legunalmasabb olvasmánynak tartottam. Magam szokva voltam mindenhez, ami emberi táplálékot képez, a pumpernickeltől kezdve a frutti di maréig. A malacpörköltnél jobban érdekelt a baloldali asztaltársnóm, a család fiatal leánya. Tízéves gyermek, de tökéletes szépség. Termete kifejlődött, mint a délvidék szülöttéé. Az arca visszatükrözi a lelkét, oly őszinte angyalian igaz, astralis. Egész figyelmemet e bájos alak kötötte le egészen. Arra gondoltam, hogy ez még

pogány. — Elkárhozott. Én üdvözíteni fogom. — Messiása leszek.

Engedelmet kértem a Capitanótól, hogy a hajótulajdonosunkhoz írott leveletem átadhassam a kormányosunknak. Beleegyezett. Én előszóval is felvilágosítottam a kormányost a levelem tartalmáról. Szívesen vállalkozott rá. Intelligens ember volt, tudta, hogy miről van szó. De annyi szót mégis ejtett, hogy ez a kis ceremónia egy napi veszteglést fog okozni az ötvitorlásnak, s már eddig is nagy a késés. Hátha még a páternek hitoktatásban is kell részesítenie a szakramentumban részesítendőket.

A Capitano sietett a kormányos aggodalmait eloszlatni.

— A mi gyermekeink nem nőttek fel a keresztény vallás ismerete nélkül. Én magam oktattam be őket a hitágazatokba. Tegyetek róla bizonyosságot, kedveseim, Mondd el, Cara, az Ave Máriát!

Az angyali alak felállt a helyéről, összetette a két kezét a keblén, s elmondá az üdvözlést csengő szóval, áhítattal. Csak egy szó maradt ki belőle, patológiai műszó, ami nem jelentékeny. Ilyen alak lehetett Mária is, mikor az angyali „Ave!” hangzott hozzája. Mi idegenek a szemeinket törültük az elérzékenyüléstől.

Azután a Ruffót szólítá fel a Capitano, hogy mondja el a miatyánkot.

A köpcös, zömök fiú felállt a helyéről, s homlokát ráncba szedve, kemény hangsúlyozással elmondta az Úr imáját.

A kormányosunknak észrevétele volt rá.

— Kimaradt belőle az „add meg minékünk a mi mindennapi kenyerünket”.

A vad suhanc dacosan vágott neki oda.

— Azért nem kell imádkozni. Az Isten megadja nekünk a mi kenyerünket imádkozás nélkül. Ott függ a fejem fölött a kenyérfa ágán. Ott érik a lábam alatt a batatász kupacában, ott hull az ölembe a harmatkásában. Ád az Isten mindent

imádkozás nélkül. Hát teneked, tengerésznek, nincs-e felhalmozva hatvan napra való kenyered a hajódon, csak a bicskát kell kinyitnod, hogy felszeld: hát akkor mincképpen zörgeted a mennyek kapuját azért, ami már a kezekben van?

(„Ennek a fickónak nem lesz elég a keresztség, ennek a fejét alaposan meg kell mosni”, dörmög az én kormányosom.)

A Capitano inte a veresnek, hogy kotródják hátra, s előszólítja a Negritót: adja elő, mit tud. A *Credót*.

A pápua összekulcsolta a kezeit, s a szeméit ájtatosan lehunyva, elmondá a *hiszekegyet*, szépen, rendesen, csak egy szót cserélt el benne: ahelyett, hogy „szálla alá *pokolra*” úgy mondá, „szálla alá a gejzírba”. A kormányosunk rögtön helyreigazítá: „Nem jól mondtad fiam, poklóról van szó, nem gejzíról”. — „Bocsáss meg, señor, én láttam a poklot ezzel a két szememmel, azt is láttam, hogy oltotta azt ki a tenger. Pokol már nincs. De a gejzír, az itt van”. Én intettem a kormányosnak, hogy hagyja rá: hiszen vadember ez, nincsen rendes esze. Hanem a hiszekegy végén megint csinált egy kihágást a pápua, a zárószót megelőző után „testünknek feltámadását” hozzátette „fóka alakban”. Ezért aztán meg is szidták, ki is kacagták; de nem engedett a maga hitéből: neki ez a mostani teste nem kell, a fókának sokkal különbélete van. Ő azt választja feltámadáshoz.

Csak én tartottam meg a komolyságomat. A szépséges Donnához intéztem egy határozott szót.

— Aki igaz keresztény akar lenni, annak pozitív vallással kell bírnia.

Amire a Donna hasonló komolysággal felelt:

— Majd fog ön pozitív vallást is találni nálunk. Ez a tízparancsolat, ahogy azt mi a férjemmel együtt a híveink számára kidolgoztuk.

Kidolgozták! No erre kíváncsi vagyok.

Azzal odainté maga elé a fiát.

— Mondd el a tízparancsolatot.

A Kadét engedelmeskedett.

„Én vagyok a te urad Istened, ki teremtettem a világot, és benne a földet s a földön a lelkes állatot, az embert, megszámlálhatatlan idők lefolyása alatt”.

(Tehát nem hat nap alatt.)

„Én hoztalak ki tégedet a paradicsomba a rabszolgaságnak és bűnöknök világából”.

(Ez szól mind az öt világrésznek, különösen a vén Európának.)

„Ne legyenek tenéked idegen isteneid énelöttem. Ne csinálj te magadnak bálványokat, aranyból és ezüsből emberek képmásával, akiknek neve *pénz*, hogy azt imádd”.

„Ne emlegesd az én nevemet hiába: ne törj az égbe imádásokkal; mert én ismerem a te kívánságaidat, s akaratomat emberi szóra meg nem változtatom. Ha bűnt követsz el, bánd meg és tedd jóvá; mert nem az én haragom büntet meg téged, hanem saját bűnöd. Én nem vagyok az erős, bosszúálló Isten; nem büntetem meg az apák bűneit a fiakban harmadízig; de megjutalmazom a jótetteiket minden nemzetségükben”.

„A dolgot, a munkát ne tartsd büntetésnek, ne tartsd fáradásnak. Pihenj meg, amikor kifáradtál, s adj pihenést a te szolgádnak, és igavonódnak, ha kifáradt, de ne válogass a napokban, mert minden nap Isten tiszteletére való, s a munkás kéz kedvesebb Isten előtt, mint az összetett kéz.”

(Ez meg már éppen törvényszegés! Hát a kötelező vasárnap munkaszünet?)

„Tisztelj a te apádat és anyádat; de az apák és anyák is tisztelik az ő gyermekeiket akként, hogy jó példát adjanak nekik a követésre.”

„Ne tagadd meg, s ne sajnáld a szűkölködőtől azt, amiből neked bőség van, nehogy a lopáshoz folyamodjék, de ételt és italt tégy ki az ablakodba, hogy a vándorló rátaláljon.”

„Ne ölj. Ne végy fegyvert a kezedbe, s ne adj fegyvert a

te szolgálid kezébe, hogy azzal embert öljenek, akinek Isten adta az életet és a lelket. Ha valaki megbántott, haragodban bosszút ne állj rajta: bízd a lelkiismeretére, hogy az büntesse meg olyan sebekkel, amik belül véreznek.”

„Szeresd azt, aki szeret.”

„Ne hazudj. Mondd mindig azt, ami igaz. Éles szóval ne sérts meg senkit.”

„Ne kívánd a más javát; de tanuld el a boldog embertől, hogyan szerette meg a boldogságát, s tégy hasonlóképpen.”

(Hát bíz ez nem ekképpen van megírva az iskolai katekizmusokban.)

Nem volt valami célravezető dolog, egy vidám lakomát elfanyarítani haeretikus hitágazatokkal. A Manola észrevette a visszás hatást az idegen vendégekre, s a maga természetes eszével igyekezett a hangulatot visszafordítani.

— Tessék urak: ez a *caseo di pino*. Ha a Ruffo kifelejtette a miatyánkból a mi mindennapi kenyérünket, de nem felejtkezett meg a mindennapi sajtunkról . . . . S odakínálta nekünk vendégeknak az elismerésre méltó döbbözt.

Azt már el kell ismerni, hogy ez a delikatesszek netovábbja.

Akik jártak valaha Székelyországban, emlékezetükben lesz a „kászutúró.” Az az istenek ambróziája. A friss juhtúrót nyersen lehántott cserfa vagy fenyő kérgébe csomagolják be, a fenyőhéj illata áthatja azt, s zsongító zamatot ad neki, amit nem lehet mesterséggel utánozni.

A kormányos meg volt hódítva általa. Ez már beszéd!

Magam is kénytelen voltam elismerni, hogy a Ruffo tud valamit, amit én nem tudok: kászutúrót készíteni. Erre engem a fiumei tengerész-akadémiában nem tanítottak. Remek fiú vagy, Ruffo. A derék fiú megkínálta a kormányost, hogy még kászutúrót is ad neki; van odaalant a karámban elég.

És engemet valami lappangó neme a féltékenységnek kezdett inkubálni. A természet rendje és az adott helyhezet kényszere mellett ezen a paradicsomi szigeten az a jövő van előírva,

hogy az itt született fiaknak és leányoknak a kor megérésével egymásban kell találni párjukat.

S ez a civilizált világ fogalmai szerint alig következhetik el.

Hiszen két testvérpár van egymás előtt. Azoknak a házassági összeköttetésbe lépése az emberi és isteni törvények szerint meg van határozva. Kiki az átellenésével, de nem a mellette valóval.

Ezt már az első ember, Ádám apó így határozta el, aki egyúttal első törvényhozója is volt a kerek világnak. Mint tudjuk, az első emberpárnak két fia volt, Káin és Ábel és azoknak ismét két ikernővére, Káiné Azma, Ábelé Owaën. Így nevezi meg őket *Euticheus*, alexandriai patriárka, aki adatait napkeleti bölcsék hagyományaiból meríté. Mikor a legények abba a korba jutottak, hogy házasságra gondolhattak, Ádám apó úgy intézkedett fölöttük, hogy Káin vegye nőül Owaënt, Ábel ikerhúgát, Ábel pedig Azmát, Káin ikernővérét. Ebbe pedig Káin semmiképpen bele nem akart egyezni; mert Owaën nem tetszett neki, ellenben Azmát nagyon kellemesnek találta, az szép volt. Ezt meg is mondta apjának. Az ősapa megappellálta az ügyet. Tegyen áldozatot a hegytetőn mind a két fiú, s amelyiknek az áldozatfüstje az ég által elfogadtatik, azé legyen a szép Azma. Ez meg is történt. Ábel oltárfüstje az ég felé szállt, Káiné pedig, a földre verődött, s ezzel ki lett mondva a legfelsőbb ítélet. De hátra volt a párbaj. A még felsőbb törvény. Káin az ellenfelét, Ábelt lelötte egy nagy kővel, s az övé maradt Azma.

No, ha ez egyszer megtörténhetett, mért ne történhetnék meg másodszor is? Amikor új világ kezdődik.

Itt van egy embertől megtisztított földdarab. Körös-körül a tenger és a korallzátonyok. Új emberek támadtak rajta, akiknek még csak nevük sincs. Mi gátolja őket abban, hogy azt tegyék, ami a szívüknek jólesik. A patriárkájuk csinált számukra külön isteni parancsolatokat, azok között az is van, hogy „szeresd, aki téged szeret”. No, hát ha meg találják fogadni?

Talán szeretik azok egymást, akik az egyházi törvények szerint egymás hitestársául vannak kijelölve? Ellenben a másikhoz vonzódnak.

No hát ezen a puszta szigeten mi akadályozza őket?

De még azonkívül egy pár ős vadember is van itten, aki a népeiséget szaporítja. Hátha ezek is számba jönnek!

E különös elmélkedésem alatt véletlenül belenézek a tükörbe, s akkor látom meg, hogy „Nini! Még egy hetedik ember is van itt, aki él!”

Csakhogy hát én még legfeljebb egy napig maradok itt, a keresztelőig, aztán megyek a világba, s nem törődöm vele, e rejtett zugában a földtekének mi történik tovább.

RÉGI DAL AZ ÚJ VILÁGBAN

Térjünk vissza a kászutúróhoz, ahol elhagytuk.

A Manola az ebéd befejezéséül fekete-kávéval kedveskedett az asztaltársaságnak. Hát ilyen kávéról európai embernek fogalma sincsen. A hozzávaló gyümölcsöket aznap reggel szedték az eleven fáról: azt a zamatot, azt az illatot, amit annak a nedve nyújt, csak a Mohamed paradicsomának boldog lakói ismerhetik. S a kávéhoz cukor is jár. De minő cukor! Ennek a cukornak a színe fekete, de az íze kellemesebb a mi fehér cukornádunkénál vagy répatermékünkénél, van valami gyümölcsíze, hasonlít a datolyához. A Capitano észrevette a kérdést az arcomon, és sietett felvilágosítani.

— Ez a cukor az Arengapálma levéből készül.

— Ismerem a pálmát. Botanikus neve „Saguerus”.

— Egyszer virágzik életében, mint az aloé, akkor megcsapolva egész évszakon át csurgatja bőven a cukornedvét; ha kimerült, akkor elhal, s akkor a beléből szágó lesz, a derekát vízvezetőcsőnek lehet használni, a rostját kötélnek. A lecsapolt nedvéből azon frissiben főzik a szaguero-cukrot. Ha meggerjed, mámorító ital lesz belőle. Megláthatod a karámban.

Én kíváncsi voltam ennek a cukorfőzésnek a módját megismerni. Eddig úgy tudtam, hogy a cukorfőzéshez kell egy háromemeletes épület (vagy több), tömérdek nagy gép, egy részvényes társaság, rengeteg alaptőkével, igazgatótanács és kormányi szubvenció. S hogy én ezt most mind megláthatom a karámban!

No hát, menjünk oda! Ez volt a közös jelszó az asztalbon-
tásra. Csak egy ellenmondás hangzott: a Caráé.

— Nem! Én nem engedem, hogy a bátyám lemenjen
most a sebesült karjával; nekem új írfüvet kell kötnöm a sebére;
olajjal kenegetnem.

A Kadét engedett a szónak, s hagyta magát Cara által
visszatartóztatni, gyöngéd erőszakkal, azonban előkelő negédes-
séggel veté oda: „De előbb az idegen férfiak hadd távozza-
nak el.”

(Mi volt ez? Féltékenység?)

— Én is? — kérdezé Ruffo.

— Te is.

Ruffo elvörösödött e szóra. Hisz ez az ő Azmája, akit nem
szabad a műtét alatt meglátnia!

Erre egy még eddig hangját nem hallható alak kapott bele
a társalgásba, akiről azt hitte mindenki, hogy ő a senki. Dehogy
senki! Hisz ő a Mestiza, a Ruffo húga. Ő az Owaën. Neki is
jussa van az új paradicsomhoz. Most, hogy a bátyját keserű-
ség érte, neki is megnyílt a szája. A Kadét ellen fordult, kit a
Cara kezénél fogott.

Mikor a leány így felhúzta az ajkait, összeszorította a fogait,
megrázta a fejét — akkor szép volt; mint egy vadállat. A
hangja csengett:

— Micsoda? Te az én bátyámat kikergeted? Hát ki vagy
te? Mi vagy te? Egy naplopó, aki egyebet se teszel, mint kóbo-
rolsz, lesed a prédát. Az én bátyám pedig egész nap dolgozik,
fárad: a tőzeget vágja, a cukrot főzi, a sót szikkasztja; ha ő
nincsen — ti nem tudtok főzni; ő vigyáz a nyájra, a kondára,
fej, sajtot olt, barmot öl, húst füstöl, ti csak a készhez ültök!

Hej, de lángra kapott ettől a patvartól a másik leány is!
Az a 'Madonna-arc hogy kigyúlt egyszerre; nem várta be,
amíg a Mestiza bevégi, közbekiabált:

— Ne merd szidni te az én bátyámat! Ő a mi hősrünk, a mi
védelmezőnk; nem ő lövöldözi-e le a balburázászt, aki a

bárányokat elragadozza, nem ő veri-e agyon a matamátát, aki a zсібáitokat felfalja a tóban? Hát a mérges kígyókat ki pusztítja el?

Egyszerre lármázott mind a kettő.

Eleinte a Donna és a Manola igyekeztek a leányaikat elcsitítani, de sikertelenül; azután a bátyáik engesztelgették volna, de nem mentek semmire; utoljára a Kadétnak jutott valami eszébe: odarohant a Mestizához, mikor az legjobban ócsárolta, s két tenyere közé kapva a fejét, lecsókolta a száját. Ettől azután a Mestiza elhallgatott. A Cara ellenben sírva fakadt.

A Ruffo meg volt rökönyödve. Az a szándék látszott a képéből, hogy a kölcsönösség elvénel fogva mármost ő is hasonló kiengesztelési módszert akar alkalmazni a másik leány ellenében.

Magam sem tudom, mint kerültem bele ebbe a vitába; de csak azon vettem észre magamat, hogy nyakon fogtam Ruffót, s az ajtó felé toltam: „No, már vezess bennünket a karámhoz.” Engednie kellett a fickónak: ungorkodott is miatta sokáig. A lépcsőnél aztán karonfogta a kormányos, és magával vitte tovább.

Én még visszatértem a terembe, hogy köszönetet mondjak a hölgyeknek, kezet csókoltam elébb a Donnának, azután a Manolának, meglepett, hogy a Cara is nyájasan nyújtotta felém a kezét csókolásra. Volt talán némi oka rá?

— Ugye, még itt marad nálunk? — suttogá őszinte melegséggel.

— Az éjjelre, ha megtűrnék.

Azzal siettem a férfiak után. A hölgyek otthon maradtak.

Egy nő még hátra volt az ismeretségemből: a Cava. Annak azalatt, míg mi idefenn a hajón lakomáztunk, odalenn kellett a karámban állatok felett őrködni s a tüzet éleszteni. Ez volt az ő sorsa.

AZ EMBEREK ÉDESANYJA ÉS MOSTOHÁJA

Mind a kettő ugyanaz pedig: a fölséges természet.

Egyik kezével ad mindent ingyen, tele marokkal, a másik kezét azonban ököltre szorítja, annak az ujjait úgy kell ésszel és erővel kifeszegeni; pedig abban vannak a legdrágább kincsei elrejtve.

Amint a lávalépcsőzeten az őserdőbe lejutottunk, s azon keresztül a karámhoz közeledtünk, mi jövevények nem bírtuk az elragadtatásunkat eltitkolni. Négy matrózunk is ott várt ránk, akik még a süldőket fogdosták össze az erdőn. Könnyű munka volt az: csak meg kellett rázni a gesztenyefa ágát, s a gyümölcshullásra magától futott oda a konda, s engedte magát megdézsmálni. Azokat viszik a dereglyéhez.

Az erdőből kiérve, élénk tárult a sziget rónája. Elragadó tájkép. Buja fű a réten, kiszínezve kék, piros, sárga virágözönnel, melynek bozótjából alig látszik ki a szabadon legelő juhok feje, csavarodott szarvaival; közben emberkéz mívelte vetett földek sötétzöld táblái: egy-egy folt fehér virágú haricskával; olajtermő pászták, gyapotültetvények teljes virágzásban; távolabb, közelebb, mint drága, virágos rámákba foglalt ragyogó tükrök, a gömbölyű tavak, amiket apró gejzírok táplálnak magasra szökő, karcsú vízsugaraikkal, a tavak vizén serege a vízimadaraknak úszkál, repked, sáporog, vad és házi szelíd állat vegyest, tarka menyasszonykacsák, hattyúk, gémekek, vadludak, szalagos libák, gödények, flamingók. Eltűnnek egyszerre a sűrű bambusz közé, ha egy keselyűsas lecsap közéjük a magasból, akivel csak a hattyúk és flamingók mernek szembeszállni.

Amint a keleti hegyoldal kibontakozik a körülvevő cukor-

pálmák pagonyából, amik közül néhány éppen virágzásnak indul (százéves virágzás), azt hisszük, egy tündérgertet látunk magunk előtt, gyümölcssterhelt narancsfák, gránátalmák pompáznak a kies völgyekben, a dombos lejtőkön egész ligetek ezüstzöld lombozatú olajfákból, amiknek határt szab a hegy déli oldalán felnőtt pinia- és ilex-erdő, mely az utolsó tűzvulkán kitörésekor leégett, s azóta gyökereiből újra kihajtott. A sziklaoldalakat érett fürtökkel megrakott szőlőlugasok borítják. Az erdőn túl lapály mélyed alá egész a tengerig, ezt a vidéket lilaszínbe játszó, nehéz köd fedi, mely fölött szeszélyes formákba alakulva kavargog egy állhatatos füstoszlop.

— Nem füst az — magyarázza Ruffo az idegeneknek —, hanem szúnyogfelleg. Ott vannak a morotvák, s azoknak a szakadékain a tőzegtelepek, amikből a tüzelőszert vágjuk, s a muszkitókon kívül van még egész raja a kízó férgeknek; jó lesz velük meg nem ismerkedni.

A tengerpart fölött rezeg a délibáb: árbochegycikkel lefelé fordított gályákat libegtetve az opálszínű égben, melyet be- aranyoz a lemenő napnál a gejzírok kettős szivárványa.

A karámhoz érünk. Itt vannak elzárva a lámák. Elkerítve kell őket tartani, mert szabadon hagyva, mind lelegelnék a teafák, kávéfák rügyeit. De azért is, hogy mindig kéznél legyenek. Ők segítenek az emberi munkában.

Itt mutatkozik a mostohaanya kényszerítő hatalma. Hogyan adja ide azokat a kincseket, amik nélkül nincsen élet, se emberre, se állatra nézve. A sót meg a cukrot.

E kettő nélkül meddő áldás a paradicsom minden dicsősége. S ezt nem adja a mostoha ingyen: ezt ki kell tőle dacolni.

Fel van az találva mind, csak te, föld fia, találd ki, hogyan nyúl hozzá! Arra van az eszed, neg a két kezed.

A cukornedvet magadja az édesanya az Arenga-pálma virághajtásában. Csak le kell szüretelni.

A mostoha aztán megtanít rá, hogy mint kell abból szilárd cukrot előteremteni.

Az ember katlant épít, abba üstöt helyez el, amiben tűz mellett lesűríti a pálma cukornedvét, míg szilárd, olvadékony kristály lesz belőle. A Capitano közlékeny volt.

— Négy évig eltartott a hajónkon hozott nádmézcukor, akkor gondoskodnunk kellett új cukor előállításáról. Fölfedeztük annak a bőséges anyagát a succaripálma virághajtásában. Üstünk volt hozzá, csak katlanról és tüzelőszerről kellett gondoskodnunk. Az is kényszerített bennünket a pálmabort cukorrá átalakítani, hogy ha az kiforr, a legizgatóbb részegítő ital válik belőle, mi attól folytonos mámorban éltünk volna át a napjainkat.

Elcinte a fákról lefűrészelt targallyt használtuk tüzelőszernek, amíg rá nem jöttünk, hogy magunk alatt vágjuk a fát; hisz így le fogjuk tarolni az egész szigetet. Ekkor fölfedeztük a morotvás tájon a tőzeg-telepet. Ez kifogyhatatlan. Ámde a tőzegnek fűjtató kell, hogy vígan égjen. Azt készítettünk egy elejtett matamata teknőjéből és vastag bőreből, s hogy a fűjtatóhoz hajtó erő is legyen, készítettünk bambuszból egy táposó bodont, amibe egy-egy lámát állítottunk be, aki egész nap hajtja a fűjtatót, éleszti a tüzet az üst alatt, ahogy látjátok.

Így osztogatja a mostoha a maga ajándékát, a cukrot.

A lámákról a karámban a Cava gondoskodik. Tizennyolc darab van: az mind munkában, egy közülük a cukorcirkot hordja a többinek eledelül, azzal a Cava jár, a géphajtókat a Ruffo rendezzi: azokat a lámákat minden két órában fel kell váltani.

Még furfangosabb az a módszer, amivel a sót előállítják.

A só az élet föltétele.

A mostoha azt mondja: „Íme, itt a só világa, itt a tenger! Telítve van sóval. Kérd el tőle, adva adja.”

Hiszen ezer milliója az emberi fajnak a tengertől könyörgi el a sót, ahol az egész földrészen sóbánya nincs; ez az *ehető drágakő*.

De hogy lehet felhozni a tengert a Volkánsziget partjára?

Itt áll elő a teremtés munkájának folytatója, az emberi ész.

Készítenek (ketten vannak) egy *páternosztter*-gépet. A körben forgó hajtószíjat előállítják disznóbőrből (azt is maguk cserzették tímárcsávéban), a ráerősített merítővedreket szolgáltatják a vastag bábuzs-cikkelyek, a forgó szíjat hajtja a korong és a fogaskerék, abba van fogva a két láma (olyan, mint a szárazmalom), a vedrek átöntik a tengerből felmerített vizet a pálmaderekakból készített csatornába, az levezeti a hosszú árokba, s onnan a gyűjtőmedencébe, a többit aztán elvégzi a hatalmas édesapánk: a nap.

Óh, a nap, ez az egyetemes isten! Aki az egész emberiségnek az életője. Ez kiszikkasztja az árokba ömlesztett tengervizet. Csakhogy az keverve van még idegen savakkal, sziksóval, magnéziummal, amiket a kényes emberi íny fitymálva élvez. A föld fiait tehát azt gondolták ki, hogy vastag pálmaháncsköteleket húztak keresztül-kasul a tengervizet levezető árok egyik falától a másikig, s ezeken a köteleken ragadt meg a legtisztább sókristály, ember használatára való, a többi a medencébe omlik, ott a nap hevétől cseréppé szikkad; lesz belőle háziállatok tápszere; a lámák, juhok anélkül elpusztulnának métegyben, mirigyben.

S ezt mind két ember hozta létre: eszével, keze munkájával.

Mit bámuljam én Napóleont, Bismarckot, az országalkotókat? Én ezt a két embert magasztalom, akiket a tenger egy pusztaszigetre kidobott, s akik abból édenkertet alakítottak. A Capitano meg a Padrone.

Mennyi észterésbe, mennyi tenyértörésbe került nekik, amíg a *népük* számára egy kocka feketecukrot, egy kanálnyi sókristályt elő tudtak teremteni! De most már megvan, s fiaik már bizonyosan a „schlot”-rendszert is fel fogják fedezni, s a cukornádat is feltalálják a szigeten: lesz cukornád-örlő malmuk.

Egy gondolat kísértett az agyamban: de szeretnék itt maradni!

AZ ŐSVILÁG SZŰZE

Még nem láttam a Cavát.

Ennek az egész háztartásnak egyetlen intézője volt egy leány, a Cava, akit sehol sem látni, akinek a szavát nem hallani; pedig ő tartja itt fenn a világ folyását. Ő hordja fel a hajóba a konyhára való vizet, húst, zöldséget, tüzelőszert a lámái hátán, ő éleszti a tüzet az üst alatt, ő tartja mozgásban a hajtógépeket, ő feji meg a juhokat, ő látja el szüleséggel a lámákat, ő hajtja valamennyit az itatóra, ő segít fűrészelni a Ruffónak a kászukat, a Negrito nem osztozik a munkában, az csak halálszik meg szüretel.

Ott várt bennünket a cukorfőző-katlannál.

Szép, karcsú alak volt, amilyenek a szigetlakó nők fiatalokorokban.

Meglepő szép volt az alakja, olyan tökéletes mintaképe volt az ősnőnek. Magas és nyulánk, duzzadó idomokkal, vállain, karjain külön izegtek-mozogtak az izmok, bokái keskenyek, térdei karcsúk, lábai kicsinyek, minden tagja domború márványszerű, ragyogó. Feje egy külön népfajt mutatott be, magas, domború homlokkal, két orcája piros, ajkai duzzadtak, de szép metszésűek, szemei nagyok, valami zöldbe játszó topáz-sárga színnel, amilyen a tigrisé, fekete haja természetes csigákba göndörült, amik mind fölfelé állnak, körül mintegy koronát képezve. A bőre világossárga volt, amit az alkony-ég még jobban megaranyozott, olyan volt, mint az őskunok Bábólna istennője.

Nem volt öltözet nélkül. Csípőit takarta körös-körül a kötény,

ami a lángmadár bíborpiros szárnytollaiból volt összetákolva, gömbölyű nyakát övezte egy piros klárisfüzér, s ahhoz volt kapcsolva a melltakaró. Ideális ősmintája a vállfűzőnek. Ami úgy készül, hogy mikor a succari-pálma virágbokrétája fejlődik, azt az czernyi virágot egyetlen burokhártya tartja összeszorítva. Mikor a cukornedv szüretelésének ideje elérkezik, a virágbugát levágják, s akkor ezt a virágburkot kétfelé hasítják, s lesz belőle újból virágtakaró. Olyan az, mint a patyolat: csaknem átlátszó, a bőr színe csillámlik alatta.

A Cava a tűz mellett volt, ami még jobban kipirosítá az arcát. Ez az előnyük a pápuáknak az egyéb sárgabőrűek fölött: az arcpír.

Midőn idegen férfiakat látott a karámba belépni, abba hagyta a cukorszörp-kavarást a hosszúnyelű fakalánnal.

A kormányosunk nagyot cuppantott a szájával, amint a vad leányt meglátta. S ha még csak a cuppantásnál maradt volna! De még azzal is kifejezte hízelgő véleményét, hogy az ujjai hegyét érintkezésbe hozta a leány bársonysima idomával.

A Cava erre adott egy olyan csattanós pofont, hogy azt mindenki meghallhatta, de nem a megsértőjének, a kormányosnak, hanem a Negritónak, aki szeinközt állt velc. Elég volt neki.

A Capitano nagyot nevetett rajta.

— No, nézd — szólott hozzám fordulva —, ennek a pápua leánynak annyi etikett-érzéke van, mint egy infánsnőnek, aki a kapott sértésért nem a sértőt pofozza fel, hanem a cavalier servant-ját, amért nem sietett megtorolni a megbántást.

No de ha a véleményezett vőlegény elmulasztotta a cavalier servant kötelességét betölteni, akadt más gavallér, aki azt elvállalja. A Ruffo jött tűzbe. Rátámadt a kormányosra:

— Hallja ön, señor, tartsa ön szem előtt a tizedik parancsolatot: Ne kívánd a másét! Mert majd aztán akadni fog más ember is,

aki azt a parancsolatot felejté el, ami ezt tiltja. — S ezzel a kés nyelét markolta meg, mely az öve mellé volt dugva. Az a disznóölő kés volt, amit mindig magával hordott Ruffo.

Ezt a kézmozdulatot én is észrevettem, úgy, mint a Capitano.

Kedvem támadt maliciózusnak lenni.

— Nem tudom, kedves kapitányom, az ön ideális felfogása, a párbajellenes liga alapszabályai szerint csak a spádét nem szabad-e az embertársunk hasába ütnünk; de a disznóölő kést már szabad?

— Gonosz egy fogas kérdés — felelt rá a Capitano.

A karám közös tanyája volt a sárgabőrű szigetlakóknak s a Ruffónak. Ott voltak a műhelyeik, a raktáraik. Volt nekik mivel eldicsekedni. A Negrito megmutogatta a halszárítóját, a Ruffo a húsfüstölőjét. A téli idényre, amit ez ég alatt az esőszak képvisel, a paradicsomban is gondoskodni kell. Nagy rend volt mindenütt. Kukoricafentők az cresz alá felaggatva, kókuszdió a vermekben, pálmaszilva az eszterhaj alatt, sonkák a kürtőben, sajtok, kászutúrók a polcokon, burgonya, yamszgyökér bambuszfödél alatt, vaj, zsír, olaj birka-bőr-tömlőkben. Gazdagság mindenütt. Ami pénzzé át nem váltható.

Engemet mégis bántott egy gondolat. Ez a Ruffo, aki mézáróslégény, hentes (derék mesterember), ez legyen majd az idők elkövetkeztével a hites élettársa annak az angyalnak, akit e vulkánziget törvénye számára kijelölt. Más nincs. Szereti őt ez a böllér? Talán nem is nagyon. Hát ő ezt a mézáróslégényt? Sehogysem.

Hahaha!

Ne vessünk az idealizmuson!

Hasztalan bujdosunk el egy lakatlan szigetre, az emberi lélek-különbség utánunk vándorol, az idegek alkotása, a temperamentumok ellentéte megdönti a hitet, az etika törvényeit, a

vér követeli a maga jogait. „Egy” embert könnyű volt teremteni a világgalkotónak; de „két felet” nehéz.

Minő oedipuszi talánya a sorsnak e sziget lakóinak a végzete!

Itt van egy égből leszállt angyal: csupa eszményiség, az ártatlanság, a tisztaság és a lángoló szeretet bálványképe, akinek minden arcvonása a lelkét tükrözi vissza. Aki vagy királyné lesz, vagy hetaera. Ahogy királyára vagy bolondjára talál. — Ha a világ meg talál nyílani előtte. „Ha!”

Bájainak, erényeinek kincse felfoghatatlan. Szépsége és jósága a mitológiába szárnyal.

S mit ad hozzá még a prózai fogalmak összessége.

Ez az ideális teremtség dúsgazdag. Apjának földbirtoka, amit eszével, két kezével, fátumával szerzett, igaz úton, milliókat képvisel. Opálbányája, koralltelepei számokkal kifejezhetetlen kincseket rejtnek. Gazdasági termékei prédára bocsátani valók. Ha ez az éteri lény a nagyvilágban megjelenik, az egész világ a lába előtt fog térdelni: válogathat művészek, királyfiak, hősök, nábobok között . . . És most ide van elítélve egy világtól elszakított szigetre, ahol egyetlen számára rendelt élettárs egy henteslegény. Azt kell neki szeretnie. — S még kérdés, hogy az fogja-e az ő szerelmét viszonzni? — Itt volna a másik: a délceg nimród. Szintén előkelő vér: úrnak született, büszke, dölyfös, amilyennek illik egy férfinak lenni. Kölcsönösen szeretik egymást. Össze is illenének. De valami törvény, ami utánuk jött az elhagyott világból, melyet ők világrajöttük előtt nem is ismertek, tiltja a szerelmet. Még most nem tudnak a tilalomról semmit. De majd mikor a szent kereszttségben megkapják neveiket: a leány neve lesz Mária, a fiúé Johannes, akkor majd megtudják, hogy Mária és Johannes egy pár nem lehetnek, hogy közöttük áll a Sion hegye és a Vatikán.

Az erdő megzendült, vidám női szózat hangzott. Lejöttek a hajóból azok, akik imént odafenn maradtak. Valami mondanivalójuk volt. A Cara hozott ajándékot a Cavának. Egy szép

fehér inget patyolatból, amit ők hárman fontak, szőttek, varrtak: azt hozták el keresztelői ajándékkul.

Az indus leány nem értette, hogy mire legyen az jó?

— Mit csináljak én ezzel a lebernyeggel?

— Ezt felveszed holnap a keresztelőnél.

— Hát holnapesni fog a zápor? Akkor én elbújok a félszerbe.

— Nem a felhő keresztel meg, hanem egy kegyes atya, akit az Isten küld hozzánk.

— Az is csíp?

— Dehogy csíp, az megáld és megszentel.

— Aztán minek az nekem?

— Hogy a mennyországba juss.

— De én félek a mennyországtól, hisz ott villámlik és mennydörög.

— Ott van az örök boldogság édenkertje. Mi mind együtt oda kívánczunk.

— Aztán minek nekem ahhoz ez a burok?

— Hogy szemérmesen jelenhess meg a szent atya előtt, amikor megkeresztel.

— Hát van rajtam valami rút, amit el kell takarni? Talán te meg a Donna szebbek vagytok, vagy a Mestiza meg a Manola, amért be vagytok burkolva? Álljatok mellém, mondják meg ezek az idegen férfiak, melyik közülünk a legszebb?

A Donna ráparancsolt:

— Ezt az inget fel kell vened a kereszteléshez!

A Cava makrancosan felelt neki:

— Nem veszem fel! Én akarom, hogy süssön rám a nap. A nap így szeret engem, ahogy vagyok; — melegít, jólesik. Nem hagyom magam megkeresztelni. Meglocsolt engem már egyszer a tenger, mikor a kókuszfába kapaszkodtam; az is rossz volt. Nem akarok belőle még egyszer!

Ezek igazán pogány mondások voltak!

Az én kormányosom méltán megharagudott az ilyen Istentől elrugaszkodott felelésért.

— No hát, vigyen el a tüzes ördög! Maradj meztelen pogány!
Téged nem keresztelünk meg.

A Cava szétnézett, hogy mi elégtételt vegyen e világos gorombaságért. De a Negrito bölcsen félrehúzta magát biztos tenyértávolba.

Arra a Cava nagyot kacagott. Volt is tárgya hozzá. Egy vőlegény, aki fél a menyasszonyától. Aztán szemtelen daccal fordult a kormányos felé, szembeállt vele.

— Te fenyegetsz engem az ördöggel? Te szakállas ember! Csúnyább az, mint te vagy? Fenyegetett engem azzal a Padrone is, mikor nagyon rossz voltam. Mert én rossz vagyok: azért a nevem Cava. Annak is megmondtam, hogy én még sohasem láttam ördögöt, összejártam erdőt, bozótot, nádat; se magára, se fészkére nem akadtam. A tengerbe is alábuktam, láttam szarvas halat, tüzes pontyot, tengeri pókot, nyolclábú szörnyet, tengeri angyalt; de ördögöt nem láttam sehol. Azt mondják, szarva van, hasított patája: akkor füvet eszik. No, csak küldjétek ide hozzám, majd én befogom a bodonba, s tüzet fújtatok vele.

A kormányos összecsapta a két kezét a feje fölött.

— No, még én sem láttam eddig ördögöt, de most látok. Te vagy az magad!

— No hát legyek az! Az ördögöt talán nem akarjátok megkeresztelni?

A nők elszörnyedve futottak ki a karámból.

A Negrito velük futott.

Nekem tetszett ez a vad leány.

Még úgy eshetik, hogy ő lesz az az ördög, aki elvisz valakit.

Én elkísértem a kormányost a dereglyéhez, mely a forrástól vezetve, az utolsó szállítmánnyal a hajóhoz visszatért. Jól lelkére kötöttem, hogy a szerzetessel kora hajnalban visszatérjen a vashajóhoz, ahonnan a szent ceremónia végeztével együtt fogunk rendeltetésünk helyére evezni az ötárboc-sunkhoz.

Este volt már, az egész rejtélyes család korán aludni sietett.
Én ébredtem fel leghamarább.
Azonnal kisettem a földéltre.
A tengerre pillantottam.
Sima volt a széles víztükör. Semmi hajó rajta.
Az ötárbocos még az éj sötétjében elvitorlázott. — A
láthatáron sem volt már látható a füstje.
Engemet itt hagytak ezen a világból kiszakított kis szigeten.

MÁSODIK RÉSZ

TERTULLIÁN ÉS SZENT ÁGOSTON

Keserű érzés fogott el, mikor az üres tengersíkságot láttam magam előtt. Engemet itt hagytak. A hajótulajdonosom, a kapitányom ellökött magától, a szegődött hivatalnokát, aki parancsszóra jöttem ide, ez ismeretlen szigetre, ivóvizet, élelmiszert beszerezni; küldetésemet becsületesen végrehajtottam: beszolgáltattam a szükségeseket ingyen, nemes adakozó bőkezűségéből. Tisztességes hajósok a továbbkelésüket tudatni szokták egy ágyúlövéssel, hogy ha valaki távol van, visszatérhessen, de rendes ember azonkívül meg szokta köszönni, ha becses ajándékot kap. És ezek elszöknek az éj sötétjében, híradás nélkül. Miért? Itt hagynak engem. Miért? Azért, hogy egy istenes szándékot akartam teljesíteni? A keresztény vallásba akartam felavattatni távol pusztá szigeten szülötteket. Jót akartam tenni: ezért büntetnek meg.

Az elmúlt este mily örömmel beszéltek a gyermekek a rájuk váró dicső ünnepélyről; megértették, hogy őbelőlük új emberek lesznek: a Jézus követői, akiről a Donna anyai lélekemelőt olvasott az evangéliumból előttük, még a sárgabőrű Negrito is fel volt tüzelve.

Kiválasztották a neveket, amiket holnap a keresztvíz alatt kapni fognak. A Cara Mária nevet fog kapni, a Kadét lesz Juan, a Mestiza lesz Dorothea, a Ruffo lesz Pedrillo. A vad indián neve lesz Ábel, s a Cavác Azma, majd ha az is megtér Istenhez.

A nagy termet már feldíszítették pálmalevelekkel, az asztalra felrakták a szent szertartáshoz Istentől adott edényeket;

a keresztelőmedencét (tridacna gigas), a keresztelő-kelyhet (nautilus pompilius), az olajtartót (turbo olearius). Ezeket mind a tenger adta a sziget lakóinak. Mindenki kapott egy újdont fehér inget e szertartáshoz. Olyan örömük volt benne.

Elkeseredve mentem a kapitány kabinjába. Mikor beléptem hozzá, gunyoros mosollyal fogadott.

— Nos pajtás, hát mi hírt hozasz?

— A hajó eltűnt.

— Tudom jól. Az éjjel hallottam a gőzkürtő sűvöltését, s aztán a propeller-csavarlapát kepelését. Tudtam, hogy a mi barátaink szöknek.

— Ez infámia.

— Nem az. Természetes észjárás. Én azt előre láttam, hogy így fog következni. A kormányostok begyébe szedte, amit itt tapasztalt, s mikor a hajóra érkezett, elmondott mindent a hajótulajdonosnak és a szerzetesnek. Azok megrémültek. Nemcsak a keresztény hitágazatoktól, de még inkább attól, hogy itt, e szigeten nincsen pénz. Pedig abban tévednek. Van az én birtokomban pénz elég. Ide tekints!

Azzal felnyitotta a Wertheim-szekrény ajtaját, s megmutatta nekem az üvegdobozokban felhalmozott aranyakat. Százezrek lehetek.

— Van az én birtokomban ebből az elátkozott ércből annyi, amennyi elég volna egész sereg férfit, nőt kárhozatra vinni a nagyvilágban. De én nem engedem, hogy ez a bálvány napvilágra jöjjön, fogva tartom az ördögöt. Ne legyen aggodalmad az elszökött hajód miatt. Majd a visszatérő útjában, amikor körülkerülte Amerikát, ismét horgonyt fog vetni ezen a helyen: — nem egyedül teérted, hanem a toklyókéért és a süldőkért, amiket e szigetről kapnia kell.

Erre bennem is fölébredt a férfiúi dac.

— Bánom is én, ha nem térnek is értem vissza, s ha holtig itt rekedek is. Lesz egy kapással több a szigeten, aki a két tenyérével megkeresi a kenyerét. Segíték veletek szakmában hantot

törni, kertészkedni. Én szeretem, hogy itt maradtam. Fogadj fel napszámosodnak.

A Capitano odajött hozzám, megszorította a kezemt.

— Szeretem, hogy így beszélsz. Dehogy mégé kapálni az én szolgálatomban. Most a szüret ideje következik. Az csupa gyönyörűség. A pálmák, diók, kenyérfák ontják a termést; nekünk csak össze kell gyűjtenünk, a gyapot leszedése is következik, a yamsz-gumók felszedése; az idén lesz a legelső borszüretünk, víg napokat fogunk élni. Ez nem munka, de mulatság. S aztán mikor bekövetkezik az esős évszak, akkor összeszorulunk mind a hajómban, s itt egy olyan embernek, aki tizenkét év történetét hordja magával, amiről nekem semmi tudomásom nincsen, egyéb hasznát is tudom én venni, mint kukoricát, búzát öröltetni vele. Sőt egy ilyen fickó, mint te vagy, akinek elvei, világnézete, hite, etikája az enyémmel merőben ellenkezik; s aki velem vitába keveredni merészel, rám nézve valóságos kincs lesz. A Padronéval nem disputálhatok, mert az mindenben azt fogadja el, amit én mondok, s ha a feleségemmel vitatkozom, akkor meg én fogadom el azt, amit ő állít.

— Csak azt sajnálom nagyon, hogy már most a szent szer-tartás, aminek a gyermekek és az anyáik úgy örültek, elmarad.

— Micsoda? A keresztelés? Dehogy marad el. Nem ismered Tertulliánt?

— Nem én.

— Hát szent Ágostont?

— Azt sem.

— Hallatlan! Végezted a fiumei akadémiát, s nem ismered Tertulliánt és szent Ágostont.

— Bíz azok a vízhez nem sokat értettek.

— Dehogy nem: a keresztvízhez. Nyisd fel a hátad mögött azt a szőnyegajtót.

Felnyitottam. Egy tele könyvtárt találtam ottan. Szokatlan felszerelés egy hajón. Ott volt Larousse gyűjteményének

huszonkét kötete, Édouard Charton Le Tour du Monde-jának harmincegy kötete és több ismeretterjesztő, technikai, gyógyászati munka francia, angol és olasz szöveggel.

Ebből megtudtam azt, hogy az, aki ezzel a hajóval útnak indult, elkészült arra, hogy egyszer valamikor, (talán azonnal), olyan helyzetbe jut, ahol a világot csak az enciklopédikus nagy gyűjtemények útján fogja ismerhetni, maga veszi át az orvos és gazdász szerepét; és azt is megtudtam, hogy ez a száműzöttje a nagyvilágnak kiterjedt ismeretekkel bír, a mívelt nemzetek nyelveit érti: spanyolul beszél, franciául, angolul, olaszul olvas, csak német könyvet nem láttam a szekrényében.

— Keresd ki Larousseból a B betűt!

Rátaláltam.

— Most nyiss rá a „Baptême” rovatra!

Azt is felkerestem.

— Mit mond Tertullian a keresztségről?

Abban a cikkben olvasható, hogy Tertullian szerint, az Üdvezítő meghagyása alapján, nemcsak a püspökök és diakónok vannak megbízva a kereszteléssel, hanem ahol nincs se püspök, se egyéb pap, minden keresztény embernek Istentől adott joga van kereszteni, ha nincs is papnak felszentelve. Sőt az egyházi bölcsek azt is megállapították, hogy a keresztelés szentségét még a nők is oszthatják, hivatkozva Thekla anyára, akinek a hatalmat maga szent Pál apostol adományozta.

Efölött támadt azután szent Ágoston és Tertullian között heves vita. Szent Ágoston azt allegálta, hogy megkeresztelni a kisdedeket kell, Tertullian pedig azon a véleményen volt, hogy a keresztelés a felnőtt embereken végrehajtandó, mert az a bűnük megtisztítása, s a kisdedeknek még nincsenek bűneik.

Nekünk kedvezett Tertullian. Ő javasolja a felnőttek bap-témáját.

A Capitano diadalmasan vette kezébe a nagy fóliánst, s bevitte azt a neje szobájába. S rövid percek múlva együtt jöttek ki a nagyterembe.

— Mégis keresztelni fogunk — rebege a Donna, hozzám fordulva. — Férjem kereszteli meg a fiúkat, én a leányokat.

Hozott magával két fehér, csipkéekkel díszített indusiumot, amit a szertartásnál fel fognak öltetni.

Mindenünnen összegyűltek a sziget lakosai a hajó nagytermébe, még a Cava is. Nagy volt az örömük, mikor a Capitano felolvasta előttük a szent férfiak határozatát spanyolul, hogy íme, papi személy távollétében ő és a felesége fogják a felavatandókat megkeresztelni.

Erre még a Cava is engedékeny lett. Ha a Donna keresztel, az bizonyosan jó szándékkal van. De egyelőre még visszautasította az ing fölvételét. Büszke volt a meztelenségére.

Azonban újabb nehézség adta magát elő.

A kereszttséghez keresztapa is kell. Ki vállalja ezt el?

Itt lett volna a Padrone. Ennek már a neve is úgy hajlik a keresztapasághoz (Patrinus).

Kimentette magát. Ő hat neofita közül kettőnek édesapja, aztán meg (még többet is akart mondani; de a Manola ráförmedt: „Elhallgatsz?”).

Igenis: azt akarta mentségül felhozni, hogy ő a Manolával nincs oltár előtt összekötve, s ennél fogva nem lehet keresztapa, a kánonok szerint.

A Capitano ekkor hozzám fordult.

Én védekeztem.

— Még nem vagyok nagykorú.

A Capitano feltette a sikkáját a fejére.

— Én, e szigetvilág fejedelme, megteszlek téged nagykorúvá.

Ezt valóban megtehetette.

Azonban egyéb okom is volt a húzódozásra.

Én most ennek a szigetnek a lakójává lettem. Ki tudja, visszatérhetek-e valaha az emberlakta nagyvilágba. Hátha itt kell megtelepednem. A kánonok szerint *impedimentum dirimens* (házassági akadály) áll fenn a keresztapa és keresztleánya között.

Hát hiszen azt megtehetette a Capitano, hogy magamagát

kinevezte szuverén uralkodónak a Gejzír szigetén, aki nagykörűséget mondhat ki; de már szent Péter helytartójának csak nem nevezheti ki magát, aki dispenzációkat osztogat.

E szorongattatásomban segítségemre jött Tertullian.

Szerinte a keresztség malasztjában csak felnőtteket lehet részé-
síteni. Azoknak pedig nincs szükségük keresztapára. A kereszt-
apa csak szent Ágoston metódusa mellett szükséges azért,
hogy a csecsemő helyett megfeleljen erre a kérdésre a bap-
tizátornak: „*contradicisne diabolo, et eius insidiis?*” Ezt az újszülött
meg nem érti. Még talán az anyanyelvén sem érti meg. Azért
van szüksége a *sponsorra*, a keresztapára; de a felnőtt úriak,
suhancok, kisasszonyok és pesztonkák már értenek a szóból, s
maguk esztől adhatnak a kérdésre választ.

Ezt így elmondtam a Capitanónak, aki meggyőződött fel-
fogásom helyessége felől. Tehát keresztapa nélkül, közvetlen
megszólítással megy végbe a keresztelés: Tertullian szerint.

Ellenben anyakönyvre szükség lesz, amibe a megkeresztel-
tek nevei beírássanak. Ez is találtatott a Capitano könyvtárában:
egy illusztrált biblia, Doré remek rajzaival. Annak a kezdő-
lapja alkalmas lesz matrikulának. Nálunk odahaza is a biblia
kezdőlapjára szokták beírni a családapák gyermekeik születé-
sének dátumát.

A kettős család minden tagja felgyülekezett a terembe,
még a pápuák is. Valamennyi fehér lebernycbe volt öltözve.
Csak a Cava nem vette fel az ünnepi köntöst. Ő megmaradt
vadleánynak. Ő hozta fel a kereszteléshez való friss vizet egy
vederben.

Mind a négy gyermek hozott magával egy cserpet, amibe
egy citromfa volt elültetve. Ez lesz az emléke a mai ünnepély-
nek, ahány citromfa, annyi fogja viselni a választott nevet.

Feledhetetlen marad előttem ez a jelenet.

A Capitano és felesége ünnepi hímzett köntöseikben; patri-
árkai alakok; a gyermekek mintaképei az ős ártatlanságnak.

Legelőbb a család angyali tüneménye, Cara, járult a keresz-

telőmedencéhez, az óriási tridacnához, az ő fejére a Donna öntötte a csigahéj-kehelyből a keresztvizet, megajándékozva őt a Mária névvel.

Csak úgy suttogva váltották a szertartási mondatokat; azután következett a Padrone leánya.

Akkor előállt a Capitano. Olyan volt az arca, az egész megjelenése, mint egy valóságos apostolé. A fiúk már hangosabban nyilatkoztak. A „contradico”-t érthetően hangoztatták.

A szívem örvendett. Ennek én voltam a kezdeményezője. Én juttattam eszébe a családapának, hogy az üdvösség útja az új emberek előtt megnyitandó.

A szertartás után a felavatottak neveit beírták a biblia kezdőlapjára.

Oly egyszerű volt ez ünnepély, de oly lélekemelő.

De még hátra voltak a pápuák.

A Negro is odajárult a keresztelőmedencéhez. Csak úgy reszketett a fehér ingében.

Ennek már érthető szigetlakói nyelven tette fel a kérdést a baptizátor.

— Ellentmondasz-e az ördögnek s az ő incselkedéseinek?

Csak úgy vacogott a foga a válaszadás közben.

— Ellentmondok.

Hangos kacaj rontotta meg az ünnepi hangulatot.

A Cava röhögött fel hangosan:

— Te nyámnyila mersz ellentmondani az ördögnek? Szarva van, úgy felöklel, hogy a pokolba repülsz!

A Capitano kenetteljes hangon kiálta rá:

— *Mulier taceat in ecclesia!* (A némben hallgasson a gyülekezetben.) Amiből a Cava csak a parancsoló kézmozdulatot értette meg.

Azután a Donna szólt hozzá, meghívó intéssel mutatva az indusleánynak, hogy rajta a sor a keresztelési szertartásra, s érthető nyelven kérdezé tőle:

— Ellentmondasz-e az ördögnek?

A Cava a fejéhez csapott mind a két kezével:

— Dehogyan mondok ellent! Nem bánt az engem, én sem bántom őtet. Szeretném már látni egyszer, akitől ti mind úgy féltok, s amíg ti azt énekelitek: „jövél Szentlélek!”, én azt énekelem: „jövél dicsőséges ördög!”

Már ez csakugyan rettenetes blaszfémia volt.

A Manola odaugrott a Cavához, s hatalmas tenyerével befogta káromló száját, a Padrone is fel volt ellene lázadva; ketten egyesült erővel betuszkolták a mellékszobába. Ez nem való a hívek közé.

A bennmaradtak aztán rázendítették a „Veni sancte Spiritus”-t. Én is velük énekeltem.

Ezzel a lélekemelő ünnepély be lett fejezve.

A felavatottak megcsókolták egymást és a baptizálók kezét, akik homlokaikat olajjal bekenték.

Ha festő lettem volna, ezt a képet megörökítém vala.

De egyszerre mindent elrontott az az ördöggel cimborázó indusleány.

A legünnepélyesebb pillanatban betört a mellékszobából, s hozta magával a két fülénél fogva az oroszlánfóka-fiút.

— No hát a Bebét nem keresztelitek meg?

A fókát!

Hallatlan istentelenség!

De megkapta nyomban a megérdemelt jutalmát érte.

A Bébé unta, hogy őt fülénél fogva vonszolják a keresztelő-medencéhez, s védelmi ösztönében jól beleharapott a Cava hüvelykujjába, hogy egyszerre kibuggyant belőle a vér.

— Úgy kell neked! — kiálta a Manola. — Megkaptad az ördögöt! Majd megkapod még máskor is, te pogány!

A Donna irgalmasabb szívű volt: amint a vért folyani látta a Cava kezéből, nem tétovázott, hogy mit tegyen, megkapta a leány kezét, s beledugta a vízzel megtelt keresztelőágylóba, s abban tartotta, amíg a vérzés el nem állt, azután pedig bekötötte vászonzólyával.

A Cava jajgatott: a vademberek nagyon kényesek a kapott sebre, a fóká fogai hegyesek.

— Mármost eredj haza, s ne dolgozzál a kezdeddel semmit, míg be nem gyógyul. Majd az Ábel (a Negrito neve) lehajtja a lámát, s végzi a dolgodat. Meg ne rúgd a Bebét, mert újra megharap.

Az Ábel magával vitte a sziszegő vadleányt.

Ez a pajkosság alaposan elrontotta az ájtatos ünnepélyt.

A keresztelőmedencébe öntött vizet egész pirosra festette a Cava hüvelykéből kibugyogott vér.

Mi történjék most a vér festette szenteltvízzel?

Máriának (a most kereszteltnek) támadt egy jó gondolatja.

— Ezzel a vízzel öntözzük meg a mai nap emlékére ültetett citromfákat: ez áldást fog rájuk hozni.

S ezzel mind a négyen, ki-ki a maga citromcsemétjét megöntözté a keresztelőmedence vizéből, egy csepp sem veszett ebből kárba.

Így végződött a keresztelő a vashajóban.

A POKOLBELI FÚRIA

Két napig nem láttuk a Cavát a vashajón. Azt hittük, hogy a foka harapásának a sebet gyógyítja. Azalatt a teendőit az Ábel végezte. Ő hordta fel a lámával a karámból a konyháralót, s a forrásból a vizet.

A harmadik napon ijedt arccal rohant be a Capitanóhoz a Negrito.

— Baj van! Nagy baj van, Capitano. A Cava veszkődik! Én éppen ott voltam a Capitano szobájában.

— No, mi baj? — kérdezé. — Fáj neki a foka harapása?

— Hiszen ha csak az a baja volna! De egy csúnya daganat támadt neki a karján, aminek a csúcsából egy hosszú féreg lóg ki, ami teli van körös-körül szőrökkel.

— Huh! — kiálta fel a Capitano, talpra ugorva. — Ez nagy veszedlem! Mért nem jelentetted elébb! Hisz ez a fúria infernalis. (Pokolbeli fúria.)

— Azt hiszem, hogy pokolbeli, mert úgy ordít miatta, hogy megszakad.

— Elgondolom; hisz ez a morotvák réme, a „branih!”, a „gujánai féreg”. Akit ez meglep, az a pokolnak van eljegyezve. Siessünk tőle megszabadítani! Szegény leány! Fuss le a kertbe, vagdalj le apró vesszőket, s hozd ide gyorsan. Lódulj!

Amíg a pápua a parancsot végrehajtotta, a Capitano megmutatta nekem a tudományos könyveiből, hogy mi az a furia infernalis. Egy hosszú, két-háromméternyi féreg, a morotvák lakója, mely olyan vékony, mint a cérnaszál, de körös-körül tele van növe vékony szőrökkel, amik olyanok, mint a csalán

tövisre, ezeknek a segélyével repülni tud, csigaszerű tekeréssel, sebesen, s ahol mezítelen emberi testrészt talál, azt meglepi, belcúrja a fejét, s utána vonja az egész hosszú fonálestét, s a bőr alatt összetekergőzik. Minden egyes szőrszálának szúrása a kínok kínja. Aki azt végigszenvedi, belchal, a dühöngésig fokozott fájdalommal. Poussiégue és Bomare tanúskodnak e szörnyeteg létezéséről úti leírásaikban.

A Capitano egy rokkáról való orsót hozott elő, vászonpólyákkal, amíg az Ábel előkerült. Akkor én a hozott vesszőkből meg az orsóból egy tekerőgépet csináltam forgantvúval, megértve annak a rendeltetését. Ez arra fog szolgálni, hogy a pokolbeli férget lassankint kivontassuk a támasztott daganatból.

Rögtön siettünk le a karámhoz.

Messziről hallatszott már a Cava fájdalomordítása a kunyhóból. Futva siettünk oda.

A kunyhó ajtaja nyitva volt.

Ott feküdt a Cava a pokróccal terített hárságyon.

Nem volt a testén semmi takaró. Egész mezítelen volt.

A nyoszolyája szélén ült a vöröshajú.

Kezében tartá a leány karját s két ujjával fogta a féreg derekát, visszatartva, nehogy mélyebben behúzódhassék a bőr alá. Egy nagy sötétveres daganat látszott a felsőkaron, közepén tátongó szájjal, amit a sűrű tövisek tágitottak.

A nyomorult leány hánykolódott fektében és kiabált:

— Isten! Isten! — Szabadíts meg az ördögtől!

(Most már megtudta, hogy mi hát az az ördög.)

A Capitano odament hozzá, s megfogta a kezét.

— No, no leányom! — mondta neki. — Ne légy kétségbeesve. Megszabadítunk a kízó férgedtől. Csak légy csendesen.

— Megtérek Istenhez! Nem leszek rossz többet soha.

— No, hát engeddd, hogy segítsünk rajtad. Hagyd a karodat felkötöni.

Azzal a karját a nyakába felkötötte a pólyával, s a felsőkarjához odacrósította a tekerő korongot, s arra a sebből kilógó

fúriát felcsavarta, amíg az megfeszült. Vigyázni kellett, hogy a cérnavékony féreg bele ne szakadjon. Az a halál.

Mikor már a fonálféreg teste meg volt feszülve, mint a húr, a Capitano egyet próbált a korong forgantyújával rajta csavarni, amire a leány rikácsolva sikoltott fel, az arca eltorzult a kintől, az egész teste rángatózott, pokoli fájdalmai lehettek.

— Én is próbáltam a pokolférget pusztá kézzel kihúzni a daganatból — mondá a Ruffo —, de attól majd megőrül a leány. Mert a féreg olyankor megkapaszkodik a fejével. Csúnya állat az. Van neki a fején szarva, mint a szarvasbogárnak, ollója, mint a skorpiónak, szipolya, mint a zanzárónak, szúr, harap és karmol.

— Te ismered ezt a szörnyeteget?

— Óh, nagyon jól. Ott lakik ez a morotvában. Gyakran találkoztam vele, mikor a tőzeget vágom, ott surrog a levegőben, tekeregve, mint egy szőrös kígyó.

— S tégedet nem bánt?

— A fehérbőrűt nem lepi meg. Tudja, hogy az, ha elalszik is, a féreg csípésére rögtön fölébred, s idején megöli, de a negrito mélyen alszik, vastag a bőre, s mire fölébred, akkorra már a fúria a bőre alá fúrta magát, s nem tudja magát többé megszabadítani tőle. Aztán egyéb oltalmam is van ellene. A tőzegvágáshoz rendszeren viszek ki magammal egy jó nagy darab sajtot. Mikor falatozáshoz akarok kezdeni, gyakran találok ilyen férget a sajtba mélyen belefurakodva. A férget megölöm, a sajtot eldobom.

A Capitano diadalmosan kiálta fel: „heuréka!”

— Megtaláltuk a módját. Nem akartam hinni *Bomarénak*, aki azt meséli a furia infernalis-ról, hogy azt sajttal lehet a veszedelmes tályogból kiszabadítani. A fúria inyenc, ez még jokban ízlik neki, mint az embervér. Ezt megkísértjük.*

* Larousse VIII. kötet 884. lapon: „Fúria” Bomare szerint. Linné szerint „Helminth”.

A Ruffo hozott érett túrót, abból tapaszt gomolygatott, s azt ráragasztotta a daganatra. Lestük az eredményét. Meglepő volt az. Néhány perc múlva az orsóra felfeszített fonálféreg húrja kezdett lelankadni; lassankint elernyedtt, azt fel lehetett csavarni a korongra, anélkül, hogy a szenvedő leány felsikoltott volna.

— A fúria húzódik vissza magától — suttogá a kapitány.

Mindnyájan suttogva beszéltünk, hogy a pokolbeliek meg ne hallják.

Egyéb jelensége is volt a gyógy módszer sikeres voltának.

A Cava nem jajgatott többé, nem rugdalózott, arcáról elmúlt a lázas veresség. A pokolbeli fúria nem marta belül többé.

A leány egyszer csak elaludt. Napokon, éjeken át nem hunyta le a szemeit az örjítő fájdalomtól: most csendesen elszenderült.

— Kedves Capitanóm, belőled valóságos apostol válik — mondám én. — Te nemcsak keresztelsz, tértísz, hanem ördögöt is űesz már.

— Most csak fel kell osztanunk a gyógykezelés munkáját. Ez soká eltarthat. Egyikünknek állandóan itt kell a szenvedő mellett maradni, hogy a felkötött karját a kezében tartsa. Mert ha az álmában vagy fájdalomában a karjával egy feszítő mozdulatot talál csinálni az orsóra felcsavart fonáteste a fúriának kettészakad, a feje bennmarad a sebben, s akkor abból oly kínzó daganat támad, mely megöli az embert. Egyikünknek itt kell mellette őrködni. Kétóránként felváltjuk egymást. A forgantyún csak akkor szabad egyet csavarni, ha a fonál lelankad, s csak addig, amíg meg nem feszül.

Engem felküldött a Capitano a hajóhoz, hogy tudassam a hölgyekkel a Cava nagy baját.

Azok természetesen rögtön abban hagytak minden asszonyi munkát, amint a veszélyes bajt elmondtam előttük, és siettek velem vissza a karámhoz. A Donna hozott magával valami gyógyító olajat is, amit mérges féregmarások ellen szokott hasz-

nálni. Minden meg lett bocsátva a Cavának. A szenvedés nagy engesztelő.

Csak a Padrone fenekedett még rá.

— Mondtam az istentelennek, hogy ne komázzon az ördöggel! Most már megfogta! Ha felvette volna a keresztelői inget, nem fúrta volna a bőre alá magát a pokolbeli fúria. Ha ellentmondott volna az ördögnek, nem választotta volna magának.

Hanem azért mégis megígérte, hogy le fog hozzá látogatni; csak a pipáját szívja ki, mert a féregmarás ellen semmi sem olyan hathatós szer, mint a nikotin, ami a pipa aljában marad.

A Juan sietett Ghekkó-gyíkot keresni; mert ennek az epéje használ még a kígyóharapás ellen is.

Mindenki összesereglett a Cava kunyhójában. A Donna, a Manola, a két leány körülvette a szenvedő fekhelyét. A női jószív megnyilatkozott. Mindenki iparkodott segíteni.

A szenvedő leány mély álomba volt merülve. Felkötött karját a Ruffo tartá a kezében. Az orsó folytonos működésben volt. Az egyre lazuló fonálféreg testét a koronggal csavargatni kellett. Egy elsietett fordítás halált okozhat.

De a tartós alvás azt bizonyítja, hogy a pokolbeli fúria önkéntes visszavonulása a fúrt sebből előrehalad. Ruffo jól eltalálta a gyógymódot. A sajttapaszcicsalta a szörnyeteget.

Egyszer csak a Cava egész testében nagyot rázkódott.

A pokolfúria feje előbukkant a daganat sebszájából.

Kicsúszott magától, tekergetés nélkül.

Fertelmes alak volt. Éppen olyan, amilyenek a vereshajú elmondta. Valamennyi ártó féreg fegyvere egyesítve volt a fekete fejében; hozzá két ragyogó, fekete szem. Az ördög tökéletes eszményképe.

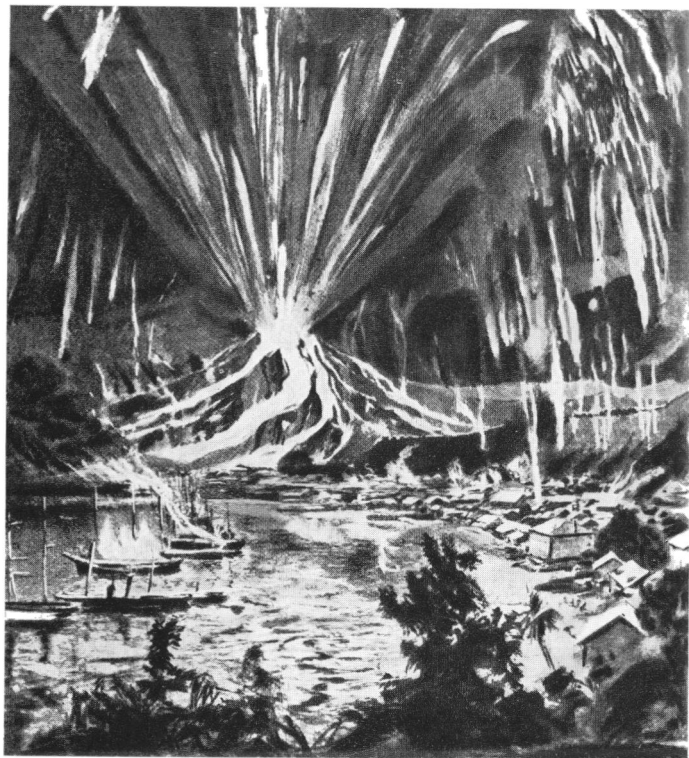
A Cava meg volt szabadítva. S ezt bizony a Ruffónak köszönhető. Ő találta ki a pokolféregnek a kicsalását az érett sajttal. Teljesen sikerült.

A megszabadulás után az indusleány hagymázos vonaglá-

II.

A Pelée-vulkán kitörése 1902. május 8-án

sokba esett: érthetetlen szavakat kiabált, s felszabadult karjaival hadonászott a levegőben. Hidegvizes borítékkal kellett lecsilapítani.

A Donna gyógyerejű olajat csepegtetett a nyílt sebbe, amitől annak a méregtüze csodamódon elenyészett. A Cava újból mély álomba merült. Mária plantagoleveleket tapasztott a daganatjára, a Manola hólyaghúzó mustárt kent a körületére. A női szív nem tagadja meg magát. Az álomba merült beteget betakargatták szépen meleg szőnyegekkel.

A férfiakat mind kiküldték a kunyhóból. Itt most csak női ápolásra van szükség.

Óh, mi mennyei áldás az asszonyi részvét a nagy fájdalomban!

Mikor a világot megteremtették (mert én a szamojédek hitét fogadom el: ketten teremtették, az Isten és az ördög), az ördög teremtette a poklot, az Isten az asszonyi szívet. Ki mondhatja el magáról, hogy nem ismeri mind a kettőt? Az ördög gondolta ki a gyűlöletet, a bosszúállást, kínszenvedést; az Isten a szeretetet, az engesztelést, a meggyógyulást. Az ördögnek is van fia: az a halál! Az Isten fia a feltámadás. Az ördög lelke az elkárhozás. Az Isten szent lelke az idvezülés.

Ezek a nők elfelejtették azt, hogy ez a szenvedő leány őket szidalmazta, kigúnyolta, legszentebb áhítatukból megzavarta; csak azt látták, hogy szenved és hogy leány. Nem gondoltak arra, hogy ez egy pogány, istentagadó, ördögkormányzó; csak arra, hogy fájdalmai megszanásra méltók.

Hosszú ideig ott örködtek fölötte, amíg az mély álomba volt merülve. A Manola teát főzött, s azt szüröcsöltette a szájába. Végre fölébredt.

Felnyitotta a szemeit. Elbámult, körülnézett.

— Hol vagyok? — kérdezé. — Az égben voltam. Eresszelek vissza. Az Istenhez akarok!

Mi is meghallottuk a szavát, kik a kunyhó előtt álltunk.

A Capitano belépett az ajtón, én a nyomában, utánam a Ruffo.

— Ott van! Ott van! — liheg a Cava. — Az ott, a hosszú, szürke szakállal! Ő az atya, aki megszabadít. Aki megtisztít, az meggyógyít. Az ott a fia. (A Ruffóra mutatott.) Szegeket vernek a sebébe, s azok nekem fájnak, nem őneki. El akarják vinni a pokolba, de én nem engedem: magam megyek helyette a pokolba. Jaj, de fáj mindenem! Jaj, de rossz a halál! Az Isten fia nem enged meghalni. Kihoz a pokolból. Énekelnek az angyalok. Nem fáj semmi. Újra élek. Látom a boldogságos szűz Máriát. Erresszetek hozzá, hadd öleljem meg!

S a legmagasabb extázisban terjeszté ki a karjait a Donna felé, ki áldva nyújtá fejére a kezét. Azt megragadta, összecsókolta.

Azután a két leányhoz fordult.

— Angyalok, énekeljetek, olyan szépen, mint az elébb odafenn az égben.

Jó szívük volt. Mit tehetek? Rázendíték csengő hangon a „Stabat Mater Dolorosa” zsolozsmáját.

— Adjátok rám az ingemet — rebege a beteg leány.

A Manola sietett azt rá feladni. Egészen más alak lett, még az arca is más.

— Egyebet is adjatok rám. A keresztvizet, amitől jó leszek; ami lemossa rólam a Cava nevet. Adjatok egy jó nevet, amiről rám szóljanak, ha megint odakerülök, ahol az a fényes asszony ragyog, aki a kígyónak a fejére tapos.

(Láthatta azt a szentképet a Donna szobájában.)

A Capitano azt mondta a Ruffónak: „Hozd le a medencét és a keresztelő-kelyhet a hajóból!”

— Már lehoztam! — mondá a Ruffo.

(Előre sejtette ez a fiú, hogy így fog ez következni.)

Készen volt a tiszta víz is a szertartáshoz. Mindent előre elkészített a Ruffo.

A Cava fölkelt a fekhelyéről. Két kezével széthárította a

fején csigákba göndörült haját, odatérdelt a Donna lábaihoz. Átölelte a térdeit.

— Nézd! — mondá neki a Ruffo, eléje mutatva a daganatból kihúzott fúria-férget. — Itt van a pokolféreg, aki úgy megkínozott. Itt van, nem bánthat többet. A Donna fogja eltaposni.

A Cava könyörgésre kulcsolta össze a kezét, úgy rimánkodott a Donnához.

— Óh, te szent asszony! Ne taposd el a kígyót! Hisz ő vezetett fel engem a mennyországba, ő vette el az én rosszaságomat. Hagyd élve. Én áldom az ő marását.

Én meg voltam rendülve. Mi hát a keresztény vallás, ha nem ez az?

— Jól mondja a leány — szólt a Capitano. — Ezt a csoda-férget eltesszük emlékül. Bezárjuk egy sajtos-bödönbe, ahol tovább tengődhetik.

A Donna ráöntötte a keresztelővizet a térdeplő indusleány fejére.

— Ellene mondasz-e az ördög incselkedéseinek?

— Bizony ellene mondok.

— Keresztellek én tégedet Azmának, az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.

Mikor a térdeiről felállt, már akkor *Azma* volt.

A Ruffo segített neki fölemelkedni.

Az *Azma* átölelte a fejét a sebesült karjával, és megcsókolta az orcáját. Kinek tartotta őt most?

A nők sorba csókolták a megtérített hívet. Óh, mily nagy volt az örömük fölötte.

Az új *Azma* nem volt visszatartató, hogy folyvást ne csokolja a Ruffo kezét. Hiszen igaza volt. Ő szabadította meg a halálra kínzó szörnyetegétől azzal a sajtból gyúrt tapasszal.

De miért nézte egyre a Ruffo tenyerét? A keresztülvert szegeknek a sebhelyeit kereste talán rajtuk?

Akiket most élő alakban maga előtt látott, azok talán az

álomlátásban megimádott alakok voltak? Az a rengő, ősz szakállú férfi az Atya, az a sima képű ifjú a Fiú, az a szelíd arcú nő a Boldogságos Anya.

Ha ez ezerkilencszáz év előtt így történik a palesztinai pusztában!

A leány, aki nem halt meg, csak alszik.

Az ördög, ki elhagyja a kínzott emberi testet.

Az istentagadó, aki megtér az üdvösség hitéhez.

Akkor ez mind csodaszámba volna följegyezve a szent könyvekbe.

Így pedig csak egy tengerésztsiszt realiztikus följegyzéseiben szolgálhat regényfejezet tárgyául egy profánus írónak, aki ezt a csodát elhíhetővé igyekszik lerajzolni.

Íme, itt van a bűnbánó Magdolna!

...Pedig még nem volt bűne, amit megbánjon.

AZ ISTENÁLDÁS HÓNAPJA

Otthonról, a hazám földéről emlékezem még rá, micsoda évszak volt minden esztendőben a várva várt, az áldva áldott aratás, szüretelés boldog évadja.

Mindenki azt leste. A hírlapok rendes rovatot vezettek róla. Ne beszéljen most senki, csak a sarló, meg a kasza. A politika elbújt az odújába.

Mennyivel élénkebb volt ez az áldott hónap ezen a kis szigetországon.

Ha az óvilágban is elpihent a viszálykodás a kalászvágás, gyümölcsszedés idején, mennyivel inkább kellett kiderülni az örömmel ezen a kis édenkertben, melyen minden itt lakó szülő, testvér, szerető volt egymás irányában, s melynek istenadta fái, venyigéi, indái, kupacai annyi édes, tápláló gyümölcsöt ontottak egy áldott újvilágnak.

Most volt a gyümölcserés ideje. A betakarítás nem fáradtság, hanem gyönyörűség. A patriarcha, a Capitano rendeli el a feladatokat. Ő a tapasztalat embere. Tudja az érés idejét.

Ma van a szőlőszedés napja, a bort tapossák, kővermekbe leszűrik, ott hagyják kiforrni, majd elszállítják birkabőr-tömlőkben a hajóra, hordókba betöltik. Ez az első borszüret a szigeten.

A gabonaaratás már be van végezve, magam is részt vettem benne, a csépléssel is elkészültünk, kukoricatörés, yamszgyökér-, burgonyafeladás sorra következett; aztán a gyümölcsszedés, kókuszdió-, datolya-szüret, a kávébogyót, a kakaót, narancsot, citromot a nők szedték le, minden napnak megvolt a maga gyönyörűsége. A vashajóról mindenki leköltözött a

mezőre; kunyhókat raktunk össze kukorica- és cirok-kévékből, amik előtt tüzeket élesztettünk a zanzárok elűzése végett, pompás fekhelyet adott a polyva, a török, hát még a tiszta búza. Nincs ahhoz fogható fejedelmi kényelem. Az idő derült volt és meleg.

Ebben az áldás havában olyan közel jut mindenki egymáshoz. Az aratók népsége egy közös család.

Befejezi a szüretelést a gyapotszedés. Ez a legkényesebb munka. A testi ruházatról van szó. Végül a selyemgubók összegyűjtése, amik a szabadban tenyésznek.

Félszerek, vermek, hombárok megtelnek az Isten áldásával: az újév túl bőven el van látva. Ez idő alatt szünetel a cukorfőzés és a sószikkasztás.

És ebben az egész mezei munkában, mely az évet berekeszté, valami regényféle fejlődött ki, amibe, mire észrevettem magamat, én is belekerültem.

Idecseppentem, mint Klimius Miklós a holdba.

Különös viszonyok álltak előttem.

A patriarkális alakok, a Capitano és a Donna bírták a vezérszerepeiket.

Melletük volt együttes hivatásuk a Padronénak és a Manolának. Mindegyik párnak volt egy fia, meg egy leánya. Az egyiké a Juan és a Mária, a másiké a Ruffo és a Mestiza.

A Mária volt előttem a szent.

A Ruffóról eddig azt tartottam, hogy az egy henteslegény, aki nem fogja megérdemelni a neki szánt magasztos élettársat.

A Cava története a pokoli fúriával határozott alakot adott e meggyőződésemnek.

Ez a kínzó féreg nemcsak ájtatosra alakította át a vad induléleányt, de egészen új leányt varázsolt elő benne. Ez most szelíd lett, szemérmes, áhítatos, valóságos rabnője lett a Ruffónak. Azt tehetett vele, amit akart.

És a Ruffo már tizenhárom esztendő volt. Az a kor, amiben a szív elkezd beszélni.

A Ruffo is jó az indusleányhoz.

Ki nem volt tizenhárom esztendő korában szerelmes?

A szüreti napok a mi kis szigetvilágunkban az idilli élvezetek minden változataiban pompáztak. Világ száműzöttei, vademberek, ősberek voltak együtt. Velem kiegészítve. Én is közük illettem. Semmi sem kötött az elhagyott világhoz. Se hazám, se családom, se életpályám.

A művészi hajlam azonban a világ zugában is kitör. A Capitano naplementével abba hagyta a munkát. A szüretelők sátoraikhoz tértek, tüzet raktak: az Ábel előhozta a varsából a kora hajnalban fogott halakat, azokat megtisztította, fanyársra húzta, s körül tüzdelte velük a parázshalmot, ott szépen megpirultak: fősleges vacsora készült. Melléklete volt a lisztes ignámegumó, italt adott hozzá az idei must. Ezt még a lányoknak is szabad volt inni: hiszen még nem mámorító.

Az éjsötét beálltával megzendült az állatvilág kardala. A mocsarak lakói, a békák, teknőcök, a vándormadarak, a vízikutyák, a repülő mókusok brekegése, füttyülése, cincogása összevegyült a bölömbika mély kürtölésével.

Az embernek is kedve támad ilyenkor az éjt megleveníteni.

A Ruffónak volt dudája. Lámagidó bőréből csinálta. Billegető sípot, tutuló trombitát maga gondolt ki hozzá, bampuszból, pálmacsutakból. Derék egy duda volt. Ő maga komponálta is a nótákat hozzá. A negrito Ábel aztán lehozta magával a hajóból a Bebet. Könnyű volt annak lejönni: úszva jött a hajófenékből leomló gejzír csatornáján; vissza is azon tért haza. Ideleenn aztán, elköltve a halvacsora maradékát, ketten a szerecsen-pajtással eljárták a vademberi ugra-bugrát a tűzrakás körül, hogy az csupa gyönyörűség volt, a Ruffo dudaszója mellett.

De más művészi élvezetünk is volt. A „szalmahegedű”. Ez ugyan se nem szalma, se nem hegedű, inkább cimbalom. A Manola készítette a leánya, a Mestiza kedvtelésére. Egy deszkára vannak kifesztve pálmaháncsból sodrott zsinetek, s

azokra fektetve teakfából fűrészelt lécecskék, amiket két falalapáccsal pengetnek. Cimbalom ez, de fából. A teakfa cseng, mint az érc. A Mestiza játszott rajta áriákat, amik idegen világokra emlékeztetnek. Bizonyosan az anyjától tanulta. Sok művészi adományt árult el.

Ezt a szalmahegedűt a spanyol hegyek mögött *mirimbának* híják.

Akár az anyjától tanulta el ezeket a dallamokat a Mestiza, mester volt benne.

A Juan nagy gyönyörűséggel hallgatta a játékát, odatelepedett a leány lábához a tűz mellé. Hisz ez volt az ő menyasszonya.

A Capitano, a Donna és a Mária egy csoportban ültek a ciroknádkévéken a tűz mellett.

Amint a mirimba pengetése megszűnt, felkelt helyéről a Mária.

Az egész társaság benne volt a művészi élvezetben. Utánunk jön az a gejzír szigetére is.

Az angyali teremtsének nem volt se lantja, se cimbalma. Hanem volt valami isteni hangja.

Elkezdett énekelni.

A dal, ami tündéri ajkairól hangzott, egészen ismerős volt előttem. Rosina magándala volt az a Sevillai borbélyból.

Milyen elragadóan énekelte! Felséges szopránhangon, ezt a remekét a virtuóz áriáknak.

Hát ez a leány kitől tanulta ezt?

Itt született ezen a pusztaszigeten. Azt sem tudja, hogy van színház a világon.

Hát hiszen mi európai szülöttek ismerjük jól Rossini fölséges áriáit: „di santi palpiti”, „una vore poco fa”, de olyan hatást azok még sehol nem idéztek elő, mint itt a Gejzír szigeten a kenyérfák árnyéka alatt.

Én elragadtatásomban odarohantam a tündéri alakhoz, s eléje borulva, hévvel csókoltam meg a kezét. Boldog voltam, hogy itt veszem ezen a szigeten. Sohase váljak meg innen.

Azonban hirtelen a vállamra csapott valaki. A Ruffo volt. Eddig ott guggolt az indusleány mellett, dudáját billegetve. Most eldobta magától a dudát, s odarohant Máriához.

— Señor! — kiálta rám, ki a leány előtt térdepeltem —, ez az én helyem!

Ránéztem. Hát ezt mondani könnyű. Ember kell hozzá, aki megállja. Én huszonhárom esztendőös voltam, a Ruffo tizenhárom. Ha ököltre bízzuk a döntést, én vagyok a győztes. Versenytársak lettünk, azt már tudom. Itt van ni! Írhatnak pamfleteket az európai idealisták a párbaj eltörléséről, amíg egy szép leány van a világon és két szerelmes férfi, senki meg nem akadályozhatja, hogy két szablya (vagy két kés) ki ne röpphenjen a hüvelyéből, s két férfi azt ne kiáltssa: „Oroszlán, aki győz, kutya, aki meghal”. Ez a törvény a Gejzír szigetén is.

Nem! Nem! A gyilkolást én nem honosítom meg ezen a boldog szigeten.

Olyan városban születtem, ahol soha nem volt párbaj, pedig egy hadtest lakott a várában. Az egész világ, amelyben fölnevelkedtem, nem ismerte a bosszúállást. Fiatal suhanc korunkban ütöttük-vágtuk egymást, dicsekedtünk a kapott sebhelyeinkkel, de bosszú, szerelemfáltás nem vezette a kezünket.

Hanem a nemes versengés nincsen kizárva. Lássuk hát, hogy ki *tud* többet.

Szembe álltam a Ruffóval.

— Jól van, pajtás, hát lássuk, melyikünknek van itt helye a Máriával szemben? Ő elénekelt a Rosina mesterdalát; nekem is kedvencem ez a dalmű, majd én elénekelem a Figaro áriáját, aztán majd te danolj különbet, ha tudsz.

Aztán elénekelt az „A un barbiere di qualità”-t. (Mely nagy becsülete az oly borbélynak, ki érti magát.)

Baritonhangom teljesen érvényesült.

A Ruffo nem tért ki a verseny elől.

Ő is elénekelt a „Colla donnesta il cavaliere” dallamát. Kissé reszelős hangja volt: de helyesen énekelt.

Arra előállt a Juan, s Almaviva részegségi áriáját danolta el: „Perché d'un che poco de in se”. Szép tenorhangja volt.

S közös meglepetést hozott a Padrone hozzájárulása a maga mély hangjával: „Bona sera mio signore”. Don Basiliót énekelte.

Az egész Sevillai borbély dalműve előadásra került.

A Capitano tapsolt hozzá.

És ez a tapsolás valami rendkívüli eredményt idézett elő. Maga a Donna zendíté meg a dalát. Rossini csodaszép cavatinnáját énekelte el. Gyönyörű althangja volt, mely Albonira emlékeztetett. Olympi ünnep lett a szüreti mulatságból, amit fejedelmek irigyelhettek tőlünk.

Elöttem egész sejtelemvilág nyílt meg.

Kik lehetnek ezek az alakok?

Mely ország, mely nemzet elszakadt szülőttei?

A Capitano észrevette meghatottságomat. Odavont magához, s egy gránátalma-bokor mögött bizalmas közléssel tisztelt meg.

— Ez a feleségem kedvenc daljátéka. Ő tanította be az áriákat a gyermekeknek. Az ő mesternője volt az óvilág egyik leg-hírhedettebb primadonnája.

Megmondta a művész nő nevét.

Ismertem jól az utolsó évekig.

— Mit tudsz felőle? — kérdezé a Capitano.

Elmondtam a művész nő sorsát.

— Szerelmes volt; szerelme nem talált viszonzásra. Kétségbeestében levetette magát az ablakból a negyedik emeletről. Minden vagyonát szegény tanulók segélyezésére hagyományozta.

— El ne mondd ezt a feleségemnek, nagyon fájna neki.

Egytel több sejtelmem volt e rejtélyes családról.

Én azonban feladtam a tornaversenyt, átengedtem a vitatott helyet Ruffónak. Mit keresek én itten?

Szétnéztem, hogy hová húzzam meg magamat.

Eddig a Ruffó ült egy cukorkévéen az indusleánnyal. De amióta az onnan felugrott velem ellenkezni, elfoglalta az üresen maradt helyét az Ábel.

Hozzáálló pár volt. Ki-ki megtalálta a magáét.

Én megtudtam, amit különben könnyű lett volna a magam eszétől is kitalálnom, hogy én itt egy fölösleges figura vagyok. Mindenkinck van itt párja.

Mi az én hivatásom?

Ébren maradni éjszaka, hogy a kunyhóban alvókat incselkedő vadállatok ne háborítsák, hogy a szűnyogúzó pásztortűz ki ne aludjék, hogy álmok ne kísértsenek. Mire valók voltak nekem az álmok?

Egyik álmom az volt, amit ébren is folytattam, hogy ez a Ruffo szereti az indusleányt, akivel annyi együttoglalkozás köti össze, aki súlyos nagy bajában neki köszönheti csodaszerű megszabadulását. S ez a leány arcban, alakban oly szép. És ők évek óta együtt laknak ott a karámban. A leány a kunyhóban, a fiú az istállóban. Hallgatják egymás álomneszét, ébredését. Munkáikban részt vesznek, bajaikban segítenek, talán tréfálkoznak is.

S ez a nő eszményképe az asszonnyá teremtett emberi lénynek.

Ha ő az Azma, akít az ősapa Ábelnek jegyzett el, itt van a Kain, aki azt magának követelje: az útban álló Ábelt egy buzogánycsapás megsemmisíti. Így történt az ősidőkben is, az emberi faj kezdetén.

Miért ne lehetne másodszor is ekképp.

Ábel eltűnik.

De itt marad Ovaën.

De ki lesz annak a párja?

Hát ki lenne más, mint Sátán?

No és nincs ilyen Sátán?

Dehogyan nincs. Hát én ki vagyok?

Milyen dicső világ volna most ezen a planétán, ha az emberi fajzat egyik felének az ősapja a *Sátán* volna! Talán úgy is van.

Legalább odakinn a nagyvilágban.

Miért ne lehetne így itt, e kis világban?

Nagy meglepetés várt rám.

Másnap reggel, mikor a kókuszdió-leszedés napja ránk virradt, a Ruffo a Capitano elé járult ünnepélyes arccal, s az egész család előtt kinyilatkoztatta, hogy ő megkéri az Azma kezét az Ábel számára, s felhívja a családfő és parancsnok és annak a neje személyét, hogy az egymáshoz illő pár, az Azma és az Ábel házasságát szentesítsék.

Ha már az első szakramentumban részesíthették őket, a szent keresztségben, vezessék be őket a matrimóniumba is.

Mindenkit meglepett ez a felhívás.

Ez egy becsületes ember szava volt.

Így beszél egy férfi!

Meg kellett hajolnom a Ruffo jelleme előtt.

A Capitano és a Donna beleegyezésüket adták hozzá. Az Azma és az Ábel kezét fogva jöttek elénk. Az eljegyzés megtörtént.

S befejezésül a Ruffo odajött hozzám, s így szólt: „Mi ketten pedig csónakon bejárjuk a sziget morotváit azalatt, hogy kikutassuk, hol vannak a fészkei az ártó férgeknek.”

Ez még jobban határozott. Nem állunk útjában a boldogoknak.

Tehát mennyegző lesz a gejzír szigetén.

Ámde ahhoz előkészületek kellene. A copulatiohoz kell egy patriarcha, aki az eljegyzett párt a közönség előtt kihirdeti; ugyanaz a háromszori kihirdetés alól dispenzálja. Násznagy, örömanya, nyoszolyó, vőfély mind készen áll. A kelengye is összekerül. A menyasszony kap a Donnától esküvői köntöst; neki már nincs rá szüksége, a vőlegény egész parádéba öltözik a Capitano fiatalkori tengerész-kabátjában, aranyzsinóros cipkájában. Minden meglesz, ami a családi boldogsághoz elő van írva az óvilágban. Talán még majd *nászutazást* is lehet tartani? Hová? Merre? Ki tudhatja? Ez így szokás. A vőlegény-

nek van egy ladikja, egy csónakja, egy hálója meg egy szigonya, a menyasszonynak meg egy gunyhója. Aztán ez az egész sziget is az övék, *haereditario jure* van joguk ypszilonnal írni a nevüket.

Igaz, hogy ez a sziget egy paradicsom. Osztja bőven az áldásait az Isten teremtéseinek, kiket a vaksors idehozott.

A szüret hónapja csupa örömnappból áll.

A mennyegző ünnepére az újbor is kiforr. Minden készen lesz a lakodalomhoz.

Azonban a paradicsomnak *plágdi* is vannak.

Az ősz, a szüret, a gyümölcsérés, a kukoricatörés, a burgonya-, az ignámeszedés együtt jár a kízó állatvilág fölébredésével.

Fellegként omlik alá a muszkitósereg a völgyre. Szúnyog, muslica, zanzáro öli, marja, szipolyozza az emberi fajt. A föld mélyéből előtámadnak a skorpiók, a százlábú skolopendrumok, a nádasokból a repülő poloskák, miknek a bűze dögvésszel vetekedő. Ezek magukkal hozzák a ghekkókat, a denevéreket, repülő-kutyákat, amik e férgeket emésztik: seregestül jönnek a békák a terített asztalhoz, vartyogva, kurutytyolva, behatolnak a szüreti kunyhókba, rémítik az alvó hölgyeket. A vámpír üldözi a ghekkót, a ragadós talpú gyíkot; a bagoly verekedik a repülő mókussal. A Donna kunyhója előtt strázsát áll a fóka: az állja útját békának, kígyónak, fel-falja valamennyit. És én rakom a száraz ignámckévéket a lobogó tűzre. — Ez a paradicsomi élet!

Ezen akartunk mink ketten a Ruffóval segíteni.

A MOROTVÁK VILÁGA

A szüret ideje végét járta.

Én egészen kibékültem a Ruffóval.

Ő közölte velem, hogy a legközelebbi napokban bekövetkezik az esőévad. Ez a Délvidéken a tél, az újesztendő. Eltart hat hétig. Azalatt a földművesnek pihenése van. Még a barom sem jár legelni, túrni.

Mielőtt az évszak beálltana, aminek közeledtét a tengersokaságú bogárvilág előre hirdeti, mi ketten a Negrito csónakjával bejárhatnók a szigetország morotváit, s kitalálhatnánk valamit, amivel a szigetet ellepő egyiptomi csapásoknak elejét vehetnők.

(És egyúttal távol maradnánk az új házaspár otthonától.)

Elismerem, hogy ez a durva henteslegény a legeszményibb lovag és nemesember ezen a világon.

Másnap korán reggel, nem várva meg az örvendetes ünnepelet, elindultunk ketten a morotvákat bekalandozni csónakkal, gólyalábbal.

A gólyaláb is nélkülözhetetlen a mocsári kalandozásnál. A ladikot a karám előtti tóból visszük át vállra emelve a Ruffóval. Ennek a gömbölyű tónak is volt egy saját gejzírje, mely azt táplálta, de az csak egy karvastagságú vízszugár volt, mely a tufatalajból tört elő: a tó színe nem emelkedett tőle magasabbra.

Hanem a nagy morotva, mely a hegy lábától egész a tengerpartig terült, a nagy gejzír egyik vízoszlopát fogta fel, mely ívben omlott alá, s folytonos patakként csorgott a hegyoldal-

ról tekeregve, ennek a mocsárvidékét egy félkörű sziklapart zárta el a tengertől, végződött a morotva a tőzegtelepen, mely már szilárd talajjá tömörült: vízi növények gyökereiből, bozótjaiból megszervesülve. Ebből a tőzegből kellett a Ruffónak kivágni az új lakosok számára szükséges mindennapi tüzelőt. Becsülésre méltó feladat egy ambiciózus fiatal úrfi számára. Érettségi vizsgát tehetett le belőle.

Hát mi panasza lehetett? Megvolt a mindennapi bőséges eledel. Nem kellett a menza akadémika előtt kujtorognia, nem végzáltak rigorózus professzorok kapciózus kérdésekkel, nem kellett neki római jogot bemagolni, nem fájt a feje a tandíjfizetés miatt.

Aztán kvártély is volt: nappali és éjjeli. A nappali egy tőzegkockákból összerakott kunyhó a mocsár szélén, az éjjeli a karámban a bambuszból összerótt félszer, amiknél hónap végén nem molesztál a háziúr a házbér végett. Hát nem ideális világ ez?

Amint megérkeztünk a Ruffóval a mocsárhoz, s a ladikot vízre eresztettük, körütekintettünk az ő dominiumában. Mert hát ez az ő uradalma volt. Ennek a termése mind az övé. Ez az ő apanázsa.

Felkerestük a kastélyát, egyiptomi építőremek volt, gúla alakú.

Ajtaja nem volt, bátran be lehetett lépni. Csak belépni bátran, de már előbbre hatolni csak vitézi módon. A falak vastagon lepve voltak szúnyogoktól, amik között alig talált helyet a százlábú bogár (Skolopendron), a szögleteket ellenben magának foglalta le a denevér. Volt benne egy bámbuszágy is, letakarva birkabőrrel, de az egészen fekete volt a kakerlásoktól (amiket magyarul sváboknak neveznek). Ezekkel egy társaságba keveredni nem kívánatos.

A Ruffo tudott velük kiegyezni. A mocsár lapálya nagy területen fehérlett valami gömböktől. Ezek óriási nagyságú pöfetegek. (Lycoperdon.) Kiválasztott belőlük egyet, amelyiknek a háta már rücskös volt, azt levágta a száráról a baltájával,

s behozta a konyhójába. Én kinn maradtam. Akkor azt a gombák apját letette a földre, s nagyot csapott a hátára a fejszéje fokával. A pöfeteg erre akkora durranással, mintha tarackot sütöttek volna el, pukkant szerteszt, és sűrű füsttel töltötte meg az egész kunyhót. Ettől a boszorkánylisztől egyszerre elpusztult minden fertelmes féreg, ami a kunyhót megszállta, csak seprő kellett a szemétté váltakat kitakarítani. Van itt gondoskodva mindenről.

Ráértünk a kunyhó elé leülni és pipára gyújtani.

Volt ott a szabadban egy tűzhely, kövekből összerakva, amiben még pislogott a tegnapi parázs maradványa.

— A kunyhóban nem szabad tüzelni — mondá a Ruffo —, mert a fal tőzegből van, ha az tüzet fog, a palota földig leég. Ez itt az én tűzhelyem. Idő jártával talán majd családi tűzhely.

Olyan komolyan mondta.

— Hát persze, hogy családi tűzhely — dűnnyögé. — Látod ezt a mi kis szigethazánkat? Magad is idecseppentél közénk. Talán Isten küldött. Azt mondják, hogy van egy Isten. Az öregebbek mondják. Látták talán? Beszéltek vele? Azt mondják, hogy ő teremtette ezt a világot. Elég szép világ. — Engem is ő teremtett? Szüksége volt rám? Hát nekem volt szükségem erre a világra? Mit keresek benne? Azt mondják, hogy ez a világ egy sziget. Körös-körül a tenger. Az is egy világ. A hegytetőről nem látom a végét. Itt születtem. Azt sem tudom, az apám szült-e vagy az anyám. Mi oka volt rá? Kértem én őket, hogy erre a világra hozzanak? Hát jól van, osztozom ezen a világon. A két ide teremtett ember, a Negrito meg a Cava bírják a karámot meg a tavat. A szakállas emberek, a Capitano meg a Padrone tartják a vashajót, kapálják a földet, törik a hantot, vágják a sziklát: arcuk izzadságával tartják el a hozzájuk tartozóit. Csókolnom kell a kezüket. A nőkről szólni sem merek. A Donna, a Mária, a testvérem előttem túlvilági teremtések. A Kadét derék fiú. Neki semmije sincs, övé a levegő,

azt veszi el belőle, ami repül. Olyan jó szíve van, hogy senkit se bánt. Egyedül én magam vagyok az, akit gyűlölök. Csúf vagyok. Látom a pofámat a barlang vizében. Undok pofa. Se foka, se vidra nem cserélne velem. És nekem mégis osztoznom kell ezen a világon. Ennek a világnak a java a másé, a rossza az enyém. Látod ezt a vidéket magad előtt? Ezt is az Isten teremtette? Ez jutott nekem örökségül. És most arra kell gondolnom, hogy egyszer majd, sok nyár után, eljön az idő, amikor férfi leszek: keresnem kell ebben a világban az embermódon hozzám való társat, akinek nincs válogatása. És akkor aztán ide kell őt hoznom ebbe az én tóparti lakásomba, ebbe a férgek és szörnyek hazájába! Hát nem azt kell-e hinnem, hogy téged azért küldött ide az a sokat emlegetett Isten, hogy engemet a te bölcs eszceddel megsegíts, s ezt a világot megigazítsd?

Nagyon megszerettem e beszéd után a Ruffót. Hisz ez az eszményképe a munkásnak. Van esze, testi ereje, munkakedve és aztán vágya a boldogság után. Imád egy magával egykorú leányt. Ki az? Mi az? Talán egy magas származású sarjadék? Kék vér? De most csak egy varróleány. Annak szeretne otthont teremteni. Henteslegény varróleány élettársnak.

Hiába teremt a világalkotó külön glóbuszt a kiválasztottainak. Itt van, megvan: egy szigetvilág; rájuk bízta. És már ezen a külön földdarabon vannak fajkülönbségek, új vágyak, szenvedélyek, van vadember, úr, proletár, van állati ösztön, hatalmas szenvedély. Hátha még a maforik is ide találnak kerülni, akiknek vallása, politikája az emberevés.

Aztán én itt vagyok: az idegen.

Tizenegy ember elég, hogy államot képezzen.

— No hát, tekintsük körül ezt a te birtokodat!

Beszálltunk a ladikba. Pálmakéregből csinálták azt az ős szigetlakók, a negritók. Csáklya volt a kormány és az evező; esetleg fegyver is. Én különben a revolveremet és a kardomat is magammal hoztam, amiknek a rendeltetéséről a Ruffónak sejtelve sem lehetett.

A tőzegparton túl kezdődött a bozót, veres levelű bokrok, összegubancolva tölcsérvirágos iszalaggal, vadkomló toboz-fürteivel, csupatüske cserjékkel szövetkezve álltak az utunkban, baltával kellett nyílást törnünk közöttük, a sok lepke, szökcső majd kiverte a szemünket. Tocsogó víz volt a bozót alatt, melyben a tüskés borz kereste menedékét.

Amint a bozóton keresztültörtünk, elénk tárult a *csincés*. Saját tartomány. Csupa sásból, nádból alkotva. Virágok erdeje, amiket méhek raja zsong körül, tarka liliomok kardlevelű bokrai között korhadt faderékban méhek telepe, amik előtt a harcias fullánkhordók erős küzdelmet folytatnak a halálfejjű szifinksszel.

Azok fölött repkedett fennen surrogva a lepkék királynéja, a Pamplena, pávaszemű szárnyaival. Kár, hogy lepkefogót nem hoztunk magunkkal, hogy vadászpédálul hazavihettük volna a hölgyeknek. A *csincés* pocsogós vize tele volt csikokkal, amik között nagy háborúságot támasztott egy-egy közéjük szabadult tarka pióca.

Aztán következett a buckák birodalma. Itt már a madarak világa kezdődik. Nádi veréb, szárcsa, bűvár fészkel a sűrű perje között, ott tanítják a fiókákat úszni. Láttuk, amint az óriás béka egy bűvárcsemetét elkapott a lábánál fogva, s a bűváranya tiltakozásának dacára lenyelte. Vannak itt ilyen hatalmas békák. De még tekintélyesebb náluknál a madárölő pók. Ezt is volt szerencsénk megismerhetni. Harangforma fészke van pókfonálból szöve a vízben: odaviszi a martalékait, a kis madárkákat.

Majd egy szép, sík víztükör támad elénk, aminek a körülete takarva van nimfée-levelekkel, fennúszó rózsaszín és égszínkék tulipánokkal és libegő máktokokkal, amiket mi otthon békákorsócskáknak nevezünk. Itt már mélyebb víz van, halak tenyésznek benne, s azoknak a fogyasztására gázolnak a vízben a gémek, gödények, lángmadarak. Talány volt előttem, hogy honnan kerülnek ide a halak.

Egy békalencsével borított lapályon átvágva, eljutottunk ahhoz a sziklaparthoz, mely ezt a mocsarat a tengertől elzárta, mely vizsgáldásaink célja volt.

Ez volt a legérdekesebb látvány.

Egy félkörben kanyaruló tufasziklapart, mely a szigetet a tengertől elzárja. Előtte terül nagy messzeségben a kokojszás. Csupa sűrű moha, mely embermagasságra felburjánzik. Felül hazug mező, alatta iszap van. Ha rálép az ember, alásüllyed, s aztán hiába iparkodik kimenekülni, a moha egyre húzza lefele, míg végképp elnyeli. Itt-ott kicsillámlik a moha közül a víz. Ez a tömpöly a tanyája az undok féregsokaságnak, itt nyüzsögnek ronda vermeikben a vízikígyók, itt leskelődik prédája után a gyíkforma szirén, csalogatva rózsaszín kopoltyúival a szitakötőket. Egy-egy törpefenyő hasal a dombokon, s hegyes gúllákban emelkednek elő a fehér hangya (termesz) óriás várai, aki miatt fabútort nem lehet a kunyhóban hagyni, mert összeörlök, elhordják.

Jöttünk felzavarta a mocsárlakókat; a szárnyasok gágogva, kurrogva riadtak fel rejtett tanyáikról, a vidra menekült a barlangjába, csak a természetes ormányos tekenősbéka állt ki a dombtetőre, a harcot elfogadni készen, amihez ezúttal semmi kedvünk nem volt. A szúnyogok fellege majd kiverte a szemünket. Azoknak a kedvéért aztán a repülőhalak kísérgették a csónakunkat, amiknek a mocsári rovarvilág a lakomája; ezeknek az ismeretsége megint, a kormoránok, kóvályogtak a fejünk felett.

— Kedves cimborám — mondám én Ruffónak —, ez a te birodalmad egy valóságos labirint, amiből pilóta nélkül ki nem igazodunk. Annyi bizonyos, hogy ez a fészke a sziget minden átkainak. Ezen segíteni kell. Az a tufaszikla zárja el ezt a mocsarat a tengertől. De ennek kell valami sziklabarlangjának lenni, melyen keresztül annyi víz lefoly, amennyi a gejzír vízszlopából ideömlik, mert különben a mocsárnak ki kellene áradnia az egész lapályra.

— Sohasem árad ki a mocsár.

— Akkor azt a csatornát kellene megtalálnunk, mely a fölösleges vizet a szikla alatt levezeti.

— De nem tudjuk ezt a sziklapartot bejárni az alatta elterülő kokujszás miatt, se csónakkal, se gólyalábbal.

— Én már találtam olyan kalauzt, aki bennünket egycenesen rávezet a szikla alatti csatornára.

— Merre van?

— Itt a fejünk felett. Ez a repülőhal. Ez tengerlakó. Ez a tengeren mindig párjával jár. Sokszor találkozunk velük, amint egy úszó nádgyökéren egymás mellett himbálóznak. A tengerpart nádasaiban van az ívási tanyájuk. Ha a hím elhagyta a párját, az csak azért történik, hogy élelmet keressen nemcsak magának, hanem a társának is. Azt csak a mocsár szolgálta. Mikor a hím teleszedte a torkát prédájával, akkor visszatér a tengeri tanyájára, s megosztja azt a társával. Keresztül repülni ezen a sziklafalon nem tud; mert olyan magasra nem viszi fel a keskeny szárnya; tehát ugyanazon a földalatti úton kell visszatérnie, amelyen idejött, a mocsárból lefolyó víz csatorna-nyílásán.

— No és ha ezt a nyílást megtaláltuk a repülőhal segítségével, akkor mit nyertünk vele?

— Akkor megtudjuk, hogy hol kell ezt a sziklafalat keresztöltörnünk, hogy az egész mocsaradat lezúdítsuk a tengerbe, minden ártó férgeivel és csúnya szörnyetegeivel együtt.

— Keresztöltörjük ezt a sziklafalat? S kinek volna ahhoz való ereje?

— Majd talán arra is rátalálok. Most csak kísérjük a repülőhalakat.

Azt tettük. A mocsárvidék egyre változott. Minden tavacs-kának más színe volt. Volt köztük miniomveres is a víziférgek miriádjaitól; másik aranyárga felszín mutatott a kérészek egynapos világától. Egyszer aztán tiszta, átlátszó, zöld tóba jutottunk, amelynek feneke valóságos kert volt. Magas páfrá-

nyok emelték fel sudaraikat, mintha valóságos fenyőszálak volnának, s közöttük csavargós indájú növények, libegő levelekkel, felül sárga és kék tulipánjaikkal, mákforma tobozaikkal: úszkáló hínárok bozótja. A víz átlátszó volt.

Csónakunk haladt magától, a víz áramlata vitte csendesen.

— Benne vagyunk a vízfolyásban — mondám Ruffónak.
— Most csak hagyjuk magunkat vitetni.

Még egy biztató jelenséget is találtam, salpákat, amik növényevők. A víz áramlata tekervényes úton közelhozott a sziklafalhoz, s egyszerre csak előttünk állt az alacsony barlang, melyet messziről nem lehetett látni a páfrányok sűrű bozótjától.

A barlangban zöldes fény derengett. A víz maga is villamos volt. De még inkább szembetűntek a fickándozó salpák, a zsinóros főkötő alakú medúzák, a kígyózó kékfényű Vénus-övek, amik mind egy helyen látszottak megrekedni.

Ennél a sírbolti világosságnál kivehettük, hogy itt van a mocsárvíz lefolyásának az akadályja, a barlang elég széles volna arra, hogy a vizet nagy tömegben áteressze, de a közepét elállja egy roppant nagy katlan, mely csak keskeny nyílást enged a lefolyásra.

— Ha ezt el lehetne innen hárítani! — sóhajta fel Ruffo.

— Talán lehet. Beszéljünk az öregekkel.

— Embererő nem képes erre.

— Van még emberentúli erő is.

Ezt a Ruffo nem ismerte.

Én megtudtam mindent, amire szükségem volt.

Ezzel visszatértünk a vashajóhoz, ahol még folyt a szüret.

Útközben összetalálkoztunk Ábellel is, a boldog új házassal. Nagyon össze volt karmolva az ábrázatja.

— Hogy vagy, mint vagy?

— Ahogy látod. Áj, áj, nem jó az a házasság!

A SÍRÓ VILLÁM

A Capitanónak elmondtam a mocsárvilágban szerzett tapasztalataimat. Végighallgatta nyugodtan. S aztán ő kérdezte, hogy mi tervet gondoltam ki e bajon segíteni.

— Az attól függ, hogy mit felelsz az első kérdésemre. Mikor e vashajóval itt rekedtetek, lehetetlen, hogy lőpor ne lett volna a hajótokon. Azt nem használtátok el: a fiaitok nyíllal lövöldöznek.

— Igenis, volt lőporunk, most is megvan. Lőfegyverünk is volt: Mauzer-karabinok minden matróz számára. Dinamit-töltényeink is voltak. De mindezekről a fiúknak tudomásuk nincsen. Én tartom magamat az Isten parancsolatjához: „ne ölj!” Átkozom azt a sátánt, aki a lőport föltalálta, s ezzel az egész emberiséget boldogtalanná tette. Ezermilliók nyomorának okozója a lőpor. Nem akarom, hogy a fiaink megismerkedjenek vele.

— Ami az emberölő fegyvert illeti, magam is osztom a nézetedet. Hadd legyen egy boldog sziget a világon, ahol az itt születtek nem ismerik azt a rettenetes kötelességet, amit a kerek világ minden nemzete magára vállalt: megtanulni az emberölés mesterségét. De a lőpornak áldásai is vannak. Mi azt sziklarepesztésre használhatjuk. Robbanóerejével megszabadíthatjuk a szigetünket a mocsárok minden plágáitól, a döglétes levegőtől.

— És aztán mit nyerünk vele, ha a mocsarat lecsapoltuk? Egy elátkozott bozótot, ami rosszabb a morotvánál.

— Azt felgyújtjuk, s lesz belőle termőföld.

— S vele együtt felgyújtjuk a tőzgetelepünket, ami a tüzelőket szolgáltatja! Nem! A lőporomat nem adom oda sziklarepszésre.

— Pedig jól tennéd, ha innen eltávolítanád a hajódról. Gondold meg, hogy a hajód vasból van, itt rekedve a hegytetőn. Az esőszak rendszeren nagy mennykőhullásos zivatarral kezdődik; ha egyszer a villám belecsep a hajódba, melynek minden alkatrésze vas, rátalál a lőporos hordóidra, s szétrobantja egész otthonodat.

— Nem félek én attól. Tizenhárom éven át nézem innen a villámló zivatart. Sohasem csapott a villám a hajómba. Talál a vasnál még erősebb villanyvezetőt, a vizet. Itt van a gejzír közép vízoszlopa, az fog fel minden mennykővet. Aztán még a legvégső lehetőségre is van nálunk előre gondoskodva; ha mégis ide találna az istennyila tévedni. Gyere oda velem, és lásd meg. Fenyegető zivatar közeledtére egy menedékbe húzódunk meg valamennyien.

A menedék a hajó mély raktárában volt, melyben a vásárra felhalmozott európai ásványvizek voltak palackokban elhelyezve. Azok évek óta ott heverték: ritkán volt valakinek rájuk szüksége. Egészen takarták a falakat, boltozatot is képeztek; az elhasznált palackok üvegtalpaival pedig a padlat volt kitéglázva. Ez a terem körös-körül üveggel volt burkolva. Ide a villám be nem hatolhat. Ez üvegek közé voltak eldugva öblös palackokban a lőpor és dinamit.

Ezt nekem a Capitano mind megmutogatta. A hajó nincs biztosítva a villámcsapás ellen: de az nem érheti se az emberket, se a robbanóanyagokat. Még ugyan kipróbálva nem volt. A hajó selyemzászlóiba voltak beburkolva a karabinok és töltények. A selyem is villanymentő.

A Capitano hajthatatlan maradt: ő lőpordurranást a szigeten nem enged elhangzani. Ne tudjanak meg a gyermekek arról semmit, hogy a pokol megajándékozta a maga tüzével az emberiséget.

— A mocsár maradjon morotvának, a tőzeg tüzelőnek, a sziget-paradicsom fele eltartja gazdagon a rajta lakókat. Ha lesznek egykor új párok, majd építünk nekik otthont kőből, fából, vetünk vályogot, égetünk téglát, de sziklát nem repesztünk.

Sikertelen volt minden rábeszélésem.

— Volt nekem a lőporfüstből elég részem, hogy irtózzam tőle.

Ennyit elárult a múltjából a Capitano.

Én azonban nem nyugodtam bele a határozatába.

Amit az úr megellenezett, talán előresegítik a nők.

Felkerestem a Donnát meg a Máriát.

Elmeséltem nekik az egész bolyongásunkat a mocsárvilágban a Ruffóval. Nem sajnáltam a fantáziám hippogriffját megerősíteni. A kis ártatlan repülő gyikocskákból csináltam tüzes sárkánykigyókat; a teknőcből krákat, a halászhéjából griffmardarat; a vámpírokat, lótuszokat átalakítottam sellőkké, akik a férfiakat a víz alá lehúzzák (a tengeri kigyóról éppenhogy megfeledkeztem).

Nagy gerjedelemmel hallgatták a szavaimat.

Mária egészen odatámaszkodott a székemre.

— S mondja ön, nem félt ön? — kérdezé remegve.

— Hiszen nekem kardom van! Egy sárkánytól én meg nem hátrálok.

— Hát a Ruffo? Az sem félt?

— Az meg éppen vitézül viselte magát.

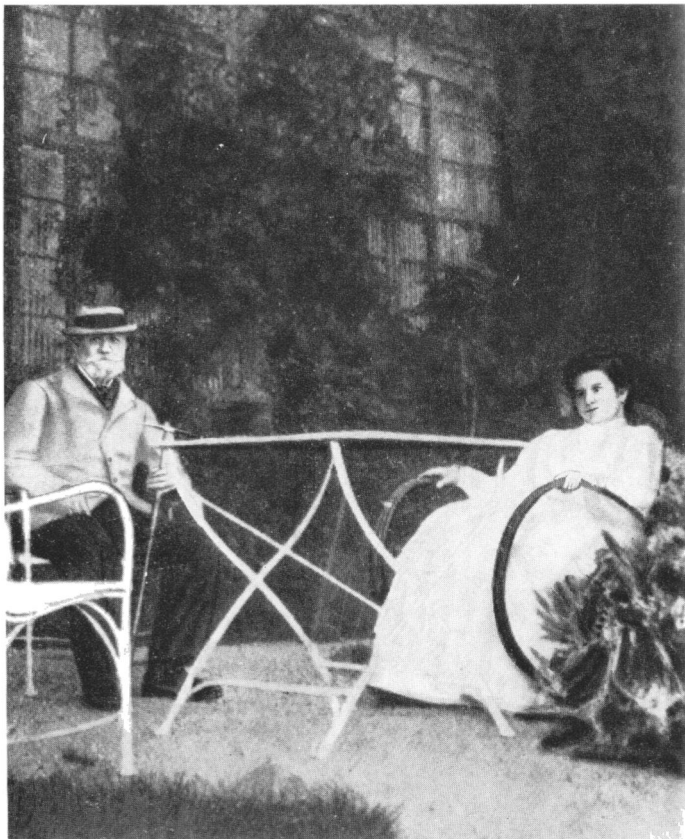
S aztán elmondtam, hogy a vámpírokat hogy verte ki a kunyhójából, óriási tűzokádó-gombák elpukkantásával. Csozáldoktam nagyon, hogy nem hallották idefenn a hajón.

— Óh, az apa nem enged semmiféle pukkanószert elsűtni. Pedig van neki elég az üvegraktárában, de azokra veres betűkkel van felírva, hogy tilos hozzányúlni. A fiúk annyit kivettek már a Padronéból, hogy az *lőpor*. Mármost szeretnék megtudni, hogy mi az a lőpor.

János Salvator főherceg arcképe, akiről Jókai a „Capitanó-”t
mintázta

IV.

Az idős Jókai második feleségével 1902-ben

— Pedig arra nekünk nagy szükségünk volna — mondám én. És aztán leírtam nagy merészséggel azt a barlangot, mely a mocsár vizeit a sziklán keresztül nagy szűken levezeti a tenger felé, azokkal a csodaszörnyekkel, amik annak az odút lakják; a medúzakkal, amik az érintésnél égetnek cafrangjaikkal, mint a darázscsípés, a százlábúakkal, amik a boltozatról ugrálnak le az emberre, a szalamanderekkel, s ezek mind világítanak a sziklarepedésekben, a víz mélyén, ott táncolnak együtt a lidércekkel a mohos mezőn; rémítik, rontják az embert, költik a pokolbeli fúriákat a kínzásunkra. Ha ezt a barlangot fel lehetne robbantani, ez a mocsárvíz leomlana minden szörnyetegével a tengerbe, megszabadulnának a sziget lakói kínzó rémeiktől: a szegény Ruffónak sem kellene velük küszködni, mikor nap nap után a tőzeget vágja.

A Máriának könny gyűlt a szemébe, mikor a „szegény” Ruffót említettem előtte. Ezen a fényes könnyecppen át a szív világába lehetett látni.

— És ezt egyetlen olyan palackkal, amire veres betűkkel van írva, hogy tilos a hozzányúlás, el lehetne végezni. De hát a Capitano nem engedi.

Mikor eltávoztam, a Mária utánam jött.

Bizalmasan odasímult hozzám, s a fülembé súgdosott.

— Én majd el fogok hozni egy olyan palackot az üveges raktárból, s odaadom önnek.

Óh édes ártatlanság! Felajánlja magát, hogy *lopni* fog.

Hisz ennek a szigetnek a törvényeiből ki van törölve ez a parancsolat: „ne lopj.” Ahelyett ez van beiktatva: „adj annak, akinek nincs abból, amiből neked elég van, hogy az ne legyen kénytelen lopni.” Nohát itt az eset. Lopni kötelesség. Pokoltüzet lopni egy égi angyalnak.

— Tudja ön, hogy lesz ez? — suttogott tovább a tisztaság bálványja (ő már kezdő tolvaj, én kezdő orgazda). — Mikor az esős évszak elkezdődik zivatarok köszöntenek be, sűrű villámlással, mennydörgéssel. Erre mindenkinek fel kell jönni

a hajóra. Csak a negritók maradnak lenni a karámban. Mi pedig valamennyien összeszorulunk az üvegesraktárban. Az megvéd bennünket a villámcsapástól. Ott várjuk be a villamos felleg elvonulását. A raktár sötét. Csak egy felső ablakon át kap világot, aminck vastag üvegtáblája van. Én ebben a sötétben alkalmat találok azokból a zöld üvegpalackokból egyet a palástom alá eldugni. Senki sem veszi észre. Abban van a lópor. Azt azután elhozom önnek. Ön a Ruffóval majd hasznát veszi. Még a zivataros idő alatt. Ha robbanás lesz a barlangban, azt fogjuk mondani, mennykőcsapás volt.

Az édes gyermek úgy mondta ezt el nekem, mintha valami gyermekcsínyről volna szó, amivel papát, mamát meg lehet tréfálni.

Az esős évszak nemsokára bekövetkezett.

Először sűrű köd ereszkedett alá, amit később elsepert a passzátszél. Az állatok érezték már az időváltozást. A juhok betakarodtak a karám hodályai alá, a sertések a makkos fák alá telepedtek. Mi is beszereztük a hajóra a szükséges élelmi- és tüzelőszert. A szél megszűntével távoli égzengés jelzé a zivatar közeledtét. A keleti láthatáron fényes felhők gomolyogtak, miknek belsejét folytonosan cikázó villámok tündököltették.

A keletről jövő felhőket rövid időn elsötétíté a nyugatról feltolakodó fellegrápit, mely eltakarta a leáldozó napot. Arra körös-körül beállt az éji sötétség.

Úgy látszott, hogy mind a két fellegtábor itt adott egymásnak találkozózt a kimagasló gejzírnél. Ezt akarják megostromolni. A hegytető vonzza őket keletről, nyugatról, a levegő csendes, alig van valami fuvalat.

A Capitano a vihar közeledtére leküldte a nőket a két fiúval együtt az üvegesraktárba, mi hárman ott maradtunk a kormányos üvegereszében, s néztük a csodálatos természeti tümenényt.

A keletről jövő felhők olyan magasan jártak, hogy a párkányaikat megaranyozta a lemenő nap, amit a nyugati felhő

már előlünk eltakart. Így szokott támadni a ciklon: a forgatag, két ellenkező széláramlattal hajtott felhőtáborból. Az aztán a tündérek keringő-tánca! Lehet, hogy itt lesz a pokoltánc megindulása.

A felső felleg folyton csapkodott minden oldalra cikázó villámaival, mikor a gejzír fölé ért, nagy kedve telt benne, hogy a középső vízoszlop koronájába lesújtson, amitől az szétrobbant, maga körül *villámszivárványt* támasztva, ami a természet pompájának leglehetőlenebbje.

A nyugati felhő ellenben alant járt, a tengert, a földet seperte. Fekete volt, lapos, tömör, leviatán alakú. Ez nem aprózta fel a tüzeit; mikor egyszer-egyszer megnyílt a torka, tűzoszlopot okádott, aminek dörgésétől megrendült ég és föld.

Láthattuk, hogy közelít felénk egyenesen, és azt is, hogy nem emelkedik túl a gejzír vízbálványán, hogy azzal kezdjen harcot, hanem egyenesen a mi hajónkat fenyegeti.

— No, itt most katasztrófa lesz — mondá a Capitano —, menjünk le az üvegraktárba.

Mind a hárman lementünk.

A Mária ezalatt már odalenn végrehajthatta a nagy államcsínyt, a lőporellopást.

Odakinn az égiek harca bekövetkezett. A felhők egymásba omlottak. A jégeső verte a hajó vasoldalait, a szél süvöltött a kéményekben, gőzkürtőben.

Egyszer aztán egy agyatrázó csattanás hangzott fölöttünk, vakító fény lövellt az üveglablakon át, s a következő pillanatban mindaz, ami vas volt a hajón, a falak, az állványok tűzfényben ragyogtak, mintha most kerültek volna ki a kohóból. A rettenetes villanyoszlop lecsapott a hajó kéményébe, s onnan széthatalmasodott az egész vashajóra, be akart törni a mi menedékünkbe is, de itt útját állta az üvegekből rakott bástya körös-körül. És ekkor a *villám elkezdett sírni*. Ezt a rémes hangot nem vagyok képes szavakkal érthetővé tenni. Olyan volt az, mint egy megkorbácsolt sátán üvöltése, mintha démo-

nok légiói jajgatnának körös-körül, fenn és alant, akiket csúffá tett az emberi ész. De még kérdés volt, hogy az izzóvá lett vasállványoktól nem pattan-e szét egy lőporral telt üveghenger.

Az a kísérteties zengés talán a villamosság hangja volt; de később fokozódott a tömérdek üvegpalack zizergésével, amik egymáshoz csiszolódtak, mintha ezernyi üveghúrokon játszana megannyi láthatatlan nyirettyű. Az embernek a szívéen járt keresztül. Nem szeretném e túlvilági finálét még egyszer hallani.

Az izzó állványok tüzétől lobogni látszottak a vízzel telt palackok, vakító fény világította be az egész termet, melyben az élő alakok mint fehér szellemek tűntek elő. Semmi árnyék, csupa fény; a padozat is tündökölt gömbölyű üveg-talpaival s azok között az izzó vasrostéllal.

Középen állt mozdulatlanul a család feje, eszményképe a pokoljáró hősöknek, hosszú, szürke szakállát simogatta baljával, tekintetét körüljáratta, jobbájával nejét tartá fenn, ki egy aszbeszt-vánkoson térdelt, imádkozott: „de szabadíts meg a gonosztól, ámen!”

A Manola leányát takargatta selyemkendőjével.

A két fiú egymást tartá átölelve.

Én azt hittem, hogy az utolsó óráam ütött.

A mennydörgés orgonája elnyomta a villamosság idegkínzó sírását. Még jólesett. Inkább a haragszavát halljuk a romboló angyalnak, mint a sírását.

És e pokoli rémjelenet alatt nyugodtan ült a helyén a kedves leány, palástja alá takargatva egy lőporos palackot.

Ha ő most megijed, s rémületében eldobja a palackot, az összetörik, a lőpor kihull az izzó rostélyra, s akkor mi valamennyien repülünk vashajóstól együtt — ki az égbe, ki a pokolba . . .

A leány megtartotta lélekjelenlétét. Az atyja arcát nézte.

Örökkévalóságnak tetszettek a pillanatok, amíg e megpróbáltatás tartott. A villám közepében.

Lassanként elenyészett a túlvilági fény, az izzó vas elhalványult körös-körül, alig derengett raktár nagy termében a felső boltozat.

A villámlás, ézengés egészen megszűnt. felváltotta azt a felhőszakadás zuhogása, a szelek tombolása.

A két ellenséges leviatán összetalálkozott.

Éppen itt a mi vulkán-szigetünkön adtak egymásnak kéz-fogót. Lett belőlük egy pár. A ciklon. A dél-amerikai égalj rémes nászutazó párja. Most már nem ütik egymást tűzkorbáccsal, most már csak csókolóznak.

Ott voltam a menyegzőjükön.

A Capitano látott mindent, megfigyelt mindent a villámfény vakító világításánál.

Mikor elsötétült az üveges-terem, odalépett a leányához.

Vállára tette a kezét, s azt súgta a fülébe:

— A hátad mögött van egy fiók, abban vannak a *gyújtó-zsinórok*.

(Azok kellene az ellopott lőporhoz.)

(Könnyű ott lopni, ahol a gazda maga a felszabadító.)

A forgatag megkezdte a maga munkáját.

Olyan volt az, mint a földindulás.

Jó szerencsénk volt, hogy a sziget nyugoti oldalán kezdte el a démon-táncot, ahol a mocsárvidék terült, mert ha keletnek indul, kiirtja az egész pálmaerdőnket. Így csak a bozótunkat tépte ki tövestől, s a mocsárvizet víztölcsérben szívta fel az égbe, fel a felhők közé s aztán meglepte Valparaisót egy olyan *békaesővel*, aminőt ritkán jegyeznek fel krónikák. Kísérve moszkító-záporral. Azokhoz mind a mi szigetünk szolgáltatta a becses anyagot.

Amint a villámlás, mennydörgés megszűnt, mi férfiak mind felsiettünk a födélzetre, hogy szemtanúi lehessünk annak a tüneménynek, aminőt még aki halandó szemmel meglátott, az azt senkinek élve el nem beszélte. Hogyan támad a ciklon? Mi a kormányos üvegkunyhója alól gyönyörködhattunk abban.

Éj volt, de a sötétségnek, az árnyéknak és a tajtékozó világosságnak annyi változata volt e képben, hogy egy hangulatos festő remekművet alkothatna belőle.

A gejzír vízoszlopaikat az iszonytató légnyomás lenyomta a vulkán kráterébe: azok megszűntek világítani. A víztölcsér festette a képet. Koromsötét volt minden. A víztorgatag, mint két egymásnak hegyével fordított gúla, uralta a tájat. Alul éppen oly terjedelmes, mint felül. Örületos sebességgel forgott tengelye körül, tánca közben szoknyája szegélyével fákat csavarva ki töveikből, s magával ragadva, míg a felső tölcseré tajtéktól sugárzott. Derékáról hosszú foszlányos, szürke felhők szakadoztak el, s repkedtek körülötte, táncoló rémek alakjait öltve. A körülforgó tölcser közepéből föl-fölütötte a fejét, repülő fürteivel. Derék szélmenyasszony volt; ki lesz a méltó vőlegénye, aki táncba viszi? Néha minket is el akart magával vinni. De nem bírt a hajónkkal. Ha a tengerben kapott volna, minket is felsodor az égbe; aztán csak dühöngve rohant szigetünkről a sík tenger felé. Sokáig láthattuk tündértáncát a sötét éjszakában.

Ezzel a zivatarral az esős évszak megkezdődött; de ez minket a Ruffóval nem tartóztatott vissza, hogy merész vállalatunk kiviteléhez lássunk. Eszközünk volt már hozzá: a lőpor.

Idejekorán gondoskodtunk róla, hogy csónakunkat a karám félszerébe biztos helyre vigyük, különben azt is elvitte volna a vízforgatag.

Ezúttal nem kellett azt a vállunkon cipelni, víz volt mindennütt, csákyázhattunk benne; a karámtól a tőzegtelepig.

Ábel is velünk jött a maga fókabőr-csónakjával, s a szigonyát is magával hozta.

A nagy forgatag az egész mocsárvidéket teljesen átváltoztatta. Az a sűrű bozót, melyet mi Ruffóval bejártunk, eltűnt a föld színéről; gyökerestől kitépetett, azt magával ragadta a víztölcsér. Előttünk egy sík tó állt. A mocsár vizét felszívta a forgatag, de kitölté rögtön az újult erővel kitörő gejzír és

a felhőszakadá A Ruffo tőzegkunyhójától (azt nem bírta elsodorni a forgatag) oda lehetett látni a sziklagátig.

Ott úszkáltak a szikla fala mellett a nagyobb mocsárlakó állatok hullái, miket a forgatag a sziklához paskolt, vidrák, rókák, gödények, lángmadarak, még a nagy szárnyasok sem bírtak megmenekülni.

Ábel válogatott bennük: „Hitvány hús, nem érdemes hazacipelni.” Amit keresett, azt nem találta, azt a nagy ormányos teknőncöt, a matamáta; pedig az itt lakott: sokszor hallotta éjszaka a sivalkodását.

A vízlevezető barlang nyílására ráakadtunk, de annak a gádora csaknem a boltozatáig víz alá volt merülve.

— Itt most mi nem dolgozhatunk — mondtam. — Be sem mehetünk a csónakunkkal, a víz lefolyása el van rekesztve.

— Megálljatok csak — monda a Negrito —, tudom én már, hogy mi rekeszti el itt a vizet. Ide bújt be a matamáta. Majd elmegyek én érte, s kihozom orránál fogva.

Ruffo fáklyát gyújtott, s bevilágított a barlangba.

Csakugyan úgy volt, ahogy a Negrito monda.

Egy nagy idomtalan szörnyeteg feküdt rajta páncélos tete-mével azon a szűk nyíláson, ami a vizet levezette, s elzárta a katlan melletti csatornát. Amint a tűzfény felriasztá, feltá-pázkodott fektéből, s nem várta be, hogy megtámadják, ő úszott ránk szembe, hatalmas négy mancsával paskolta a vizet, ormányát fenyegetve tekergette fel és alá, miközben fülhasító füttyülést hallatott.

— Gyere, gyere! — kiabált a Negrito, jobbjobban harpu-náját magasra emelve.

Egyedül kellett a szörnyeteggel megküzdenie.

A Negrito az ilyen tusában remek fickó volt.

A matamáta rohanva közelített feléje. Tökéletesebb csoda-szörnyet az alkotó természet nem gondolhatott ki. Hatszeg-letű teknője hegyes pikkelyekkel rakva, amik a fején sárkány-taréjjá sorakoznak, szegletes fejből két ökölnyi szem mered

elő, amiknek szempilláik helyett szarvaik vannak, gömbölyű szájából éles fogsorok villognak, s befejezi a rémséget egy ormány, mely az elefántéhoz hasonlít. Fegyvere a vadállatnak: lábain medvemancsok, tépni képesek.

Megvallom, hogy engem nagy respektusra kényszerített ez a szörnyeteg. Én a magam tengerész kardjával nem mertem volna vele szembeszállni. A revolvergolyóim lepattogtak volna a páncéljáról.

És az a kis vézna termetű Negrito kiállt ellenében.

Beletaszította a szigonyát a szörnyeteg feltátott szájába merészen, mire az megragadta az ormányával a csónak elejét, s lerántotta azt nehéz testével a víz alá, ott aztán a négy lábával átszorította. Ábel is a víz alá került.

De a Negrito nem veszítette el a lélekjelenlétét. Gyakorlott bűvár volt: hirtelen kirántotta tokjából hatalmas kését, s egy csapással levágta a teknőnc ormányát. Azzal az tehetetlenné vált téve. Felbukott a víz színére, fekete vért lövellve levágott ormányából, ott azután husángokkal agyonvertük. Azután kivontattuk a partra. Derék zsákmány volt. A húsa jeles táplálék, a talpai inyencfalat s a tojásai fejedelmi csemegék. S az volt neki tömérdek.

— No, ezért kapok a Cavától egy édes pofont — mondá Ábel.

Neki az még mindig Cava volt, s a gyöngédség tanújele egy édes pofon.

Én azonban elismertem, hogy valamennyiünk között a legkülönb legény az ő vadember.

No, de most egy időre a sziklarobbantási munkálattal szünetelnünk kellett, amíg a felszabadult csatornán keresztül a megrekedt víz annyira lefolyik, hogy a sziklakatlan odúja hozzájárulható lesz. Abba napok fognak telni. Azt az időt mi itt a karámban fogjuk eltölteni. Odafenn a vashajóban is kevesebb lesz két fogyasztóval. Nem tudom, ki hord nekik mostan forrásvizet lámaháton, hogy a Cava hiányzik.

Úgy! A Cava (a megkeresztelt Azma) a karám ajtajánál várt bennünket, mikor vadászsákmányunkkal megérkeztünk. Az elejtett matamáta oda volt kötve hátulsó lábainál fogva az Ábel csónakjához, aki hatalmasan tudott a csáklyájával a sík vízben előretörni. Mikor a megölt szörnyeteget kihúzta a szárazra, az indusnő nagyot sikoltott, odarohant hozzá.

— Ezt te ölted meg? Te magad?

S dehogy adott neki édes pofont; sőt átkarolta az Ábel fejét, s össze-vissza csókolta arcát, száját, szemeit, ugyanannyi hízelgő szóval magasztalva hősét, férjét, az igazi férfit. Most már megtudta, hogy kicsoda az ő férje. Dehogy karmolta, dehogy pofozta többé. Urának fogadta.

Íme, a legegyszerűbb útmutatás minden boldogtalan férj számára, akinek a felesége rigolyás, szeszélyes. Öljön meg egy matamátát.

A boldogság ekként be lett honosítva a karámban.

Mi pedig hárman hozzáfogtunk a becses zsákmány értékesítéséhez. Legelőször is megszabadítottuk a hüvelyétől. Az a hátí tekenő, a hasa vastag bőrével, egészen alkalmas volt arra, hogy ladikot készítsünk belőle: mását annak, ami a Negritóé, mely fókabőrből készült. Ez még erősebb lesz, vastag pikkelyei megvédik a sziklák zsurlásától, mikor a gejzír barlangjába lebozsátkozunk vele. Ebben fogok én, az Ábel csónakját követve, abba a szikla alatti patakfolyásba levonulni, melynek titkairól annyit mesélt már nekem a Negrito. Csak egy ilyen csónak kellett még hozzá.

Nekünk is lesz hát páncélos hajónk, s akkor mi is nagyhatalom leszünk.

A zsigereit is bőven felhasználhattuk szörnyetegünknek. A bendője tele volt halakkal, roppant falánk állat lehetett, annak a hártájából majd készül az én számomra hasonló csónakos-ing, aminő a Negritóé. Beleiből csavarunk húrokat, s azokból hárfát csinálunk a Máriának. Egy diónyi ámbrát is találunk benne. Ezt a Donnának visszük: ez a Fáraók füstölőszere.

Tojás volt benne tömérdek, különféle kifejlődésben. Ez a négylábú állat tojással szaporítja fajtát, melyet a homokba kapar be hátulsó lábaival s ott költi ki a forró napsugár.

A húsa kissé különös ízű: se nem hús, se nem hal, hanem béka; de a mancsai pompásak.

Ezt mind bebizonyította nekünk az indus menyecske, fölséges lakomát sütve, főzve mindannyiunk számára. Kenyeret adtak hozzá az artocarpus cipói. Istenáldotta fa! Két ilyen kenyértermő törzs egész esztendőn át ellátja a szigetünk összes lakosságát kenyérrel; amit éretlen korában karéjra metélnek, levélbe takarva, kemencében kisütnek, szárazra elraknak, soha meg nem romlik. Az íze egészen hasonló a búzakenyééréhez. Ezért vonakodott a Ruffo a miatyánkban elmondani a „mindennapi kenyérről” szóló könyörgést. Hisz itt van előttünk készen, megadta az Isten. Olyan világ van itt, ahol nem kell semmit kérni, csak megköszönni.

Áldomást is ittunk, volt hozzá pálmabor.

Aztán hozzálátunk a ladikalkotáshoz. De azzal csak másnap készültünk el. Előbb a kenyérfáról kellett gyantát szednünk, amivel a hézagokat egymáshoz ragasszuk. Ezt is bősséggel ád ez az Isten fája.

Mikor aztán az én ladikommal készen lettünk, én azt a hátamra vettem, s mind a hárman lementünk a tőzegvágáshoz.

Én kipróbáltam az új csónakot. Tökéletes alkotás volt. Elfértem benne, s könnyen tudtam evezővel hajtani.

Megérkeztünk a vízlevezető barlanghoz. A mocsárvíz erősen leapadt, be lehetett csónakjainkkal hatolni a barlangba.

De a ladiknak künn kellett maradnia a barlang előtt. Azon volt a Ruffo a lőporos-palackkal.

Nekünk az Ábellel előbb ki kellett takarítanunk a sziklatatlan kemencéjét, ami tele volt döglött hallal, gyíkkal, denevérrel.

Azután láthattunk a robbantáshoz. Én a lőport elhelyeztem a katlan odújában, a gyújtózsínórt körüle csavarva, hogy a

víz el ne érje, aztán kicsiholtam, s az égő taplóval meggyújtottam a zsinór végét.

Akkor aztán loholtunk ki gyorsan kis ladikjainkkal a barlangból, s ahogy erőnktől tellett, igyekeztünk a tőzegtelepre eljutni.

Amint a kunyhóhoz elértünk, bekövetkezett a robbanás. A föld megrendült alatta, a barlangszádán füst és láng lövellt elő, messze feltorlasztva a hullámot. Ruffo és Ábel bámulva tekintének reám. Nem tudták, mi volt ez. Nekik fogalmuk sem volt a lőpor hatalmáról; én pedig nem magyaráztam azt meg nekik. Ezzel tartoztam a Capitanónak.

Amint a füst eloszlott, visszacsónakáztunk a barlanghoz.

A sikert messziről láthattuk. Az a sok állathulla, mely a sziklapart mentében a vízszínen lebegett, gyors rohammal zúdult a barlang felé.

Az akadály el volt hárítva, a katlan széttörve, a sziklameder kitágítva; a tó vize zuhatagban omlott a barlang mélyébe, melynek túlsó oldalán a nyílt tengerre lehetett látnunk. Ezzel a sziget meg lett szabadítva a morotvája minden csapásától.

Ruffo az arcomat csókolta, Ábel a kezeimet, én mind kettőt összeölelgettem. Közös diadalunk volt ez. De főképp azé az angyalé odafenn. Vajjon hallotta-e ő is ezt a földrendítő pukkanást?

„DE ÖLJ!”

Felmentünk mind a négyen a hajóhoz, eldicsekedni az ideleenn törtétekkel. Az Azma is velünk tartott. Ő hozott a vállán két hatalmas teknőnc-sonkát és egy kosár teknőnc-tojást a Manolának. Ábel cepelte egy szatyorban a matamáta fejét és egyéb troféumait. Én sem engedtem el magamtól azt a kérdést, hogy az új ladikomat bemutassam, amit a hátamra vettem. Útközben találtuk a Juant, aki a nagy robbanás neszére futvást rohant alá a hajóról. Annak összebeszélés mellett azt hazudtuk, hogy vulkánkitörés volt a föld alatt. Én szavamat adtam a Capitanónak, hogy legalább fiát meghagyom a tudatlanságban: ne tudja meg, hogy van puska a világon. Szörnyen megbámult mindent, amit magunkkal hoztunk. Irigység látzott az arcán. Ő volna a hivatott vadász, s ilyen zsákmányt nála nélkül ejtettek el. Nagyon hüledezett, mikor az elejtett szörnyeteg fejét meglátta, éles fogsoraival feltátott szájában; hát még a ladikká alakított teknőjét pikkelyes pánccéljával.

— Ezt én nem mertem volna a nyilaimmal meglövedödni. És az Ábel mert vele szembeszállni!

Nagyon fájt neki ez a lefokozás.

Mondhattam volna neki, hogy volna csak a kezében egy olyan gyorstüzelő karabin, aminőt az apád rejteget előtted, majd te is vitézül legyőznéd az ilyen szörnyeteget; de hallgatnom kellett fogadásom szerint.

A Capitano egy bizalmas órában felnyitotta előttem a mindig zárva tartott fegyvertárát. Volt ott mindenféle ember-

ölő eszköz. Huszonnégy karabin, revolver, hozzávaló tölténycs-ládákkal. De azokat a fiúk sose látták.

„Ne ölj!”

Nem akarta őket megtanítani az emberölésre.

Efölött sokat vitatkoztunk. Én ellenkező nézetem voltam.

Amint megérkeztünk a hajóra, az ottlevők sűrű üdvözléssel fogadtak mindannyiunkat. Az argonauták az aranygyapjúval nem csináltak akkora hatást.

Én elbeszéltem a Capitanónak a robbantás teljes sikerül-tét, a mocsár lecsapolásának biztos kilátását, amit ő elismerés-sel fogadott.

— Íme, tehát Isten áldása van a lőporban — mondtam én győ-zelemtudattal.

— Hiszen ha csak sziklarobbanásra használnák — monda a Capitano —, alagutakhoz, bányákhoz. Ha fegyvert, bombát, torpedót nem készítenének hozzá. De így a világ átka lett belőle. Egy démon, mely vért iszik, s a lába nyomán burjánzik a pusztulás, a nyomor, a végétség. Ez a Belial, aki megeszti a munkás fazekából a húst, letépi a testéről a rongyot. — Ha egy napon körüljárna a földtekét ez a kiáltás: „nincsen lőpor!” — nem egyszerre boldoggá lenne az egész emberiség?

— Csakhogy ez a szó nem járja körül a kerek földet.

— Akkor a föld lakói szenvedjenek a saját bolondságuk miatt. A nemzetek gyűlölik egymást, és ez a gyűlölet felemészti a jólétüket. Csak Európa nagyhatalmai évenként négyezer milliót adnak ki hadseregek fenntartására. Miért? Mert egyik nemzet gyűlöli a másikat. Ha minden puskát, ágyút a lomtárba dobánának, paradicsomi élete volna minden embernek a földön; a külön fajok, nemzetiségek nemes versenyben győzhetnének egymás fölött tudósaik, költőik, művészeik zsenijével; a talál-mányok világa közelebb hozná egymáshoz a népeket, az ismer-et, a szeretet, a szükség egyesítené valamennyit. De hát tudom, hogy ez mind lehetetlenség. Áldom a sorsot, hogy ide dobott erre a puszta szigetre. Itt még nincs gyűlölet. Azért nem enge-

dem a fiainknak megtanulni, hogy mire való az emberölő fegyver.

— Hiszen ez itt most a legtökéletesebb paradicsomi idill. De vajon nem zavarhatja-e meg valami véletlen? Ez a vulkán-sziget nem áll egyedül, ennek szomszédai vannak, talán egy egész archipelagus. Azoknak a lakói vademberek, talán kannibálok. Azok dereglyéiken bekalandozzák a tengert, zsákmányt keresve, akit megegyenek. Hátha egyszer erre a szigetre is rajtaütnek. Nem fogod-e a tiedet védelmezni ellenük? Mikor van fegyvered hozzá? Heten vagyunk itt férfiak, két asszony is, aki képes fegyvert fogni. De azokat jó eleve be kellene tanítani a fegyverhasználat tudományába. Hiszen tudomány manapság az emberölés mestersége: olyan tudomány, mely megvédi a gyengébbet az erősebb ellen. Ezért meg kell rá tanítani a fiainkat.

— Arra én gondoltam, hogy egykor távol szigetlakók meglephetik kis telepünket. Légy nyugodt, gondoskodtam a sikeres védelemről. Mi ketten értjük annak a módját a Padronéval, s teljesen el vagyunk rá készülve. Nem fognak bennünket megenni.

— Én pedig úgy szeretném ezt a két fiút legalább a kardvívásra megtanítani. A kard egészíti ki a férfit. Láttam a fegyvertárakban vívókardokat, vívótőröket, bizonyosan te magad is művészi vívó vagy.

— Az vagyok. S volt idő, amikor az volt a jelszavam: „Ketten vagyunk, én és a kardom”. De most örültségnek, gonosztettnek tartom a párbajt.

— Hiszen odakinn a nagyvilágban is sokan annak tartják: tevékeny ligák alakultak a párbaj megszüntetésének általánossá tételére a társadalomban. Mert törvénnyel a párbajt nem lehet eltávolítani, csak társadalmi úton. Nemes feladat, elismerem. De az a nehéz kérdés áll előtte, hogy mivel fogják a párbajt helyettesíteni.

Helyettesíteni?

— Igenis, helyettesíteni. Mert a párbaj előidéző okait nem lehet a közélet táblájáról lefújni. Hogy egy férfi a bepiszkolt becsületét ne tisztázza, hogy egy férj a neje elcsábítóján bosszút ne álljon, hogy egy apa a család meggyalázóját, egy szerető a menyasszonya elrablóját elégtételre ne szorítsa, azt se törvény, se társadalmi szokás el nem enyészteheti. Tehát behozzuk-e a párbaj helyett a morlák vérbosszút: lesből lelőni a megbántót, vagy amint a parasztok szokták, rögtön, ahol találkoznak, késsel leszúrni, bottal leütni az ellenfelet, civilizáltabb mód szerint az utcán lepuffantani revolverrel?

A Capitano vállat vont, s gúnyosan mosolygott.

— Hát ez mind okosabb módszer lesz, mint mikor a meggyalázott férj azzal kap elégtételt, hogy a párbajban ötöt lövik agyon.

— No de más módszert is találtak már fel. A megcsalt férj az inasával együtt a megkapott csábítót megköttözi, s aztán végigkorbácsolja. Ezt fogadjuk-e el bevett szokásnak?

— Miért nem?

— Hát a parlamenti tisztesség hova vész, ha a párbajt kiküszöbölik? Pisztolyra nem apellálnak többé, hanem kalamárist vágnak egymásnak a fejéhez.

— Hisz az egész stílszerű.

— Sőt még lovagias is. De elárasztják egymást kölcsönösen gúnynevekkel, válogatott szidalmakkal. Ez helyettesíti a párbajt. És előáll az ököljog uralma. Egy erőszakos párt beválasztat a tagjai közé egy cirkuszi akrobatát, s azzal sorba pofoztatja az ellenpárt szónokait. Jó lesz ez így?

— Hogyne lenne jó? Meglesz annak a remediuma. Akkor a megtámadott párt behoz a soraiba egy még izmosabb herculest, aki az „előttem öklöződött” tisztelt képviselő urat még jobban eldöngeti. A képviselőháznak még mulatsága is lesz mellette. Ez lesz az egyedüli módja a parlamenti viták érdekessé tételének.

— Kedves Capitanóm. Azt látom, hogy te gyűlöled a fegy-

vert. De én nem tartok veled. Amíg a földnek egy területén magyarok fognak élni, azoknak a kezéből senki ki nem fogja énckelni a kardot, a fegyvert. Amíg hazaszeretet fog lángolni a magyar szívben, addig annak a kardnak az élét, annak a fegyvernek a golyóját se a te tízparancsolatod, se Mózes sinai kőtáblái, se a Messiás tiltó mondása meg nem fogja akadályozni, hogy embert öljenek, aki hazájuk ellen támad.

— Jókat idéztél — mondá a Capitano. — Mózeset és Jézust. Mózesnek nem volt fegyvere, mégis megszabadítá a népét egyiptomi fogságából, Jézusnak nem volt fegyver a kezében, mégis átalakította az egész világot, a tenyereibe vert vasszegekkel győzelemre vitte az ég uralmát, a szeretet országát a pokol, a gyűlölet birodalma fölé. Hát ha most támadna egy új messiás, aki azt hirdetné, hogy: „le a fegyverekkel!”

— Hát az leelőször is tönkretenné a saját hazáját.

— Jól van. Hát maradjunk csak a párbajoknál. Tudsz te a magyarok történetéből adatokat, amik szerint hazaszeretettől párbajoztak a hazánkfiai?

— Akárhányat. Egyik volt a pozsonyi országgyűlésen a harmincas években, amidőn a reakció egy felbérelt spadassint juttatott be a mágnások táblájába, ki a szabadelvű főurat terrorizálta, míg végre Wesselényi Miklósban emberére akadt, ki a bérgyilkost összekaszabolta. S maga is súlyos sebet kapott a nyakán. Ez volt a párbaj a szabadságért. — A második volt a szabadságharc alatt. A nyílt harcmezőn, két ellenséges tábor bámulatára vívta meg azt két kiválasztott dalia: a magyar volt Sebők huszárkapitány, az osztrák volt Riedesel vasasalezredes, egy óriás, ismeretes győzelmes párbajairól. Lóháton csaptak össze kivont karddal. S az óriás maradt halottan. Ez volt a párbaj a szabadságért. — A harmadik eset volt az ötvenes években, az önkényuralom korszakában. Három magyar előkelő ifjú jelent meg az előkelő társaságban, akiknek bátor szívük volt a nemzetet eltipró tekintélyekkel szembeállani, s az ország jogait nyílt szóval hirdetni. Az abszolutiz-

mus vezérei azt gondolták, ki ellenük, hogy a hadsereg tisztei közül sorshúzás útján hármat kiválasztottak, s azokkal párbajra hívták ki a magyar fiatal urakat. Ezeknek a neveit feljegyezte a krónika. Az egyik volt Tisza Kálmán, a másik gróf Szapáry Gyula, a harmadik gróf Keglevich Béla. A két utóbbi megsebesítette a maga ellenfelét, Tisza Kálmán maga kapott sebet az arcán, s annak a helyét viselte holtá napjáig. Ez volt a harmadik ismeretes párbaj a szabadságért Magyarországon. Hány volt még, amit a krónika föl nem jegyzett. „Ameddig a kardomnak a hegye elér, addig van Magyarország” — ez volt a jelszó.

— Tudom — mondá a Capitano, s kezét nyújtá meleg szorításra.

Engemet már megszállt a lélek (szent vagy gonosz?), s folytattam:

— És most itt állunk kicsiny nemzetünkkel, melynek a kerek világon nincs rokona, testvére, barátja. Sziget az országunk a népek tengerében. S akik körülvesznek bennünket, azok mind maforik, akik éheznek a testünkre, vérünkre, azért, mert a magunk nyelvét beszéljük, azt műveljük; irodalmat, művészetet alkotunk nemzeti alapon, mert hazát tartunk fenn, azt boldoggá, hatalmassá, örökkévalóvá tenni törekszünk; mert a szabadságért lelkesedünk. Hát nem kötelessége-e nemzetem minden tagjának, aki csak nem sánta, béna, nyomorék, hogy a kardot, puskát férfiu alkja kiegészítő részének fogadja, s ellentétben a szent törvényekkel, azt kiáltja: „de ölj!” A mennyországot megszerzi a hit és az erény; de a földi hazát nem tartja meg más, mint a hősi vitézség.

A Capitano odalépett hozzám, megölelt, s azt mondá:
— Irigylem a szívedet. Nekem nincs se hazám, se nemzetem.

NEKEM NINCS SE HAZÁM,
SE NEMZETEM

Nehéz mondás! — És lehetetlen.

Lehetünk hajótöröttek, foglyai a földnek, elítélteji a sorsnak, mely száműzött egy hozzájárulhatlan szigetre, még jobban ideláncolva a családi boldogságtól, a paradicsomi bőségtől; de azt el nem feledhetjük soha, akiről a költő azt éneklí: „messze képét bujdosó magzatja még Kalypso keblén is siratja”

Kik ezek az emberek itten? Akiknek se hazájuk, se nemzetük?

Majd megtudom én azt . . .

Az esős évszak mindnyájunkat a hajóra szorított össze. Mi ketten a Capitanóval sakkoztunk, a hölgyek szöttek, fontak. Mária valami meglepetésen dolgozott, ami engem érdekelhetett, mert rögtön kifutott a mellékszobába a teremből, amint én beléptem, s ott beszélgetett a Bebével, míg én játék végzetével hozzá nem kezdtem a historizáláshoz; akkor kijött munka nélkül, s közel ült hozzám, hogy egy szavamat is el ne szalassza. A Donna is abbahagyta akkor a takácsmunkát, ami zajjal jár.

Én itt mostan eleven krónika voltam.

— Ti már tizenhárom év óta nem tudtok semmit az elhagyott világról! — mondtam én a Capitanóhoz fordulva.

— Bizony ide hírlap nem jár.

— Te eszerint odáig ismered az országok történetét, ahol azt a Revue de Larousse 1889-ben befejezte. Pedig azóta is mozog a föld. Beszélhetek róla?

— Nem bánom. De előbb a fiúk hadd menjenek dolgukra.

Mi volt a dolguk? Csavarókeréken hürt sodrottak a teknőc

beleiből. Ez jobb lesz a tegez felajzására az eddig használt pálmaháncs-idegnél. Aztán meg nyílveszőket faragtak bambusz nádából, amiknek a csidjét élesre köszörült kagylóhéjak képezték (vas hiányában).

A Capitano egész szakismerettel támogatta őket, hogy a tegez íját, mely a legkeményebb teakfából készül, hogyan tegyék hajlékonyvá a gejzír gőzére tartva; később újra megkeményszik. Arra is beoktatta őket, hogy a nyílveszők hegyét képcző csigaszilánkokat hogyan erősítsék meg a kenyérfagyantájával, mely most lágy az esőtől, könnyű lesz a nyílvesző hasadékába kenni; de a tűznél megkeményszik, mint a borostyánkő.

Pedig mibe került volna neki két puskát előhozni a fegyvertárából, hozzá való töltényekkel, s ezzel ajándékozni meg őket. Öt perc alatt megtanultak volna vele bánni.

Hagyta őket teget, nyilat készíteni.

Mikor elhagyták a termet, akkor felszabadított a szólásra:
— Most már beszélhetsz.

Mín kezdjem?

A Capitano könyvtárában vegyesen voltak francia, angol, olasz, spanyol könyvek, tehát ő ezeket mind értette, akár melyiknek a nemzetéhez tartozhatott. Választanom kellett.

— Beszéljek Spanyolországról?

— Nem bánom.

Erre a szóra a Padrone, ki csendesen szortyogtatta az üres pipáját, fölállt a szögletből, s nekivetette a hátát az ajtónak. Be ne jöjjön senki.

Itt mindenki spanyolul beszélt.

— Itt a legelső példa — mondtam én —, ami világossá teszi az én állításumat, hogy minden nemzet önfenntartási kötelessége a fegyverkezését úgy tökéletesíteni, ahogy azt az újabb hadászati találmányok ráparancsolják.

A Donna félbeszakított. Egy kis asztalkát tolt elé, s arra három poharat tett le, amiket teletöltött idei pezsgőmusttal.

Én magamban gondoltam, hogy bizony pedig itt nem kerül ma áldomásívásra. A téma nem arra biztat.

Folytattam.

— Már tizenhárom év előtt is forrongott Kuba szigete, fellázadva az anyaország ellen. Katonát küldött Spanyolország a lázadók ellen sokat, de azoknak nagy része, vezéréivel, tisztjeivel együtt, nem volt hadiszolgálatra betanítva. A lázadó négerék, mulattok minden csatatéren megverték a kasztíliai bajnokokat. Külön-külön mind hős volt a spanyol, de együtt nem csataképes hadsereg. Hadihajóik mind régi rendszer alkotásai, nem bírtak megmérkőzni a felkelőknek segélyére siető észak-amerikai hajókkal. S a hadjárat vége az lett, hogy az egykor oly hatalmas Spanyolország elveszté tengerentúli birtokainak drágagyöngyét, Kubát; elvette tőle Észak-Amerika.

Néztem a hatást az arcokon. A Capitano nagy füstkarikát fújta a levegőbe, s hidegvérrel mondá:

— Hát ebből nem lesz egyéb baj, mint hogy ezentúl a spanyol torreador nem fog havannát színi, hanem a hazai kapadohány fogja ezentúl a nyelvét csípni, szemrehányásul, amért ahelyett, hogy otthon bikákat öldösött, nemsietett Kubába négerket ölni.

— Elveszett egy darab a hazából.

— Azt nem fegyverrel, de bölcs kormányzással menthette volna meg a spanyol nemzet. Jaj annak az országnak, amit csak a fegyvererő bír összetartani.

A hátam mögött felmordult egy reszelős, mély hang, a Padronée:

— Éljen a felszabadult Kuba!

A merész felköszöntő tettel is kísérte áldomását, odalépett a boros-asztalkához, s kiitta mind a három poharat nagy sietőséggel.

... Nem! Ezek nem spanyolok.

Másnap új világeseményt mondtam el a rejtélyes család előtt, az olasz hadsereg nagy katasztrófáját Abesszíniában.

— Egy nagyszámú, jól szervezett olasz hadsereg, ellátva ágyúkkal, golyószórókkal, gyorstüzelő puskákkal, lovassággal, tisztekkel, betör Abesszíniába, Menelik király országába, s ott egy fegyelmezetlen sokaság által körülkerítve, kénytelen magát megadni, lerakja a fegyvert a meztelen négerek előtt, anélkül, hogy egy ütközetet kísérlett volna meg, s az olasz király kénytelen hadisarcot fizetni a szerencsen királynak, hogy fogoly hadseregét tábornokaival együtt kiváltsa.

Azt vártam, hogy a hírmondásra a férfiak fel fognak ugrani helyeikről, s ökleiket fogják emelgetni.

Meg sem mozdultak.

Igyekeztem őket tűzbe hozni.

— Hallatlan ez a hadjáratok történetében. Hisz egyetlen magyar huszárezred megtette azt a bravúrt, hogy a döntő ütközet elveszte után a minden oldalról körülfogott fővezérért keresztülvágta az egész ellenséges hadseregen. Fele elhullott, de a hadvezér meg lett szabadítva.

— Hát ez azt bizonyítja, hogy az olasz gyakorlatibb eszt, mint a magyar, mert az csak a puskáját hullatta el, s leszállt a lóról szépszerével.

— Nem azt bizonyítja. Hisz az olasz szabadságharc alatt bámulatos példáit adta az olasz fiatalság harci vitézségének; hanem azt, hogy nem tanították se a közkatonát, se a tiszteit a táborigazgatásra, az új találmányú fegyverek kezelésére, a kémszemlészetre, portyázásra, az előőrsi és hátvédi rendelkezésre, az éjszakai előnyomulásra, az állásvédelemre, a színlelt és a komoly rohamokra, szétszórt sorban és tömegben.

— Egy szóval, nem tanították az emberölés tudományára. No hát, nem vettett vele a hazájuk semmit. Vitéz fiai hazajöttek épkezláb. A vezérük híres nevet szerzett magának. S Abesszínia maradt a négereké. Vereségük a Nemezis ujjmutatása volt. Adott nekik az istenség egy országot, melynek földje paradicsom, népe egységes nyelvű nemzet, munkás, szellemes. Országvezéreiknek elég dicső feladatot szabott a végzet: bol-

doggá tenni, mívelni, nemesíteni a saját népüket; minek mentek Afrikába ismeretlen világot meghódítani? Isten kegyelme volt, hogy kísérletük ily röviden véget ért. Hát ha őnekik nem fáj érte a fejük, a mienk minek fájjon.

A Padrone is dörmögött hozzá valamit, de abban olyan kifejezések voltak, amik nem megörökíthetők.

... Nem! Ezek nem olaszok! ...

*

Hát talán angolok?

A következő napon újabb kísérletet próbáltam meg a titok felderítésére.

A sakkjátszmák befejezése után azt kérdezém a Capitanótól:

— Tizenhárom év előtt, hogy a szigetre vetődtem, hallottad már híret a dél-afrikai parasztköztársaságoknak?

— Igen. Hollandi baromtenyésztők alapították, Transzvál és Oranje köztársaság volt a nevük. A kafferekkal voltak sűrű csatáik, amelyekben a boerok maradtak győztesek.

— Már akkor is hírhedettek voltak a területeiken felfedezett aranybányák és gyémánttelepek, melyek egész sereg minden nemzetbeli jövevényt csaltak a két tartományba. Ezeket utlándereknek hitták.

— Akiknek a boerok nem adtak polgárjogot.

Én aztán elmondtam előttük az angol-boer háború történetét, keletkezésétől fogva, egész addig, ameddig én ismertem (még akkor a békekötést nem tudtam), annak a bebizonyítására, hogy egy maroknyi parasztnemzet, akinek minden fia ért a lóhoz és puskához, dacolhat egy nagyhatalommal, melynek nincs állandó, begyakorlott hadserege.

A Capitano unatkozva hallgatta ezeket a hírmondásokat. S végül azt kérdezte a Padronétól: „vajon oszlanak-e már a felhők?”

... Ezek nem angolok ...

Azután megkísérletem még a kínai cseményekről beszélni.

A boxerekről s azoknak a leverésére kiküldött európai seregekről; a német császár nagy mondásáról katonáihoz: „Ne kegyelmezzetek senkinek!”

Ez meg éppen teljes részvétlenséggel találkozott a hallgatóság részéről. A Donna a szövőszékre ült, a Capitano az esztergályozó műhelyén gyakorolta hatalmát, a Padrone pedig dohányt vágott.

Én is abba hagytam a kapacitálást.

A fiúk nem kapnak puskát.

„Ne ölj!”

A következő napon (még mindig tartott az eső) ismét a sakkozó-asztalnál találkoztunk a Capitanóval.

Az utolsó partit azzal nyertem meg, hogy egy pionnal elütöttem a királynéját.

— Hogy én ezt nem vettem észre!

Bosszús volt, nem akart új partit kezdeni.

— Inkább beszéljünk a szokott tárgyunkról, a fegyverről, az emberölésről.

Volt rá tárgyam az elmúlt tizenkét év történetéből.

— Te ismered Svájcot? — kérdezém a Capitanótól.

— Nagyon jól. Az az ország az eszményképem.

— Méltán. Ebben az országban lett törvényté emelve a „ne ölj!” Eltörültetett a halálbüntetés. Juszticia kezéből kivették a pallóst. Még az államnak sem szabad embert ölnie.

— Az éltet Isten adta, Isten veheti el.

— Hadsereget sem tart Helvécia. Akik regényes hegyei közt születnek, azok a fiúk nem lesznek katonákká: nem tanulják a puskával bánást, nem esnek le a lóról.

— És mégis megőrzik a hazájukat.

— Három nemzet nyelvén beszélnek, s nem vesznek rajta össze.

— Dobszó, trombitaszó nem zavarja nyugalmukat.

— Se véderő-vita. Hanem a paradicsomi állapotnak egy nagy árnyoldala van.

— Mi lehet az?

— Hogy éppen ott üti fel a fészket az anarchia. Az az egész társadalmat aláaknázó szövetség, mely nem tiltja, de parancsolja az emberölést, mindenféle fegyverrel, bombával.

— Nem olyan félelmes az, mint amilyennek híresztelik.

— Csak egy esetet mondok el, mely ezelőtt öt esztendővel történt Genfben. Volt a magyar nemzetnek egy élő szentje: egy mártírnő. Erzsébet királyné; kinek szívét annyi sorscsapás érte, s ki azokat mind hős lélekkel viselte.

— Volt? — kérdé megdöbbenve a Capitano.

A Donna is leszállt a szövöszékről, s odajött; a férje vállára támaszkodott.

— Fájdalom, „volt”. Amerre járt, mindenütt tisztelték, szerették, sajnálták, imádták. Ezt a köztünk járó szentet a Svájcban sem kísérte testőr, fegyveres rendőr nem vigyázott jártárakeltére: egyetlen udvarhölgye volt a kísérője. Így történhetett meg, hogy mikor Genfben a gőzhajóhoz ment, egy őrzőgő anarchista megrohanta, s azt a nemes szívet átverte törével.

A Capitano felordított, mint egy halálra sebzett vad. S két kezét arcára csapta: sírt.

A Donna reáborult, fejét eltakarva karjával.

... Én elsiettem a szobából: ennek a kriptának a rejtélyébe továbbhatolni nem szabad.

FÖLD ALATTI KINCSEK

E jelenet után csak megszilárdult a lelkemben az az elhatározás, hogy én ezeket az embereket visszahódítom a világ számára. Ily nemes szíveknek nem szabad itt a pusztaszigeten elmúlni, elveszni!

Akárkik legyenek. (Bizonyára nem üldözött bűnösök.) Társadalmi előítéletek áldozatai, kiknek nem volt más megoldás fennhagyva, mint hogy letépjék magukat fényes családfájukról, s a letört ágat eldobva maguktól, az ismeretlenség ósvilágába temetkezzenek. Érzékeny idealisták, akiket elkészerített a politikai, diplomáciai, udvari, katonai körök ridegsége. S akiket hidegen hagyott a népszónokok lángolása, akik az egész társadalmi életet, törvényt, szokást meggyűlölték, akiknek rossz mindaz, ami a nagyvilág előtt jó.

Ezeket az embereket én visszatérítem a világba, s kényszerítem, hogy ott helyüket elfoglalják, magukhoz méltó helyet. Senkinek a kegyelmétől, még a nép kegyétől sem függő helyet.

Hogyan fogom ezt a csodát elkövetni? Azt majd előadom.

Kitől kaptam hozzá az eszmét, mely vakmerő, de teljesen jogosult? Egy vadembertől, a negrito Ábeltől.

Számíthatok rá, hogy az én ötárbocos hajóm San Franciscó-i körútjából visszatérve, ismét meg fog állapodni a sziget előtt — nem értem, de a várt ingyen élelemért. Akkor lehet határozni.

A következő éjszakán kitisztult az ég, megszűnt az esőzés. A fellegek mind kelet felé vonultak.

Engemet már szürkületkor felvert a Negrito.

— Lássunk a dologhoz! — mondá.

— Miféle dologhoz?

— No, amit magad kívántál. Meg akartad látni azt a barlangot, ahonnan én ezt a késemet kivágtam. Akkor azt mondtam, hogy majd ha a fókák megérkeznek. Ide szoktak kikapaszkodni a szigetre, mikor a fiakat szoptatják. Akkor el lehet ejteni, s a bőréből csónakot csinálni, olyant, mint az enyim. Ez kell ahhoz az úthoz. A matamáta hamarább hozta elénk a teknőjét: a csónak már megvan. Most még csak az ingre van szükség, amit felvégy. Mert ebben az útban többet fogunk úszni, mint evezni.

Az ing is elkészült. Ez volt a meglepetés, melyet számomra készített Mária. A teknőnc hártáiból összevarrott burkony, mely testemet betakarja. Ezen nem hat a víz keresztül.

Mikor együvé kerültünk a reggelizésnél, akkor átadta. Én mindjárt fölvettem.

A Capitano értesülve volt a szándékomról.

— Nem bánom. Elégítsd ki a kíváncsiságodat. Hozz el magadnak a kincsbányából, amennyit elbírsz.

Én tiltakoztam: nem magamnak akarok zsákmányolni.

Aztán arra kértem a Capitanót, hogy adjon kölcsön egy sodronyos lámpát, talán Davy-félét, amivel a föld alatt világíthassak.

— Szükségtelen — mondá. — Az egész utadon világosság lesz, a gejzír vízvezető barlangja nincs befödve, a sziklarepedés, mely azt képezi, felül nyitott: nem kell lámpás. Jó kalauzod lesz. A Negrito sokszor bejárta már ez utat. Csak bízd rá magad. Aztán épkézláb kerülj elő.

Azzal elbúcsúztunk egymástól. A Capitano, a Padrone, a két fiú elkísértek bennünket a barlangszádig. A hölgyek kezet szorítottak. A Manola egy kis tarisznyát akasztott a nyakamba, tele harapni- és innivalóval. Valószínű volt, hogy az egész napot a föld alatt töltjük. Bizonyosan az Azma is gondoskodott a maga emberéről.

Mi a Negritóval a hátunkra vettük a csónakjainkat, kezünkbe fogtuk az evezőt és a csákányt, s azzal leszálltunk a hajóról a gejzír kráterébe, ahol a barlanghoz jutottunk, ott toalettet csináltunk a csónakokkal és halhártyaingekkel. És mármost Isten nevében előre!

A Negrito ugrott be a csónakjával előre. A tajtékzó hab összecsapott a feje fölött. Csak arra vártam, míg messze alant újra felbukkanik. Akkor én is utánaugrottam.

A hátramaradottak utánunk kiáltottak:

— Isten oltalmazzon!

Valóban Isten kezébe voltunk téve.

A rohanó patak, melyct a gejzír egyenes vízoszlopa teremtet elő, csupa zuhatagokban vágatott alá föld alatti medrében, melyből sziklacsompók meredeztek elő. Minden fából épült, vasból öntött csónak összetörött volna ez útban, csak a mi bőrladikjaink állták ki a vakmerő kísérletet.

Az előttem úszó Negrito ismerős volt már a veszélyekkel, s előre figyelmeztetett, hogy merre feszítem az evezőt.

Amikor egy zuhatagon alábuktunk, átcsapott a fejünk fölött a hullám.

Egyszer aztán valami csodálatos fény támadt elénk. Itt a Negrito megállítá egy sziklacsompó előtt a csónakját csáklyájával, s inte nekem, hogy csatlakozzam hozzá.

Mintha a tündérmesék aranytermébe tévedtünk volna. Sárga fény ragyogott mindenünnen.

Az egy kénkőtelep volt. A bércfalak telerajzolva virágokkal, cikornyákkal, mintha egy örült mozaikművész műterme volna ott. S minden képtelen alakzat ezernyi szabályos kénprizmából összerakva. Sárga fényben ragyogott minden: csak az árnyék volt zöld.

Kincshalmaz ez is.

De erről nem teszek említést a Capitanónak. Mutatványul sem viszek el egyet sem azokból a gyönyörű rombuszos jegecekből. Kidobná az ablakon. Hisz ebből készül a lőpor.

Azzal a kénnel, amit ez az odú rejteget, egy országot lehetne megnépteleníteni. Hanem a Negrito lefeszégetett belőle néhány prizmát: neki kell az kénfonálkészítéshez, amit tűzgyújtáshoz használnak.

Azzal haladtunk tovább a zuhatagok útján.

A sziklahasadék egyre mélyebb lett, a felső világosság alig hatolt bele: a derengő homályhoz szokni kellett a szemnek.

Egyszerre szegletbe tört meg a föld alatti vápa egyenesen keletnek fordulva; napsugár hatolt alá. Egy új barlang előtt álltunk.

Ábel odakiáltott hozzám: „Itt kiszálljunk!”

A rohanó patak egy tágas öblöt képezett, ahol meg lehetett pihenni. Odakötöttük a csónakjainkat a sziklakoloncokhoz és kiszálltunk.

— No most vegyük kezünkbe a csákányainkat — mondá Ábel.

Aztán elkezdett vezetni a sziklán fölfelé. Az agyagpala rétegei képeztek természetes lépcsőzetet.

Egy oldalüregbe jutottunk, melybe egyenesen belesütött a délpontján álló nap.

A látvány elragadó volt. Ez volt az opáltelep.

Mesemondásnak is képtelenség, amiket itt láttam.

Az opál mindenféle színű faja tölti be a trachit-üregek, hasadékok közeit; de roppant mennyiségben a nemes opál, ez a gyémánttal vetekedő drágakő és ennek a változatai, eltérései. A színpompa egyre változik, a kővé vált szivárvány zöld, veres, kék, sárga lángja lobog elénk mindenünnen.

Sejteni sem lehet, mennyi értékű kincs van itt felhalmozva.

Ha a Mária Terézia bécsi opálját kétmillióra becsülik, akkor itt százmillióra lehet tenni a föld alatti kincs értékét.

— No, señor, itt most vághatsz magadnak emlékül egy ilyen kést, mint az enyém — mondá a Negrito.

(Mi adunk, mert nekünk van.)

(A gazdája úgysem veszi semmi hasznát.)

Én azonban éppen a Capitano számára akartam valami rendkívülit keresni. Megtaláltam.

Egy halom mindenféle tejopál-harlekin tömege között láttam egy csodaszzerű tüneményt előcsillámlani. Az egy opállá alakult özönvíz előtti machaerodus alsó állkapcsa volt.

Maga az állkapocs csotrésze lángopállá kövesült, de a fogai a legszebb nemes opálokká változtak, amik között a legváltozóbb szivárványfényben ragyogott a két agyar.

Ez egy mesés kincs, nemcsak mint drágakő, de mint természettudományi nevezetesség, mely eddig egyetlen a világon.

— Ezt vágjuk ki innen, Ábcl. A Capitano örülni fog neki. Nagy óvatosan kifejtettük a többi opálkonglomerátumból. Fölfedezésem egészen büszkévé tett.

— Menjünk tovább!

A sziklák közete egyre változott, az agyagpalát felváltotta a sienit, majd a trachit; eruptív képződmények mutatkoztak. Egyszer csak egy kerekded amfiteátrum állta utunkat, melynek fenekét egy tó képezte. E körönd egyik oldala fekete volt. A felülről bevilágító napfénynél felismertem a kőzetet. Az fekete kőszén volt. A legtökéletesebb kőszén, mely már megközelíti a tiszta antracitot.

Amint közel veztem a sziklához, bámulva szemléltem e csillámló falat, melynek fekete alapjából kivehetők voltak az özönvíz előtti világ tanúinak körrajzai, egy anthracoterium, egy plesiosaurusnak a feje, egy repülő gyíknak a szárnya, csigák, kagylók, actiniák, aztán szitakötők, libellák, óriás páfrányok derekai, ahogy azokat a világbomlás eltemette, s a természet kőszénné változtatta. A sziklafal legalább harminc méternyi szélességű lehetett, harántfekvő rétegei mutatták, hogy mélyen lehatol a föld alá.

Számmal kifejezhetetlen kincs fekszik itten.

Én a csákányommal kivágtam a kőszénfalból egy gyönyörű goniatites Rossaet, s egy még szebb goniatites sphaericust, s eltettem a lelt kincsek közé.

E kerek tavacsán túl kezdődött azután a vízroham, mely lesodort bennünket a zuhatagon át a tengerbe. A kőszénréteg keskenyebb alakban egész a tengerpartig tartott, ott csak egy trachit-fekvés takarta el a szem elől. Csákányommal megkezdtém a túrást, amíg az első kőszéndarabokra ráakadtam. Azokból is tettem a tarsolyomba.

Nem is álmodtam ily fölfedezésről.

Ez a kőszéntelep még az opálbányát is felülmúlta sokszorosán.

Fellengző terveim voltak. Azt hittem, sikerülniök kell.

A MILLIÓK ELLENSÉGE

Amint hátunkra vett csónakjainkkal felballagtunk a lépcsősoron a vashajóhoz, az otthoniak mind elénk siettek üdvözölve.

— Szerencsével jártatok? — kérde tőlem a Capitano.

— De még mekkora szerencsével! — És aztán elmondtam neki a tapasztalataimat. Az egész telep odagyűlt körülem. Azna is feljött a karámból.

A kéntelep elhallgattam. Egyenesen az opálbarlangon kezdtem.

Léírtam, amit láttam. És azután elővettem a tarsolyomból a mutatóványul elhozott kincsdarabot, az opállá vált őssalat állkapcsát.

Mindenki elbámult rajta. Maga a Capitano elismerte, hogy ez egy természeti ritkaság.

— És ezt nem lehet viselni ékszernek! — jegyzé meg a Donna.

— Van ott ékszernek való darab elég — biztosítám én.

— De hát ki viseljen itt ékszert? És kinek a kedvéért? — mondá a Capitano.

— Az egész világot el lehetne vele látni. Milliókat lehetne belőle bevenni.

— A világ meglesz a mi opáljaink nélkül, s mi a világ milliói nélkül.

A machacrodus állkapcsában az egyik agyar mozgott, a Capitano kivette a kését, s kifeszítette azt a drágakővé vált agyarat a helyéből, s odanyújtotta ezt nekem.

— Tartsd meg belőle ezt magadnak emlékül.

Tétováztam, hogy elfogadjam-e.

— Ez a darab a maga helyén sok ezerrel teszi értékesebbé ezt a ritka leletet.

— Hát mit árt az ennek az állkapcának, ha annyi ezerrel kevesebb az értéke?

No, majd talán a következő fölfedezésem nagyobb hatást fog kelteni.

Az nem lepett meg, hogy a drágakő felfedezése még a nőket sem hozta elragadtatásba. A drágakövekkel ragyogni kell. Kinek ragyogjanak?

Ismét a táskámba nyúltam, s kiszedtem belőle a kőszénné vált csigákat, s a felturzott kőszéndarabot.

A Capitano az asztalra ütött az öklével.

— Ez már kincs! — Kőszén a mi szigetünkön.

— Harminc méternyi magasságú rétegben, ki tudja milyen mélységben, a tengerpartról megnyitható tárna.

— Az egyedüli kőszén Dél-Amerikában.

— Ez elsőrangú kőszén, amilyen csak Angliában találhatik.

— No, ez megbecsülhetetlen fölfedezés. Ezzel te az egész telepünk sorsát megfordítottad. Holnap, nem! még ma, ahányan vagyunk férfiak, mind lemegyünk a tengerpartra, s s hozzáfogunk a tárna megnyitásához ott, ahol te elkezdted.

— Ma nem — szólt közbe a Donna. — Barátunk ki van fáradva az alvilági úttól, majd holnap. Ma ünnepeljük meg itt-hon e fölfedezést.

A Capitano egészen fel volt lelkesülve. Egyik kezéből a másikba dobálta a kövült csigákat, kése hegyével végighorzsolt rajtuk. A fekete kőszén csálhatatlan jele, hogy a karc fekete marad.

— Az egész világ meg fog változni körülöttünk — mondá a Capitano. — Szigetünk új alakot ölt. Rabinunkánk megszűnik. Az esős időszak alatt, mikor a mezeti munka szünetel, valamennyi férfi lemegy a kőszéntárnába, s ott annyi szemet kivágunk, egymást felváltva, amennyi egész évre elég a háztartásunkra. A bányamunka dicsőséges. Sziklát vágni csákánnyal!

— Úgy lesz! Úgy lesz! — kiabáltak közbe a fiúk.

Ábel is megszólalt. A csákány nyelére nem áhítozott, hanem talicskát tolni teljes kedve támadt.

— Te örülhetsz ennek legjobban, Ruffo — szólta a Capitano, a fiú buksi fejét felborzolva —, mert te megszabadulsz a tőzegvágás rabszakmájától. A tőzegtelepet fel fogjuk gyújtani, az fenékig leég: elpusztulnak az ártó férgek seregei szigetünkről, nem lesz se zanzáró, se pokolfúria többé. A tőzeg hamujából lesz a legtermékenyebb talaja a cukornádnak, ami szigetünkön vadon terem. Ezzel megszűnik a fáradtságos cukorfőzés pálmanedvből. A gejzír patakjára, mely most szabadon folyik a megnyitott barlangon át, cukornádörklő malmot állítunk fel, arra az Azma is felügyelhet, vagy az Ábel.

— Az Ábel molnár lesz! — kiabált lelkesülten a Negrito.

— Hát hiszen én is itt leszek — dörmögtem én közbe.

— Addig, ameddig — jegyzé meg a Capitano.

A leányok összevissza csókolgatták a csodahirdető csigákat, amik új, boldog életet teremteni jöttek elő a föld alól.

Azokat a csókokat tulajdonképpen én érdemeltem volna meg.

No, majd még jobban is meg fogom érdemelni.

Az egész társaság ragyogott a boldogságtól.

A fiúk alig akartak ebédelni. Mehetnékjük volt rögtön a tengerpartra, ahol a megkezdett turzás látható volt. Meg akarták rögtön kezdeni a munkát. A hölgyek kértére egyeztek a várakozásba. Azok is mind le akartak menni, hogy e kincs létezéséről meggyőződjenek.

A Capitano nem ment velük. Ő fennmaradt a hajón velem, beszélgetni, pipálgatni. Elmondatta velem tapasztalataim részleteit.

— Az opálbánya, az semmi — mondá. — Annak senki sem veszi hasznát. Hanem a kőszén valami. Ha csak annyi alapja van is a fölfedezésednek, hogy e kőszénréteg a mi kolóniánk szükségleteit fedezi, úgy ennek a jövője biztosítva van. Holnap

magam fogom ezt megszemlélni, a te csónakodon lemegyek a hegyszakadékba a Negritóval.

— Látni fogod, hogy nem a fantáziám diktálta, amit beszélttem.

— Annál jobb lesz. Legsúlyosabb gondomtól fogok megszabadulni, ami a jövőre tekintve kínzott.

— Talán még egyéb elhatározásra is fog vezetni.

Úgy tett, mintha nem sejténé, mire célzok.

Pedig könnyen kitalálhatta a gondolatomat.

Én jól ismertem a feladatomat. Nehéz küzdelem vár rám, amelyben egész lelki tehetségemet kell felhasználnom.

Most pedig ki voltam fáradva a zuhatagok útjától, nyugalomra volt szükségem. Engedelmet kértem, hogy a kajütömbé távozhassam. Elnyomott az álom. Csak késő este ébredtem fel a hazatérők zajos megérkeztére.

Tele voltak diadalhírekkel. Megtalálták az általam kikezdett turzást, folytatták, rögtön akadtak egy tömör kőszénrétegre, mely szélső nyújtványa volt a telepnek, az lehetett egy méter vastagságú, kivágtak belőle egy kosárra való, azt felhozták, rögtön próbát tettek vele a tűzhelyen, lobogva égett, egészen más tüzet adott, mint a tőzeg, alig maradt hamuja. A Manola danolt, táncolt örömeiben.

A Ruffo volt különösen boldog. Nem kell több tőzeget gázolnia. Nem győzött engemet ölelgetni, csókolgatni hálája fejében.

Másnap korán reggel fölkeltem; de már akkor a Capitano eltávozott, magával vitte a csónakomat, elment a zuhatagok útjára a Negritóval.

A Donnát Máriával együtt ott találtam a földélczen.

Gyönyörű tavasi reggel volt.

Nem kívántam nekik jóreggelt. Ezt tiltotta az itteni tízparancsolat. Minden szokásos üdvözlés tiltva volt. Minck azt mondani: „jó reggelt!” Ha jó, már megvan, ha rossz, nem lesz jobb.

— A férjem már lement a csónakkal a zuhatagba — mondá a Donna.

— Hiszem, hogy teljesen meggyőződve fog visszatérni.

— Mi tehát most egyszerre milliomosokká lettünk?

— Csak az a kérdés, hogy tízmilliomosokká-e, vagy százmilliomosokká? A kőszéntelep felbecsülhetetlen. Különösen itt.

— Miért mondja ön, hogy „itt”.

— A fogyasztóközönség igényeit tekintve.

— No, az a fogyasztóközönség nagyon szerény számra szorítkozik. Nyolcan vagyunk hozzá, önnel együtt kilencen.

— De majd százezren lesznek, ha a felfedezés közhírré fog válni.

— S aztán mire jók azok a milliók? Mit lehet rajtuk venni a nagyvilágban?

— Sok mindent, ami drága és becses. Palotákat, uradalmakat, nyereséges vállalatokat, vasutakat, gépgyárakat, előfogatokat, versenyparipákat, vadaskerteket. Aztán fényes toalettek, mindenféle élvezetet, ami gyönyörűséget ad, jótékonyági hírnevet.

— Tegye ön hozzá „és fényes rangot, címeiket, még talán címet is”.

— Az mind hozzátartozik a milliomosok boldogságához.

A Donna megszorította a kezemet. A szemci tágra felnyíltak, az ajkai kiduzzadtak. Éles hangon kiáltá:

— Hát *becsületet* lehet-e venni a milliókon?

Erre aztán nem tudtam neki megfelelni. A kérdés értelmét nem bírtam felfogni, de a hangból értettem valamit.

Nem beszéltünk tovább e tárgyról.

Délre visszakerült a zuhatag folyamból a Capitano. Ő nem időzött se a kénztepen, se az opálbarlangban, csak a kőszénteget vizsgálta meg alaposan.

Azonnal behívott magához a szobájába.

— A kőszéntelep fölülmúlja mindazt, amit te elmondtál

róla. Az egy kimeríthetetlen tárna. E sziget lakói örök időkre biztosítva vannak szükségleteikről.

— Tehát csak e sziget lakói? Egyébre nem gondolsz? Te bizonyosan ismered az Ezeregyéjszakát, emlékezni fogsz Sche-rezáde azon regéjére, melyben egy szegény halászt megszán a tündér, s leküld hozzá éjszaka a kunyhójába tíz dzsint, akik mind egy hajlós vesszőt adnak a halász kezébe, aztán tánra perdülnek előtte, s mikor elvégezték, egy-egy rézaspert dobnak a fekhelyére, s arra megint elrepiülnek. Tíz asper bizony nem valami fénycs ajándék a tündértől.

— Tudom a végét. Egyszer aztán az a halász megharagszik, hogy mit háborgatják az éjjeli nyugalma, ráüt a kezébe adott vesszővel a dzsinrc, s arra az rögtön arannyá változik. Sorba mind a tíz démon, megütve a varázsvesszővel, arannyá alakul, s a halászból dúsgazdag úr lesz egyszerre. Ezzel a regével énám példálózol?

— Kitalálad. Te vagy a halász, kezekben a varázsvessző.

— Hogy gondolod ezt?

— Te magad mondtad, hogy ez az egyetlen kőszételep egész Dél-Amerikában. Én hozzátehetem, hogy Ausztrália és a szigetvilág szintén nem mutat föl kőszételepet tár föl előtted, mely az angol terménnyel vetekedik, s képes ellátni a déli tengerek valamennyi hajóját, amik messze vidékről kénytelenek a fűtőszert beszerezni. Ncked csak egy „akarom” szavadba kerül, s e pusztá szigetből világhírű kikötő lesz, melynek tengeröblében vitorlaerdő fog vesztegelni. A korallzátonyt átalakítják kikötővé. Maga a korall anyaga fedezi a költségeket. Én ismerem ennek az értékét. Az is egy heverő kincs. Az opálbánya, de még a kénkő-telep is milliókat fizető vállalkozókra talál. Te dúsgazdaggá teheted magadat, családodat, a hozzád tartozó bajtársakat.

— És aztán mi jó van abban, ha valakit többszörös milliomos-sá tesz a vaksors, a szerencse?

— Barátom, egy sokszoros milliomos, aki vagyonát esze és szerencséje útján szerezte, nagyobb úr, mint egy uralkodó fejedelem. Annak nem ingadozik koronája a fején, az alatt nem rengetik a trónt elégedetlen alattvalók, nem panaszolják fel a civillistáját, nem zúgólódnak az alattvalói az adócsavar miatt, azt nem zaklatják hivatal, előléptetést keresők éjjel-nappal, annak nem kell hadgyakorlatokon testét, lelkét fárasztania, miniszterekkel tanácskoznia, az egy valóságos úr, akinck akarata van, s amit akar, az megtörténik, s ami megtörtént, azt nem rója meg senki, mert nincs joga hozzá. Ha te elfoglalod a helyedet a világban, azt a helyet vitássá nem teheti senki. Országodat igazán Isten kegyelméből bírod. Mind a két kezed jobb kéz, csak áldást oszt, semmi rosszat.

— És ennek a dicsőségnek az eléréséhez semmi sem kellene egyéb, mint alkalomadtával, mikor a te ötárbocosod újból megjelenik a szigetünk előtt, veled együtt hajóra szállunk feleséggel és gyermekeimmel együtt, s visszatérünk a nagy világba, s elfoglalni a magunk helyét mint milliomosoknak. Gondolod, hogy áhítozom én erre a helyre?

— Nem tudom.

— Gondolod, hogy azok az okok nem léteznek már, melyek engem arra bírtak, hogy helyemet a világban elhagyjam?

— Titkaidat sohasem fürkésztem. Te olyan hatalmat hoznál magaddal, mely tégedet új, független állásra emelne.

— Nincs-e most is független állásom? Van-e kívánságom, ami nem teljesülhet?

— De gondold a gyermekeidre. Van egy derék fiad, van egy angyalszép leányod.

— Bálványaim.

— S ezek a te bálványaid itt enyésznek el e puszta szigeten. Holott leányodnak ott kellene ragyognia az előkelő világ dicsfényében, fiadnak hasznos, dicsőséges életpályát kellene végigküzdenie a mozgalmas közéletben, ahelyett, hogy az

egyik ingeket varr a családja számára, a másik hattyúkat lövöldöz nyíllal.

— Egyet még ki is felejtettél: a nőmet. Annak is, ahelyett, hogy vásznat sző az osztovátán, gyémántdiadémmal a fején kellene végiglejtene a fényes termeken.

— Őrá is gondoltam. Beszéltem is vele.

— Mit mondott?

— Nehéz szót. „Lehet-e becsületet is venni milliókért?”

— No hát, én elmondom neked, hogy mi lesz a sokmilliomosok gyermekeiből.

Tudtam én előre, hogy mit fog mondani.

— Hát mi lett már sokmilliomosok fiaiból? (Akiknek az apái nagy szerencsével mérhetetlen gazdagságot gyűjtöttek össze. Talán nagy hatáskörű diplomaták? Országok követei? Derék katonák? Fölfedezéseikről hirhedt utazók? Új találmányokat kigondoló lángelmék? Városok alapítói? Művészet, költészet meccénásai? Emberbaráti protektorok? A nyomor enyhítői? A bukottak megmentői? Vagy legalább az apáik vállalatainak további fenntartói, tőkéltesítői? Becsületes üzérek, akik a meglevő százmillióhoz újabb százat halmozni törekednek? Nevez meg nekem egy ilyen százmilliomos fiút.

Bizony, csak hallgatással tudtam válaszolni.

— No hát, majd én elmondom teneked, hogy mi lesz rendszeren egy ilyen százmilliós ifjú daliából? Világfutó bolond, ki híressé teszi magát kicsapongó kalandjaival, játékbábja a könnyelmű nővilágnak, betege a túlhajtott szenvedélycinek, rabja a perverz indulatoknak, helyét meg nem találó örök idegenje minden társadalomnak, kiélt vénember, aki soha fiatal nem volt, testi lelki nyomorék, akinek megváltás a kora halál. Ez a sokmilliomos fiának a horoszkópja. Tudsz megcáfoló példát?

Megerősítőt igen.

— Hát aztán arra a sokmilliomosnak a leányára mi vár?
— folytatá a Capitano. — Annak a sorsa már csak biztosítva

van. Okvetlenül hercegnő lesz belőle. Van egy ország, ahol az eladó hercegeket úgy árulják, mint Circassiában az eladó háremhölgyeket. Tíz, tizenöt, húsz millió között változik az áruk. A százmilliós apa válogathat közülük. Kiszemeli a leánya számára a leghangzatosabb nevűt, akinek legágbogasabb családfája van. A leányából hercegasszony lesz. A menyegzői toalettjét Párizs legelső szabója készíti el, a hírlapok tele vannak a részletes leírásával. A lakodalom menüjét is hozzák. Saját palotájukban ment az végbe. Nyolcszáz illusztris vendég vett benne részt. Minden vendég kapott egy emléktárgyat. Főudvarmesternők küldtek felicitáló táviratokat. A nevezetes lakoma után a fényes házaspár azonnal nászútra indult Olaszországba. És egy hónap múlva már a férj Kelet-Indiában folytatja az útját, az asszony Spanyolországban. Lesz belőle egy élő férj özvegye. A pénzen vett hercegi férj eladta a nevét (megérte az árát), de nem adta el a szívét. Az zálogba van téve. Mikor ismét összekerülnek Párizsban, már akkor két külön palotában laknak. A herceg a színpadi sztárral kocsikázik. Kalandjaival, botrányaival tele vannak a hírlapok. És a hozományul kapott milliók? Hol vannak azok már? A zsoké-klubok, a monte-carlo-i trente et quarante, a longchamps-i, az epsomi futtatások tudnának róla beszélni, meg azok a petit soupée-k a Frères Provençaux-nál és a dívák üldözése Párizstól Moszkváig különvonaton, verseny a Párizs almájáért, egy-egy politikai puccs. Valahányszor a sokmilliomos apa a gyermekjei között helyreállítani igyekszik a békét, az mindig újabb milliókba kerül, s azokat is elnyeli Asmodái, a házasságrontó ördög, míg végre a milliomos leánya visszatörést gyakorol, s megszökik egy lovászmesterrel. — Túloztam valamit?

Lesütöttem a fejemet. Nem volt mit mondanom.

— De hát aztán maga a sokszoros milliomos meg a felesége miféle állást találnak a nagyvilágban, amikor a millióik jogán befurakodtak a fénymázás parkettekbe? Azt látják, hogy minden ember elnéz a fejük fölött. Ki veszi őket észre? Az

előkelő társaságok be vannak előttük sorompózva. Ahol megjelenhetnek, mindenki a hátával fordul feléjük. Hiába a briliántos diadém, az igazgyöngysor: senki sem látja meg az asszonyt. A milliomos lőt-fut, alázkodik, jótékony alapítványokat tesz, nagy embereket lekötelez, hogy egy kis érdemrendszalagot szerezzen a gomblyukába, ami őt a többi úriemberekkel hasonlóvá tegye. Mind hasztalan, útjában áll az asszony, aki valamikor híres volt a szépségéről — és az énekéről.

Mindinkább megnémultam a Capitano szavai előtt. Az életből beszélt. Még többet is mondott.

— Aztán miből áll az élete annak a sokszoros milliomosnak? Naponkint halmazzal érkeznek hozzá a levelek a világ minden részéből. Kéregető levelek. No, azokkal még könnyen elbánik, kiadja őket a titkárjának, s az kiosztja az alamizsnát; de aztán jönnek a zsaroló levelek, tolakodó hírkovácsok, kik szolgálataikat följánlják, busás áron, pénzért adják a beszédet, pénzért a hallgatást. Be kell tömni a szájukat, hogy ne beszéljenek. Jönnek még rosszabbak. Nagy, merész vállalatok megindítói, kik vezérszerepre ösztönzik a nábobot. Lehetetlen őket visszautasítani. Elfogadja a vezérséget. Ő adja hozzá a mozdító erőt, a pénzt. De a vállalatnak országos protekció is kell. Nagyhírű celebritások támogatását kell biztosítani. Igaz nevén ezt úgy hívják, hogy megvesztegetés. Parlamenti szónoklat, hírlapi reklám nem terem ingyen. A világhírű vállalat aztán csúfosan megbukik. A ráfordított milliók tisztátalan kezek között elvesztek. Megmaradt csak a székelyen. A krózus máglyára kerül elevenen. De tűz sem mossa le homlokáról a székelyen billogát.

— Vagy pedig nem azt teszi. Van erős szíve hozzá, hogy visszautasítsa a szédelgő tervet, kidobja a merész vállalkozókat. A maga esze és tchetsége után alapít vállalatot, mely közkeresletnek örvendő iparcikkeket gyárt, tökéletesít, elárúsít. Gyártelepe egész város, munkásai tömege egész tábor, összessége minta-köztársaság, melyben boldogság, megnyugvás honol. Neki magának nincsenek kínzó vágyai, nem áhítozik rang,

címek, érdemrendek után, nem veszi magát körül dicsőítő írókkal, nem szerez magának drága, de megvehető gyönyöröket. Ezért aztán mindenki ellensége lesz, ki arra számított, hogy örültet, bolondot csináljon belőle, aki szenvedélyeit ki akarta zsákmányolni. Nincs gyűlöletesebb alak a világon, mint egy dúsgazdag ember, akinek esze és becsülete van. Azt csak akkor túri meg a társadalom, ha bolond. Végre aztán annyi nehéz munka, sikeres küzdelem után pihenésre vágyik a sokszor milliomos, félrevonul vala mi délszigetre, távol a világ zajától. Akkor utána másznak az undok kígyók, békák, akiknek nem engedte, hogy a vérét szívják, ráfognak a megszegyenyítő, a természetet megcsúfító bűnöket, telekürtölik vele az egész világot. S a világ elhiszi a legrosszabbat. Kivált ha annak elkövetője nagy ember, gazdag és becsületos. Nincs védelmezője. Meg kell neki hálnia. Ha a saját keze nem öli meg, kivégzi a kétségbeesés. Nem ez-e a vége a sokszoros milliomosnak?

Engemet a bámulat nem hagyott szóhoz jutnom.

Ez az ember tizenhárom év óta nem volt a nagyvilággal semmi összekötöttségben, és úgy festette oda az alakokat képzelete felhő-alapjára, mintha előtte álltak volna.

Eddig csendesen ülve beszélt a Capitano, most egyszerre felugrott ültéből, arca kigyulladt, kezét ökölre szorította.

— De hát eddig csak az emberről beszéltem, akit, a te tanácsodat követve, haza kellene vinnem a nagyvilágba e puszta szigetről. No hát, az ember meg a pereputtya majd csak találna magának valami helyet a valóságok földterületén. Nem lennénk arra utalva, hogy egész életünket vasúton és jachton töltjük. De hová vigyem a *hazafit*? Van boldog ország Európában? Van ország, amelynek nevére az én szívem nagyot dobbanjon? Van egy eszme, amiért fel tudjak lelkesülni? Ki az a haza? A dobszóra felvonuló hadcsapatok? A huzakodó pártok? A munkaképtelen parlamentek? A gyűlöletszító nemzetiségek? Az elégedetlen munkástömegek? Vagy talán az agráriusok és merkantilisták? Vagy talán az egymást elátkozó

vallásfelekezetek? Akik alatt mind mélyen és következetesen ássa aknamunkáját az anarchia, a nihilizmus, a hontagadás és égtagadás hatalmas szelleme? Ez a haza?

Mélyen meg voltam rendülve.

A Capitano odalépett hozzám, vállamra tette a kezét.

— Édes barátom, ha én azt mondanám, hogy „gyűlölöm a hazámat”, ebből a fájdalomból még kigyógyíthatna egy — nem mondom apostol —, de egy egyszerű ember, aki igazán szereti a hazáját. De én kétségbe vagyok esve a hazámért. Te mint geológus ismerni fogod a földtani tudósoknak azt a számítását, miszerint Európa fölszíne egyre süpped, s kiszámított évek múltán csak az Alpések, az Appenninek, a Kárpátok fognak a tenger színéből kilátszani, mint szigetek. Én már most látom ezt a képet magam előtt. Európa ott van már a tenger színe alatt. Hatalma, gazdagsága már csak mesemondás. Alul kezdődik a süppedés, a néptömegeknél. Azok már szájig vannak a vízben. Mindenkinek fáj valami, soknak fáj minden. Akik felül vannak, azok az egész nemzet fájdalmát viselik. Én a magamét már kiálltam: kigyógyultam belőle, nem kérem vissza. Isten is így akarta, mikor ide küldött.

Súlyos mondások voltak, meg kellett hajolnom előttük.

A Capitano folytatá:

— És most nézz magad körül, s tedd a szívedre a kezedet. Mit láatsz? Boldog embereket, akik az életnek örülnek. Magam vagyok e szigeten — nem király — (hisz nincs katonám), de patriárcha. Nőm a kormányom, a tanácsadóm, a törvényhozóm, ki amellet az ingeimet szövö. Nem parancsolok; mire megszületett a kívánságom, már kitalálták, teljesítették. Gyermekeink (az enyéim úgy, mint a bajtársaméi), meg a vademberek az alattvalóim. Törvényük a szeretet: a kölcsönös egyetértés az alkotmányuk. Nézd őket, milyen egészségesek. Nem tömik őket tele holt tudománnyal. Nem viszálykodnak vallás-, nyelvkülönbség miatt. Nem kísérti lelküket megrontó szenvedély, nem tüzeli képzeletüket sziréni csábítás. Örömük telik

az ősfoglalkozásokban, munkában, vadászatban, halászatban, pásztorkodásban. Minden életműszerük ép, egészséges, lelkük tiszta, fertőzetlen. S a föld, a tenger, édesanyaként pazarolja rájuk áldásait. Paradicsom veszi őket körül, az isteni édesanya, aki nem kér haszonbért, dézsmát, uzsorát, adófizetést, csak azt, hogy áldásainak örüljétek. És ami földolog, nem kényszeríti őket semmi törvény, hogy fogjanak fegyvert s tanuljanak embert ölni, tömegesen mint közkatonának, egyesében mint vezetők, rombolni, gyújtogatni, országokat végigpusztítani, özvegyek, árvák jankiáltásával eget-földet betölteni. Ezek csak azt tudják, amit a szívük sugall: szeretni.

— Győztél, Galiléi! Leteszem a fegyvert. Ti nem lesztek százmilliomosok.

A KÜLSŐ ELLENSÉG

A tavasz megnyílt, egyszerre forró napok jöttek, amik a földet felszikkasztották: kezdődött a mezei munka.

A nyájakat ki lehetett bocsátani a mezőkre hodályaikból. A tavak, az erdők megnépesültek madárseregekkel, fütyülés, csattogás töltött be erdőt, berket.

A telepeseknek első dolguk volt a tőzegtelepet minden oldalon felgyújtani, ami most már, a kőszéntárna megnyitása óta, nélkülözhető lett. Az el fog tartani hetekig, füstfellege úzi maga előtt a szúnyogtábor; de amint a tőzeg hamva kihül, egyszerre előtámad alóla a századok óta nyugvó növényélet, amit a tőzeg eltemetve tartott, egy tarka liget, melynek szövevényéből előbújnak a cukornád hegyes *tukorcái* piros göngyölegeikkel: azoknak a gyökere is ott pihent a tőzegréteg alatt. Most csak az asszonyoknak kellett kapával nekiállni, s a cukornádat kiszabadítani a ligetes bozótból. (A sok bagolcsa jó lesz a lámának.) A mangalicák is segítenek benne, ők meg a burján gumóit turkálják ki: a cukornádnak nem árthatnak, annak a gyökere mélyen jár a talajban.

Íme, még az ősparadicsomban is van haladás a mezőgazdaság terén.

Nekem is lehetett hasznomat venni. Én rajzoltam. Egy cukorórló malom tervzetét. Kitanult technikus vagyok.

De hát könnyű azt mondani: „én rajzoltam”. De mire és mivel? Itt nincs papirosos bolt.

A kényszermunkára elítélt rab, akitől megvonták a bor, a dohány élvezetét, nem szenved oly keservesen, mint a gondol-

kode ember, akitől elvették a papírost. Meg tudom érteni azt a lángszellemű művészt, akitől az orvosok elvették a kar-tonját, a rajzóját, s aki abba beleőrült, belehalt. Nekem volt egy zsebbeli jegyzőkönyvem, annak minden lapját teleírtam már jegyzeteimmel, gondolataimmal, plajbászom a végső csonkig elfogyott. Gazdáim nem értették, mi bajom. Őket nem bántotta a betűvetés ösztöne. Igazi őseemberek voltak. De hát mit is örökítettek volna meg írásban? Hát a fiúk meg leányok? Mit írtak volna? Talán verseket? A Juan le tudta lőni az égből a repülő lángmadarat, de egy rímlet a világer-t nem tudott volna rálőni. Még a rovásírást sem ismerték. Bol-dogság volt a dolguk.

Csak egy ember értette meg, hogy mi a vágyam. A Neg-rito, az Ábel. Ő aztán hozott nekem mindent, ami az íráshoz, rajzoláshoz szükséges: írólapnak való papirusz-leveleket, ami-nőkre a régi egyiptomiak rajzolták fel ékírásaikat, hieroglif-jaikat; nagyobb rajzokhoz állathólyagos halak hártyáit, pál-maháncsot; tintának elhozta a tengerből a kalamájót, a szépiát; festéknek fölkereste az alkarmast, a csüllangot, a borbolya-gyökeret; rajztollat, ecsetet tudtam csinálni magam, s gyako-roltam titokban az írást, a művészetet. Csak titokban, mert a többiek mind kicsúfoltak érte. Hogy lehet hártyára festeni tarka tájképeket, mikor előttünk vannak az igaziak, amik valóban szépek!

Csak egy lelket tudtam megnyerni a művészetemmel, Máriáét. Ő azokat a színes virágokat, amiket én hártyára fes-tettem, átrajzoltatta vászonra, s aztán színes fonalakkal kihí-mezte.

Ábel fölfedezte a szigeten a selyemtermő krepint, melynek bolyhos hüvelye hosszú selymet ereszt; azt fonálnak sodorták, csak úgy ragyogott tőle a hímzett virág és pillangó.

A Capitano zsémbelt is miatta.

— Te egészen elrontod a mi leányunkat: művésznőt csi-nálsz belőle. Mire való a világon a művészet? Nem ok nélkül

hangoztatta a nagy népvész: „Ne csinálj te magadnak faragott képet, se semmi hasonlatosságot a földiek alakjára!” Amíg Izrael népe nem tudott mást, mint szántani, pásztorkodni, hadakozni, rettegték a hatalmát; amióta képeket fest, szobrokat farag, üldözik, megvetik.

Gondolom, más alap-oka is volt a zsörtölődésének.

Mi vagyok én itt? A tizenegyedik ember.

Mindenkinck van itt párja. Meglevő, vagy jövőendőbeli.

A fiúk korokra nézve még gyermekek, a leányok már nem azok. Testük, lelkük korábban fejlődik. Kivált e forró ég alatti. Ilyen egészséges életszerkezet mellett.

Én pedig már kész férfi vagyok.

Az istenasszonyok közé tévedt Páris. És talán kezemben van az Eris-alma.

Ha egy évig itt maradok, viszálykodást, boldogtalanságot fogok hozni ebbe a paradicsomba.

Azt gondoltam ki, hogy búcsút veszek a művészettől, amely hevít, csábít, s áttérek az építészethez, mely hideget támaszt, lecsillapít.

Így készítettem el a cukorzúzó malom tervét.

Ezen már nem volt mit gyönyörködni a hölgyeknek. Rájuk nézve ezek a vonalak, szegletek érthetetlen ábrák voltak.

Ezek aztán ott tartottak a férfiak társaságában.

Nekem kellett velük tudatnom, kezemben a hüvelykmérővel, minő fákat, minő bábuzsokat kell kifűrészelnik: cölöpverő sulykokat szerkesztenem, fogaskerekeket, lapátoskerekeket alkotnom.

Türelmetlenül kiált fel az olvasó:

— Hagyd el már! Hisz ez nem regény, hanem realiztikus idill, amit jobban meg tud írni Tolsztoj, Zola.

Csak kevés türelem! Mindjárt rémregény lesz ebből.

Egy reggel az Ábel és az Azma lélekszakadva rohantak fel a karámból a vashajóra.

Messziről üvöltötték: „Itt vannak, a *maforik!*”

Tudjuk már a korábbiakból, hogy kik azok a maforik. Szigetlakó emberevők.

Nem nagy magasztalására szolgál felhős planetánknak az az etnográfiai adat, hogy földtekénken még mindig tízmilliószámra laknak olyan istenképmásai, akik emberevők.

Hát ezek is a mi közös ősanányáinktól származtak?

Persze, hogy attól eredtek. Sőt a mi dédapáink is, a dolichocefalusok, antropofágok voltak. Ezt már a paleontológia, az antropológia régen megállapította. Mi csak elfajultunk, akik már nem eszünk polgártársakat, s a csontjaikat nem hasogatjuk fel tűzkövel.

Amazok még Ádám-ivadékok. Minket már a *nefitimek* kényeztettek el.

De hát mit csináljanak szegény emberek?

A nagy, sivatag őserdők, a bozótos szigetek nem hoznak elő chető húsu állatokat. A rinocérosz, a krokodilus, a lajhár, a teknőc, a kengurú húsa szívós és kemény, ehetetlen. A boa húsa bűdös, a dúvad, a gorilla félelmes ellenség: kit egyen meg az ember? Csak az embertársát. Az olcsó és jóízű. A többi húsfélének mind van szarva, körme, agyara, páncélja, ennek nincs. Arra van teremtve, hogy megegyék. Nemzetgazdasági szempontból is helyes a felfogás. Minden elköltött emberrel megkönnyebbül a föld, s az itt maradtak sorsa javul. Én valóban várom, hogy európai parlamentjeink valamelyikében egy lelkes emberbarát fel fogja emelni hatalmas szózatát az illető szakminiszterhez: „Van-e tudomása miniszter úrnak, hogy Afrika mélyében, a niám-niámok országában, milliói az embertársaknak ínséget szenvednek, még nagyobb nyomorban élőködnek a Pápua-szigetek lakói, kiknek a bográcsaik már kiszáradtak a hús nem létele miatt? Ha van tudomása róla, hogyan kíván rajta segíteni?” S erre a szakminiszter a következőt fogja válaszolni: „Igenis, teljesen értesülve vagyok említett embertársaink nélkülözéséről, s a következő, gyökeres intézkedéssel szándékozom rajta segíteni. Nálunk, Európában tízezrekre megy

a száma azoknak az életuntaknak, akiket a hírlapok öngyilkosoknak neveznek. Ez kárba veszett anyag. Én most egy nagyszerű vállalatot alapítok, állami szubvenció mellett, melynek feladata lesz minden ország tengeri kikötőjéből havonként egy hajót elindítani Dél-Afrikába és a Szigetvilágba, mely az öngyilkosságra elszánt embereket rendeltetésük helyére ingyen elszállítsa, s szűkölködő embertásainknak kiszolgáltatassa.” És ezen vállalatnak fényes sikeréről kezeskedem. Mert amilyen utálatos és undorító bűn az öngyilkosság, s annak elkövetőjét amennyire clátkozzák hozzátartozói is, a hulláját a temető árkába hantolják el jeltelenül; annyira dicső és magasztos életbefejezés, ha az életunt földi maradványai lelkesült lakoma következtében a legdicsőbb sírba, emberi gyomrokba temettetnek el, s lelküket nemcsak bűn nem terheli, nemcsak átok nem kíséri, de sőt mindenki, aki végtiszteességtételükön részt vett, nagyot cuppantva a szájával, azt mondja: „ez az ember nagyon jó volt”. Ez öngyilkosokat összegyűjtő vállalatnak, reményem szerint, fényes jövőndője lesz, s a niámiámok és maforik nemzete örök időkre boldogíttatik.

De úgy látszik, hogy ez az ügy még nem került a parlament elé.

De mi még nem voltunk az életuntak kategóriájába sorozva.

A maforik a mi szigetünket lepték meg.

— No, barátom — mondám a Capitanónak —, most már vége az emberbaráti szenvelgésnek. Itt az európai baj. Külső ellenség fenyegeti a hazánkat. Az ágy alá a tízparancsolattal! „Ne ölj!” De ölni fogunk! Most rögtön add elő a gyorstüzelő puskákat, s tanítsd meg a kezelésükre a két fiút meg a Negritót. Hatan vagyunk férfiak: az egész vadember-tábort learatjuk fegyvereinkkel.

— Csak te bízd ezt a dolgot énrám — mondá a Capitano. — Nem ölünk embert, mégis megvédjük magunkat és a hozzánk tartozókat.

Aztán megismertette velem az egész stratagémáját.

Belenyugodtam.

Bevárjuk a maforik támadását a vashajón.

Ide csak a lávafolyam lépcsőin jöhetnek fel.

A hajó födélzetét behintettük összetört palackok cserepeivel.

Azután felhoztuk a gépházból a nagy szivattyútömlőt.

A férfiak a gépházba szálltak le a nagy szivattyúhoz, a hölgyek a teremben egyesültek. Mi ketten a Capitanóval a födélzeten maradtunk.

Sok ideig szemlélhettük a maforik veszkődéscit, akik hosszú ladikjaikkal nem bírtak a korallzátonyokon keresztülötörni. Utoljára beleugráltak a tengerbe, s úszva jöttek ki a partra. Lehettek valami hatvanan.

Aztán jöttek nagy hiénaüvöltözéssel fel a lépcsőúton.

Dárdával, tomahawkkal voltak fölfegyverezve.

— Mi ketten gyorsüzelő puskánkkal most ezt a hosszú sor vadembert mind lelhetnénk.

— Eltudnád azt viselni a lelken?

— Ilyen a háború. Nem mi kerestük.

— De mikor másképp is megtudunk tőlük szabadulni.

— Már én csak készen tartom a revolveremet.

— Nem fogod használni.

— Majd megvállik.

Az üvöltözés egyre közeledett, egyszer csak elérte a hajót.

A kannibálok felkapaszkodtak a horgonyláncon, a feljáró hágcsó fel volt húzva, s átugráltak a hajó mellvédére. Az úszásnál hátra kellett hagyni a paizsaikat, csak a fegyver volt a kezükben.

Az üvegcserepekkel beszórt födélzet megakasztotta az előnyomulásukat, elébb utat kellett nyitniok dárdáik nyelével. Lehettek már valami tizen a födélzeten; közöttük a vezér, egy bozontos fejű óriás.

Ekkor a Capitano nekik fordítá a tömlő csövet, elfordítá a csapot. A gejzír forró vízsugara vastagon zúdult a meztelen bőrű ellenségre.

Azt az ordítást, ami erre következett, könnyebb elképzelni, mint lélni. A százfokú forró lúg végigperzselte a meztelen tagjaikat, a levegőbe ugráltak, meg hasra vetették magukat, bukfenceztek, vonaglottak, utoljára a perzselő zápor elől hanyatt-homlok leugráltak a hajóról.

Akkor a Capitano a tömlő csövét a lávalépcsőn felfelé nyomuló maforik ellen fordította, s azokat árasztotta el a forró vízzel, végig-végigzúdítva rajtuk a keserves lúgot. Futottak azok egymás hegyin-hátán, ordítva, visítva, az égető vízszugár egész a hegy aljáig vágta őket. Nem maradt azok közül egy sem leforrázatlan. Ordításuk még azután is tartott, hogy a tengerbe ugráltak, s a ladikjaikhoz visszaúsztak.

— No, ezek meg fogják emlegetni, amíg új bőrt kapnak, a tüzesvíz-szigeti látogatást — mondá a Capitano diadalmasan.

A nagy idealista tehát győzött. Ő még akkor sem öl embert, ha paradicsomi otthonát kannibálok baromsokasága támadja meg. Nem kell neki tüzelőfegyver, elég a védelemre a víz is. A gejzír az ő szövetségese.

Ezen a szigeten a pénz nem isten, a fegyver nem hatalom.

Ez az én kedélyemet földig nyomta. Én nem ebbe a világba való vagyok.

Én nem tartom magamat embernek, ha nincs az oldalamon a kardom, a revolverem. Nekem örök vágyam a hazámért, nemzetemért, nagy eszméért hősi módon harcolni, vért ontani; magamét vagy a másét. Én ezen a boldog szigeten megőrülök.

Csak egy imádságom van: hadd halljak még egyszer ágyúörgést!

S ez a kívánságom beteljesült.

Egy reggel ágyúördülés riasztott fel álmomból.

Kifutottam a földélcetre.

Ott láttam a sziget közelében az én ötárbocosomat.

Visszajöttek értem.

Nem vártam, míg a hajóról értem jönnek. Siettem búcsút

venni mindazoktól, akiket hosszú ittlétem alatt bámulni tanultam; azzal hátamra vettem a zuhatagjáró csónakomat, rohantam a föld alatti patakfolyáshoz. Nem kellett már kalauz. Kitáltam magamtól a tengerre.

És most itthon vagyok.

Az egész történet, amit a boldog világról, s annak lakóiról följegyeztem, úgy tűnik fel most előttem, mint egy hihetetlen álom.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BN	Budapesti Napló
I.m.	idézett mű
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
VU	Vasárnapi Ujság

KIADÁSOK

A regény kéziratát nem ismerjük.

Először a Budapesti Naplóban jelent meg 1902. december 16. (7. évf. 344. sz.) és 1903. február 27. (8. évf. 57. sz.) között, 63 folytatásban. Az újság naponta közölte a regényrészletet, de hét különböző alkalommal kimaradt a lapból a regényközlés. A mű a következő folytatásokban látott napvilágot:

1. 1902. dec. 16. 344. sz. *A Bevezetés és a Vashajó a hegytetőn* c. fejezet.
2. 1902. dec. 17. 345. sz. *A vashajó lakói* c. fejezet elejétől az „Én meg akartam jutalmazni. . .” kezd. szakaszig.
3. 1902. dec. 18. 346. sz. Az eml. mondattól a „Hát mikor az a nagy . . .” kezd. szakaszig.
4. 1902. dec. 19. 347. sz. Az eml. mondattól a „Hosszú tengeri útjaimban . . .” kezd. szakaszig.
5. 1902. dec. 20. 348. sz. Az eml. mondattól a „Kitalálhattam az alakjáról . . .” kezd. szakaszig.
6. 1902. dec. 21. 349. sz. Az eml. mondattól az „Indítványom készen volt . . .” kezd. szakaszig.
7. 1902. dec. 23. 351. sz. Az eml. mondattól az „Odabenn az asztalra szórva . . .” kezd. szakaszig.
8. 1902. dec. 24. 352. sz. Az eml. mondattól a „—Dudálni! — kiáltanak rám . . .” kezd. szakaszig.
9. 1902. dec. 25. 353. sz. Melléklet. Az eml. mondattól az „Állatokról is gondoskodtam. . .” kezd. szakaszig.
10. 1902. dec. 27. 354. sz. Az eml. mondattól a „Már a lávafolyamot láttuk . . .” kezd. szakaszig.
11. 1902. dec. 28. 355. sz. Az eml. mondattól „A kabinajtókat alig bírjuk . . .” kezd. szakaszig.
12. 1902. dec. 30. 357. sz. Az eml. mondattól „A bambuszkévék közé voltak. . .” kezd. szakaszig.

13. 1902. dec. 31. 358. sz. Az eml. mondattól „A Capitano elárulta. . .” kezd. szakaszig.
14. 1903. jan. 1. 1. sz. Az eml. mondattól az „Asszonyaink lesték már . . .” kezd. szakaszig.
15. 1903. jan. 2. 2. sz. Az eml. mondattól az „Ez az új kitörés . . .” kezd. szakaszig.
16. 1903. jan. 3. 3. sz. Az eml. mondattól „A hajóteremben volt felterítve . . .” kezd. szakaszig.
17. 1903. jan. 4. 4. sz. Az eml. mondattól „A dolgot, a munkát ne tartsd . . .” kezd. szakaszig.
18. 1903. jan. 5. 5. sz. Az eml. mondattól a „Noha ez egyszer . . .” kezd. szakaszig.
19. 1903. jan. 6. 6. sz. Az eml. mondattól az „Eleinte a Donna és a Manola . . .” kezd. szakaszig.
20. 1903. jan. 7. 7. sz. Az eml. mondattól az „Eleinte a fákról lefűrészelt . . .” kezd. szakaszig.
21. 1903. jan. 8. 8. sz. Az eml. mondattól a „A Cava erre adott . . .” kezd. szakaszig.
22. 1903. jan. 9. 9. sz. Az eml. mondattól a „Hát van rajtam valami rút . . .” kezd. szakaszig.
23. 1903. jan. 10. 10. sz. Az eml. mondattól az „Első rész” végéig.
24. 1903. jan. 11. 11. sz. A „Második rész” elejétől a „Bíz azok a vízhez . . .” kezd. szakaszig.
25. 1903. jan. 13. 13. sz. Az eml. mondattól az „Azonban egyéb okom is volt . . .” kezd. szakaszig.
26. 1903. jan. 14. 14. sz. Az eml. mondattól „A Cava röhögött fel . . .” kezd. szakaszig.
27. 1903. jan. 15. 15. sz. Az eml. mondattól „A pokolbeli fúria” c. fejezetig.
28. 1903. jan. 16. 16. sz. Az eml. fejezet elejétől a „Mikor már a főnalféreg . . .” kezd. szakaszig.
29. 1903. jan. 17. 17. sz. Az eml. mondattól a „Juan sietett . . .” kezd. szakaszig.
30. 1903. jan. 18. 18. sz. Az eml. mondattól a „Jó szívük volt.” mondattal kezd. szakaszig.
31. 1903. jan. 20. 20. sz. Az eml. mondattól „Az Istendáds hónapja” c. fejezet kezdetéig.
32. 1903. jan. 21. 21. sz. Az eml. fejezet kezdetétől az „És a Ruffo már . . .” kezd. mondatig.
33. 1903. jan. 22. 22. sz. Az eml. mondattól a „Hát hiszen mi európai szülöttek. . .” kezd. szakaszig.

34. 1903. jan. 23. 23. sz. Az eml. mondattól az „Eggyel több sejtelmem volt . . .” kezd. szakaszig.
35. 1903. jan. 24. 24. sz. Az eml. mondattól az „Ez még jobban határozott.” kezd. szakaszig.
36. 1903. jan. 25. 25. sz. Az eml. mondattól „A gólyaláb is nélkülözhetetlen . . .” kezd. szakaszig.
37. 1903. jan. 27. 27. sz. Az eml. mondattól a „Nagyon megszerettem e beszéd után . . .” kezd. szakaszig.
38. 1903. jan. 28. 28. sz. Az eml. mondattól az „Egy félkörben kanyaruló . . .” kezd. szakaszig.
39. 1903. jan. 29. 29. sz. Az eml. mondattól „A barlangban zöldes fény derengett.” kezd. szakaszig.
40. 1903. jan. 30. 30. sz. Az eml. mondattól „A menedék a hajó mély raktárában volt . . .” kezd. szakaszig.
41. 1903. jan. 31. 31. sz. Az eml. mondattól a „Tudja ön, hogy lesz ez?” kezd. szakaszig.
42. 1903. febr. 1. 32. sz. Az eml. mondattól az „Az a kísérteties zengés . . .” kezd. szakaszig.
43. 1903. febr. 4. 34. sz. Az eml. mondattól az „Amint a villámlás . . .” kezd. szakaszig.
44. 1903. febr. 5. 35. sz. Az eml. mondattól a „Neki az még mindig Cava volt . . .” kezd. szakaszig.
45. 1903. febr. 6. 36. sz. Az eml. mondattól az „Azután láhattunk a robbanáshoz.” kezd. szakaszig.
46. 1903. febr. 7. 37. sz. Az eml. mondattól a „Csakhogy ez a szó...” kezd. szakaszig.
47. 1903. febr. 8. 38. sz. Az eml. mondattól a „Hogyné lenne jó?” kezd. szakaszig.
48. 1903. febr. 10. 40. sz. Az eml. mondattól a „*Nekem nincs se hazám, se nemzetem*” c. fejezet kezdetéig.
49. 1903. febr. 11. 41. sz. Az eml. fejezet kezd.-től az „Elveszett egy darab a hazából” kezd. szakaszig.
50. 1903. febr. 12. 42. sz. Az eml. mondattól az „Akiknek a boerok nem adtak . . .” kezd. szakaszig.
51. 1903. febr. 13. 43. sz. Az eml. mondattól a „*Föld alatti kincsek*” c. fejezet kezdetéig.
52. 1903. febr. 14. 44. sz. Az eml. fejezet kezdetétől a „Valóban Isten kezébe . . .” kezd. szakaszig.
53. 1903. febr. 15. 45. sz. Az eml. mondattól a „Fölfedezésem egészen büszkévé tett.” kezd. szakaszig.
54. 1903. febr. 17. 47. sz. Az eml. mondattól a „No majd talán a következő . . .” kezd. szakaszig.

55. 1903. febr. 18. 48. sz. Az eml. mondattól a „Pedig könnyen kitalálhatta . . .” kezd. szakaszig.
56. 1903. febr. 19. 49. sz. Az eml. mondattól a „Tudom a végét.” kezd. szakaszig.
57. 1903. febr. 20. 50. sz. Az eml. mondattól a „Tudtam én előre . . .” kezd. szakaszig.
58. 1903. febr. 21. 51. sz. Az eml. mondattól a „Mind inkább meg-némultam . . .” kezd. szakaszig.
59. 1903. febr. 22. 52. sz. Az eml. mondattól a „Mélyen meg voltam rendülve.” kezd. szakaszig.
60. 1903. febr. 24. 54. sz. Az eml. mondattól a „Nekem is lehetett hasznomat venni . . .” kezd. szakaszig.
61. 1903. febr. 25. 55. sz. Az eml. mondattól a „Türelmetlenül kiált fel . . .” kezd. szakaszig.
62. 1903. febr. 26. 56. sz. Az eml. mondattól a „De mi még nem voltunk . . .” kezd. szakaszig.
63. 1903. febr. 27. 57. sz. Az eml. mondattól a regény végéig.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *Ahol a pénz nem isten.* Bp. 1904. Révai Testvérek. 168 l.
- II. Bp. 1912. Révai Testvérek. 168 l. (Jókai Mór hátrahagyott művei. 10. Nemzeti Kiadás kiegészítő sorozat.) Egybekötve vele: *Börtön virága.* (160 l.) A regény az 1—168. lapon.
- III. Bp. 1918. Légrády. 64 l. (Legjobb könyvek 17.)
- IV. Bp. 1928. Centenárium kiadás. Franklin—Révai. 214 l. (Jókai Mór művei 48.) Egybekötve vele: *Sárga rózsa.* (1—82.) A regény a 83—214. lapon.
- V. Bp. 1943. Révai. 160 l. (Regénykönyvtár 1.)

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

Jókai utolsó, életében megjelent regényének keletkezési idejéről pontos tájékoztatást nyújtanak a feleségéhez, Nagy Bellához 1902 második félévében írott levelei. Ezekben ugyanis az író, miközben tájékoztatta Nizzában tartózkodó nejét az itthoni eseményekről, több ízben említést tett arról, hogy e regényén dolgozik. E nyomok alapján megállapítható, hogy a mű 1902 júliusa és decembere között íródott, és elkészülte után kezdte folytatásokban közölni a Budapesti Napló.

Első alkalommal az 1902. július 18-i levelében említi Jókai, hogy két kisebb regény gondolatával foglalkozik, melyek közül az egyik kétségkívül az *Ahol a pénz nem isten* c. munka volt. Bellát a tíz kötetnyi új műveinek kiadási előkészületeiről tudósítva, így írt erről: „. . . Most szedik a 'Mi lengyelünket'. Így egy év alatt az egész tíz kötet készen lesz. Még két kisebb (6—6 íves) regényt írok hozzá, amiknek a tárgya már ki is van dolgozva a fejemben. A vázlateikat elmondtam Sebestyénnek, aki el volt tőlük ragadtatva”. (OSZK Kézirattára, Fond. V/703.) 1902 július közepén tehát már az író fejében ki volt dolgozva a regény tárgya. A következő levelek azt bizonyítják, hogy Jókai ezt követően hozzá is fogott a megíráshoz, de aránylag csak lassan haladt vele előre. 1902. december 3-án ugyanis ezt írja: „Én szorgalmasan dolgozom az új regényemen, már félkötet készen van. Igen nehéz tárgy.” (Uo.) Majd pár nap múlva: „Én most sokat dolgozom a regényen.” (1902. dec. 6. Uo.) A december 9-i levelében pedig már arról tájékoztatta Bellát, hogy regényének a fele már ki is van szedve, és hogy a Budapesti Napló — amelyet egyébként egy héttel korábban előfizetett a részére, Nizzába — dec. 15-én kezdi közölni. December 15-én ezt olvassuk levelében: „Az új regényemből már megirtam egy kötetet . . .” (Uo.) Majd két nap múlva már ezt írja feleségének: „Tegnap megkezdődött az új regényem közlése a lapban. Kapod-e rendesen a lapot? Egy kötetre való meg van írva a regényből.” (Uo., dec. 17.)

Az idézett levélrészletek, a regény pontos keletkezési ideje mellett, fényt derítenek arra is, hogy Jókai — miként erre a műve bevezető részében is hivatkozott (l. a 6 : 9-es jegyzetet!) — egyidőben két kisebb

regény tervével foglalkozott. Elsőnek az *Ahol a pénz nem isten* címűt írta meg, majd csak egy évvel később, 1903 végén fogott hozzá egy *Bona* című történelmi regényhez. Úgy tűnik az idézetekből, hogy eredetileg a kettőt szervezesebben igyekezett összekapcsolni, és ezért írja dec. 17-i levelében azt, hogy „egy kötetre való meg van írva a regényből”, hiszen az *Ahol a pénz nem isten* c. mű nem tartalmaz több kötetet. Érdekes az is, hogy a regény második fele — bizonyára a szerkesztő sürgetésére — igen rövid idő alatt, dec. 3 és 15 között készült el, noha az első félkötetettel kapcsolatban úgy nyilatkozott Jókai, hogy „igen nehéz tárgy”.

A Budapesti Napló, Vészi József lapja, amely a szabadelvű cikke miatt a Pesti Hírlaptól eltávolított Jókait örömmel fogadta be, 1902. december 16-tól kezdődően 1903. február 27-ig, 63 folytatásban közölte a regényt. A mű közlésének megkezdése előtt ezekkel a meleg szavakkal tudósította a lap olvasóit Jókai új regényének megindulásáról:

„Jókai új regénye. A kedves ajándékot, amelyet ma fejedelmi kézből kaptunk, Jókai Mór új regényét, amelyet a Budapesti Napló számára írt, szíves örömmel adjuk közönségünknek. Ez irodalmi remek közlését ma kezdjük meg és folytatjuk olyan mértékben, amely igyekszik lépést tartani az olvasók kíváncsiságával. E kíváncsiság tele van hódolattal a költőkirály iránt, akinek ősz fejjel és ifjú génuszából csodálatos gazdagsággal áradnak mindazok a fényes meseszöveg, kedvderítő tulajdonságok, amelyek Jókai Mórt elsővé tették a világirodalom legelső sorában.

Nekünk valóságos gyönyörűség, hogy Jókai Mór új alkotása ezeken a hasábkokon keresi meg a nagyközönséghez vívő útját, amelyen új babér terem a rajongással környézett poétafejedelem számára.” (BN 1902. dec. 16. 6.)

Ami a regény létrejöttének indítékait illeti, nem elégedhetünk meg a mű elején előadott történettel: a fiatal tengerésztestvéről kapott és a regény állítólagos forrását képező kéziratcsomag minden valószínűség szerint csupán irodalmi keretül szolgál, és nincsen reális alapja. Igaz, hogy Jókai azért, hogy a Lloyd-hajózási társaságra utalt, amelynek valóban igazgatósági tagja volt, valószínűbbé kívánta tenni e történetet, de e keret igen emlékeztet a regény írott mintájának tekinthető műnek, Johann Gottfried Schnabel *Die Insel Felsenburg* c. regényének előszavára, és már csak ezért is kétségbevonható a hitelesség.

JÓKAI SZIGET-MOTÍVUMA ÉS ÖREGKORI ELSZIGETELŐDÉSE

A regény indítékának a szálai mélyebbre vezetnek: Jókai egyik, egész életén végigvonuló, alapvető lelki konfliktusához, az elszigetelődés és a társadalom közötti hányódás problematikájához. A társadalomtól való elmenekülés és a sziget-motívum végig kísért Jókai műveiben, de az idős író szubjektív körülményei arra kárhoztatták, hogy az elszigeteltségnek a valósága minden korábbinál realisabb és győtrőbb élménye legyen. Az izoláltságnak a felfokozódása credményezte azt, hogy most már nemcsak regényen belüli sziget-motívumok jelentkeznek Jókainál, hanem maga az egész regény egy Európától távol eső, boldog szigetnek az életéről szól. És bár a regény végén az író másik, társas-énje, honvágy és hazaszeretet formájában, mégis legyőzi az izolált énjét, a mű nagyrészcében azért e boldog sziget vonzó színeit ecseteli.

Már Mikszáth utalt arra, hogy e regényben Jókai tulajdonképpen a szigeten alapított új világot „magának gondolta ki — Salvatornak csak odaadta” Bizonyára nem tévedünk tehát, ha a regény legmélyebb indítékai mögött Jókai sziget-komplexumát gondoljuk. Szem előtt kell tartanunk természetesen, miközben a Jókai-életműben többször jelentkező sziget-motívumot kívánjuk áttekinteni, azt a lényeges különbséget is, ami — miként erre Nagy Miklós *A regény utóélete* c. fejezetben ismertetett tanulmánya rámutatott — a korábbi és a későbbi művek sziget-motívumai között megfigyelhető.

Ezt figyelembe véve is rá kell mutatni arra, hogy a sziget és ezzel kapcsolatban a világtól való visszavonulás Jókai számára a gyermekkori konkrét szigettől, a komáromi gyümölcsöskert paradicsomi világától kezdve, egyszerre valóságos élmény és irodalmi műveiben visszavisszatérő, romantikus elvágódási motívum. Hankiss János így ír erről:

„A sziget körül ott folyik a legnagyobb magyar folyó, a Duna
„A magány teljes. A fiatal gyerek, akié ez a kis földi paradicsom, zavartalanul írhatja itt első regényét. Egész életében szeretni fogja az elvonulást, s mindig tud maga körül paradicsomot teremteni.”
(Hankiss János: *Jókai a nagy magyar regényíró*. Bp. 1938. 3.)

Jókai „akárhol járt, akármire sodorta az élet, miúdig voltak ilyen szigetei, ahol eltűnhetett, megpihenhetett, újra gyermek lehetett. S ezekre a szigetekre, ahol a természetesség és a boldogság lakik, minket, olvasóit is elvezet...” (Uo. 6—7.)

Sőtér István a Jókainál ismételten előforduló sziget-motívumot az utópia egyik megvalósulási formájának nevezi. Jórészt éppen e re-

génnyel kapcsolatban írja: „... A fenyegető előjelekre csak élete alkonyán figyel fel a költő: aggodalmait, rossz sejtelmeit akkor is egy szivárványos, délszigeti utópia furcsa növényei, mesebeli állatai, Robinzon szabású emberei közé rejtí, akik valamilyen XVIII. századi képzelte utóélet szavaival mondják el lesújtó véleményüket az európai civilizációról.” (*Jókai Mór. Bp. é. n. 7.*)

Sőtér István rámutatott arra is, hogy Jókainak ebben az utópisztikus elvagyódásában Rousseau-hatás figyelhető meg. „... Akik Rousseau-nyomokat keresnek Jókainál, olvassák el a Senki szigetén s a Capitano fantasztikus országában játszódó jeleneteket! Jókai azonban sokkal inkább álmodozó, mint forradalmár, s nem szakít végleg a kereszténységgel, csak 'emberi' gyarlóságaitól, fonákságaitól akarja megtisztítani... A déltengeri sziget lakói nem érzik hiányát a keresztvíznek, külön Miatyánkjuk és Tízparancsolatuk van: 'Ne paráználkodjál!' helyett azt mondják: 'Szeresd azt, aki szeret.' Jókai embertelenül tökéletes világában valóban nincs is szükség törvényre: a vallást a természet szabja elénk, s ugyane természet képében szeretjük Istent is. Az utópiát, a tökéletes világot mindkét esetben sziget és kert valósítja meg: a komáromi gyümölcsös emléke, úgy látszik, egész életén át kísértette Jókait s mindvégig a Robinzon-ábránd örök képletét jelentette számára.” (Uo. 38.)

Mielőtt azonban a robinzoni méretűvé nőtt regény irodalmi minőségét vennénk szemügyre, próbáljuk meg röviden vázolni azokat a főbb mozzanatokot, amelyek Jókait, élete alkonyán e mű megírására ösztönözték. Hisz e regény kétségtelenül a legmesszebbre megy el az írónál már korábban is jelenlevő izolációs tendencia vonalán.

Hogy az idősebb íróra a regény írásakor valóban nagy súllyal nehezedett a magányosság és izoláltság érzése, bizonyítja a *Kardcsony estéjén* 1902 c. verse is:

„Az egész valómat szintén téll lépé el:
Lelkemet a mély gyász; idegre ható baj
Körülem a magány jégheletével,
Köddé fagy ajkamon a kihelt sóhaj.”

(BN 1902. dec. 25. 5.)

Felesége, akihez e verset írta, a regény írásakor Nizzában volt, s így magánya szinte teljessé vált.

Az író magányossá válása első feleségének, Laborfalvi Rózának a halálával vette kezdetét. Erről a magányjáról írt már 1897-ben, a *Solitudo* c. cikkében:

„Hetvenkét esztendő vagyok; (a többletet letagadom). Egytől-egyig mind unokáim lehetnétek. Én már kimaradtam a világból: ti pedig most keressétek benne az utat. Nekem már az emlékezet is hamu, ti nektek még a reménység is láng.

Hja bizony, ha sokáig él az ember, egyedül marad az ember.”
(Jókai Mór: *Az én életem regénye*. Bp. 1912. 334—35.)

Magánya gyötrelmeit elsősorban kertje, ez „az istenség kegyéből engedélyezett sziget” enyhíti, amit paradicsomnak nevez, és amit nem cserélne el Semiramis függőkertjeiért sem. E mellett családja tagjai és jó barátai is enyhítik egyedülletét azáltal, hogy időnként meglátogatják őt.

Végleges elszigetelődését második házassága váltotta ki. Amikor ugyanis 1899-ben Jókai, 13 évi özvegyesség után, 74 éves korában nőül vette a 20 esztendőes Nagy Bellát, nemcsak családja és rokonsága, hanem a konzervatív úri társadalom is elfordult tőle. Nemcsak a különbséget rosszalálták, hanem feleségének zsidó származását is szeméretre vetették, és szinte bojkottálták őket.

Jókai leveleiből és más korabeli írásaiból is kitűnik, hogy mind családjának, mind pedig a társadalomnak a magatartása irányában egyrészt súlyosan érintette őt, másrészt azonban csak megerősítette feleségéhez való vonzódását. Családja nemcsak Bella iránt volt engesztelhetetlen, és hallani sem akart a „befogadásáról”, hanem magát Jókait is a legkülönbözőbb módon igyekezett neveltségét tenni: sértegették, sőt szinte üldözték is őt. Feleségét levelei elsikkasztásával vádolták, a neki címzett borítékokra neve elé az „özvegy” szót írták. Mindez mélyen bántotta az író. 1899. szeptember 12-i levelében így írt ezekről Hegedüs Sándornak:

„Hát az hozza haragba az én rokonaimat, akik azt állítják, hogy engemet szeretnek, hogy én boldog vagyok, hogy az életnek örülök? Hogy szellemi működésemmel a világ előtt nemzetemnek elismerést szerzek?

S a haragjuk most már valóságos üldözéssé válik

„Ha Jolán hugom és családod többi tagjai nem akarnak lemondani az ellenünk tanúsított oknélküli gyűlölségről, ha Jolán hugom keresztényi hitével, emberszerető érzelmével összeegyeztethetőnek tartja azt, hogy engemet legérzékenyebb részemben sebesítsen, a társaságból ki-üldözzön — Engemet! Te tudod, hogy ki voltam valaha. — Hát akkor ez esetben se vesziünk össze: a veszekedéshez két fél kell, s én az egyik nem leszek; hanem felejtjük el azt, hogy valamikor egymáshoz voltunk csatolva, jó és balsorsban s legyünk egymásra nézve idegenek.”
(Tábori Kornél: *Jókai regénye. Kiadatlan Jókai-kéziratok*. Bp. [é. n.] 48.)

Jókait keserűséggel töltötte el az a társadalmi kitaszítottság is, amely második felesége miatt lett osztályrésze. Keserűen írta a Magyar Nemzet egyik tárcájában:

„Dicsőségből van annyi részünk, mint valaha embernek volt. Hanem a társaság parkettjára nem szállhatunk le róla. Koszorút, dicsőítő himnuszt kaptunk eleget, de egy meghívót egy úri körbe soha. Kis istennek, istennőnek, kis királynak, királynénak mondogattak bennünket, de „úrnak”, „úrnőnek” nem fogadtak el bennünket soha.” (Idézi: [Székely Sámuel?] sz. s.: Politikai Hetiszemle 1900. ápr. 8. VII. évf. 14. sz. 9.)

A Politikai Hetiszemle liberális gondolkodású cikkírója élesen elítélte az úri társadalom e magatartását:

„S ugyanaz a társadalom, amely egy félszázadon át annyi jelét adta Jókai iránti lelkesedésének, nem bocsáthatta meg az agg költőnek a társadalmi szempontoknak ily frappáns módon való negligálását . . .” . . . „Liberális és demokratikus jelszavaktól visszhangzik az ország, alapjában véve azonban pöffeszkedő, az arisztokrata szokásokat bálványozó náció vagyunk . . .”. „Jókainak, amint érdekes tárcájából kitűnik, nagyon fáj ez a negligálás . . .” ([Székely Sámuel?] sz. s.: *Jókai és a társadalom*. Politikai Hetiszemle 1900. ápr. 8. VII. évf. 14. sz. 9—10.)

S ez a kitaszítotttság nem szűnt meg később sem. Sőt, egyre durvább megnyilatkozásokhoz vezettek azok a szenvedélyek, amelyek az idős író házasságával kapcsolatban kaptak lángra.

1901. november 3-án például Feszty Árpádné szétszaggatta első feleségének, Laborfalvi Rózának a sírján Jókai Mór és Nagy Bella koszorúját . . . Pár nappal később, a Pozsonyban szereplő Nagy Bella ellen szerveztek antiszemita tüntetést . . .

Ady Andre ezekkel az eseményekkel kapcsolatban írta 1901. november 7-én a Nagyváradai Naplóban *A poétakirdly és felesége* c. cikket, amelyben élesen elítélte a Jókai házassága körüli szégyenteljes hajszát. (Ady Andre összes prózai művei. II. Bp. 1955. 272.)

Ady más cikkeiben is melegséggel írt Jókairól, és hasonló éllel támadta a Jókaiék ellen tüntetőket. Ezek közül is kiemelkedik a Nagyváradai Napló 1902. október 14-i számában megjelent *Jókai és Jókainé* című vezércikke. (Id. kiadás III. Bp. 1964. 155—56.) A cikk a Jókai-pár nagyváradai látogatása alkalmából íródott, amelyre éppen az a nagyváradai meghívás adott alkalmat, amellyel az egy évvel korábbi Jókaiék elleni tüntetésekre kívántak a váradiak rokonszenvtüntetéssel válszolni.

Adynak, a váradiaknak és Zolának az ismert, baráti kiállása bizonyára jólesett az idős írónak, de nem tudta feledtetni vele a történte-

ket és azt, hogy családja és a társadalom jelentős része lényegében bojkottálta őket.

Mikszáth írja az idős Jókairól 1907-ben: „... Tény, hogy apródonként elmaradt mindenkitől, egysesyedül találta magát. Nem volt más barátja, csak az íróasztala, azt el nem vehette senki. Oda menekült nyilak, bajok, gúnymosolyok elől és egyre ír és mesél az ő nemzetének. Gyermekes ösztöne, összefogózáv fantáziájával, olyan nyomokon jár, melyekből visszatükröződik saját helyzete.” Az író utal még arra is, hogy az *Ahol a pénz nem isten* c. regényében Jókai a távoli szigetén új világot alapító Szalvátor főhercegnek saját érzéseit kölcsönzi oda. (MKK *Jókai Mór élete és kora*. II. k. 179.)

A Mikszáth által emlegetett íróasztalról egyébként maga Jókai is úgy nyilatkozott, hogy a sziget volt számára a vízözönben: „Ahaz íróasztal istenáldott hely! egyedüli sziget a vízözönben; tündérmagány, ami a mesevilág örömeit rejt; tanácsadónk, ha mindenki elhagyott; oltárunk, ha kedélyünk fel van dúlva; uradalmunk, ha mindent elvesztettünk...” (*Jókai Mór önmagáról*. 1825—1904. Bp. 1904. 291—92.)

Arról, hogy új házassága és fiatal felesége ebben az elszigeteltségében valójában mit jelentett számára, Jókai halála után éles vitairóadalom alakult ki. Fényes László kíméletlenül megámadta Nagy Bellát, és azzal vádolta őt és családját, hogy durván bántak Jókaival. (*Jókai utolsó évei*. Bp. 1904.) Vészi József védelmébe vette az ifjú hitves és visszautasította a vádak. (*Hiéndék Jókai sírján*. Bp. 1904.) Ezt követte Fényes László újabb röpirata (*Jókai Mór utolsó évei körül. Válasz Vészi Józsefnek*. Bp. 1904.) Jókai ez időkben feleségével kapcsolatban írt szerelmi vallomásai — mégpedig nem csak a nyomtatásban megjelentek, amelyekről azt állították, hogy általuk csupán az irányában megnyilvánuló sajnálkozást kívánta megszüntetni — hanem az ilyen céllal cleve nem rendelkező, Bellához írt levelei is, mindenesetre arra vallanak, hogy az író hitvesét a legnagyobb szeretettel vette körül. És ha Jókainé nem is bizonyult erre teljesen méltónak, és ha nem is vált belőle a Zola által említett Madame Michelet-hez hasonló hitves, ez nem menti fel az idős íróval kapcsolatos hajsza résztvevőit — akár szájalom, akár felelőtlen szennázóhajhászás, akár gúny és rosszindulatú szenvedélyek vezették őket —, hiszen még csak tovább fokozták Jókai élete alkonyának személyes tragikumát.

Házasságának kedvezőtlen társadalmi visszhangja mellett súlyosan érintette utolsó évei folyamán az a körülmény is, hogy Légrády Károly, a Pesti Hírlap kiadója 1902 februárjában felbontotta a lapjával kötött szerződését. „Politikai összeférhetetlenség”-re hivatkoztak azzal kapcsolatban, hogy Jókai egy másik lapban védelmezi

merete a szabadelvűséget; de az igazsághoz tartozott bizonyára az is, hogy a népszerűtlenné vált író már nem jelentett a magyar üzleti sajtó egyik kiemelkedő orgánuma számára olyan vonzerőt, mint korábbi éveiben. Jókai keserűen írta ezzel kapcsolatban, hogy úgy csapták el őt, mint egy cselédet vagy egy inast.

De ugyanebben az időszakban más keserűség is érte. A Jókai szerkesztői közreműködésével elkészült *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* c. többkötetes munka utolsó tagjának megjelenésekor mozgalom indult az országgyűlés tagjai között, hogy az író a szerkesztői végkielégítés mellett ezután is megkapja élete végéig az évi 8 ezer korona szerkesztői fizetését is. Az indítvány azonban nem talált egyhangú támogatásra, sőt, az ügy tárgyalásakor Madarász József képviselő Jókait hazája ellen vétkes egyénnek nevezte. Bár e szavakat elnyomta az általános felháborodás, de azért mégis fájdalmasan érintette Jókait a megjegyzés, és mint Mikszáth írja, „mégis csak ez volt az utolsó szó, ami öfelőle a Sándor-utcai ház öreg falai közt elhangzott.” (I. m. 177. — L. még: *A mi lengyelünk* kritikai kiadásának jegyzeteit: JKK 66. k. 452—59.)

JÓKAI ÉS A PÉNZ

Az *Ahol a pénz nem isten* című regény létrejöttének szubjektív mozzanatai között meg kell emlékeznünk Jókainak a pénzhez való viszonyáról is. E kérdésről többen írtak, nemcsak azért, mert írói sikerei és termékenysége következtében honoráriumai egészen kivételes helyzetet biztosítottak számára kora írói között, hanem azért is, mert Jókai, kiemelkedő anyagi helyzete ellenére, nem volt mentes élete egyes szakaszaiban az anyagi gondoktól.

A századforduló kori kapitalista fejlődés — amely ekkor nálunk is elérte az imperializmus szakaszát — ellentmondásai következtében nem kímélte meg az írók egzisztenciális helyzetét sem. Az egyre inkább üzletivé váló sajtó és az egymás után létrejövő kapitalista kiadóvállalatok nemcsak elsőkélyesedéshez vezettek az irodalmi életben, hanem anyagiilag is újfajta — gyakran megalázó — függő viszonyt teremtettek az író számára.

Mindennek kedvezőtlen hatásai Jókait sem kerülték el, noha ő maga — művci tanúsága szerint — jóformán kezdettől fogva nem hitt a pénz boldogító hatalmában.

Egyik versében (*Jó, hogy nincs pénz*. J. M.: *Költemények*. II. 265.) pl. azt a véleményét fejezte ki, hogy szerencse a pénztelenség, mert ellenkező esetben a vagyont úgyis csak háborúra költenék:

„... Mert ha mostan pénzünk volna
Ágyú szólna, vér omolna.
Fegyvert addig le nem tennők
Amíg egymást meg nem ennők.”

Bródy Sándor, Mikszáthot idézve, arról ír, hogy Jókainak csak megközelítő fogalma volt a pénz értékéről. „Nem értette, eldobálta a pénzt, de tisztelte, mert rendkívül izgatta a képzelő erejét. Soha le nem mondott a reményről, hogy gazdag ember legyen, de hogy mire legyen jó a gazdagsága, azt nem tudta megmondani. A maga személyére puritán volt, étkezésben, ruházkozásban, még kocsiban is . . . A pénz nem jól, vagy helyesebben: különösen állott a kezében.” (Bródy Sándor: *Jókai — az ember. A pénzhez való viszonya.* Jövendő 1904. 22. sz. 17—18.)

Jókainak a pénzről alkotott véleményét megvilágítják természetesen műveinek azok a helyei is, amelyekben a pénz hatalmát és a pénzért folyó kíméletlen hajsza emberi következményeit mutatja be. Az író művészetében ugyanis — szinte kezdettől fogva — fontos szerepet játszik e téma: az *Egy magyar nábob*tól kezdve alig van olyan XIX. században játszódó regénye, amelynek cselekménye ne kapcsolódna valamilyen vagyonszerzés körüli kérdésekhez (üzleti manőverek, valamely örökség megszerzését célzó fondorlatok, stb.).

De korán jelen van Jókai műveiben — és élete végére egyre inkább felerősödik — az az elégedetlenség is, amelyet az író érez azzal a modern civilizációval szemben, amelyben a pénz a legfőbb érték. Ez az elégedetlenségi és elvágyódási motívum megtalálható már a *Délvirágok* c. kötet anyagába tartozó *Hyppona romjai* c. fiatalkori elbeszélésében is. A sziget-motívum különböző formákban való jelentkezései mellett gyakran fellelhető Jókai regényeiben az elégedetlenség és az elvágyódás motívuma is. Az *A fekete vér* és a *Gazdag szegények* c. regények tengelyében szintén az egyszerű körülmények között megtalált boldogság és a fényűző életmód között is meglevő boldogtalanság ellentéte áll.

Jókai anyagi zavarainak okát egyébként részben abban látták, hogy sem Jókai, sem Laborfalvi Róza nem tudott a pénzzel bánni. Tömegesen fordultak hozzá különböző váltó-ügyekben, és ő nem tudta megtagadni segítségét még olyanok számára sem, akik ezzel visszaéltek, és súlyos adósságokba keverték. Váltóügyeinck rendezésére Révaiékat kérte fel, akik a Jókai-honoráriumból szanálták az adósságokat. (Révai Mór János: *Írók. Könyvek. Kiadók.* Bp. 1920. 203—11.)

Bár Révai Mór szerint Jókai életének végére rendbejöttek a pénzügyei, a valóságban azonban utolsó évei sem voltak mentesek az anya-

gi gondoktól. A külföldi utazások, második feleségének népes családja, melynek tagjairól szintén ő gondoskodott, és a különböző kiadói ügyek körüli jogi természetű huzavonák — amelyeknek kellemetlen anyagi kihatásai is lehettek volna — nem biztosították számára anyagi szempontból sem a teljesen gondtalan öregséget. Ez utóbbiak közül különösen izgatta őt az az ügy, amely a Franklin Társaság részéről a Lampel—Wodianer cég ellen megindított pereskedésekhez vezetett, néhány munkájának iskolai kiadása miatt. „Fontos anyagi érdekeimről lévén szó, azon kéréssel járulok a tekintetes igazgatósághoz — írta Jókai 1902. október 6-án a Franklin Társaság Igazgatójához — méltóztassék az én személyemre való tekintettel a Lampel cég ellen folyamatban tett pereket beszüntetni.” (OSZK Fond V/2). 1902. december 4-én megkönnyebbülten írta feleségének, hogy a Franklin Társaság végre beszüntette a pereket, s „ezzel ez a nyugtalanító ügy be van fejezve.” (OSZK Fond V/103.)

Jókai, aki számos munkájában kifejezte azt a véleményét, hogy a pénz megrontja az embereket, és azt is, hogy az igazán boldog élet csak ott lehetséges, ahol a pénzt nem ismerik, a századforduló növekvő pénzimádatának és saját anyagi természetű gondjainak a hatására is közel kerülhetett olyan regénytémához, amely egy távoli sziget pénz nélkül is boldogságban élő embereinek életéről szól. A házassága körüli hajszá miatt egyre inkább magányossá váló író pedig bizonyára megragadta annak a férfiának a regényes története, aki miután meghasonlott saját társadalmi osztályával és hazájával, hűséges hitvesével együtt egy távoli sziget paradicsomi világába menekült.

A REGÉNY IRODALMI MINTÁI ÉS FORRÁSAI

Jókai utolsó előtti regénye — a szubjektív indítékok mellett — nem nélkülözi az irodalmi ösztönzéseket és forrásokat sem. Az író ezeket nézve ezúttal semmilyen utalást nem ad, sőt a nevek elhallgatásával és a történetnek a bevezetésben említett, de kétségtelenül fiktív forrás-megjelölésével inkább leplezni igyeckszik a valódi írott kútfőket és mintákat.

A Jókai-irodalom általánosságban utalt arra, hogy e regényben is a Rousseau-i utópia és a robinzoni ábrándok kísértenek. Közelsébről pedig arra történt hivatkozás, hogy a történet főszereplőjének, Capitanónak az alakjában az író a titokzatos körülmények között eltűnt Orth Jánost mintázta meg. Az alábbiakban meg kell kísérelnünk kimutatni, hogy ezen megállapításokon túl, a robinzonádok gazdag irodalmából, és az Orth Jánosról szóló feldolgozásokból pontosabban melyek lehettek Jókai ösztönzői és forrásai.

A hajótöréssel kezdődő, majd egy távoli, lakatlan szigeten az emberi élet feltételeit megteremtő hajótöröttek életét bemutató regény természetesen elsősorban Daniel Defoe *Robinsonját* juttatja eszünkbe. A puritanizmusa miatt sokat szenvedett angol író élete alkonyán megírt regénye, amelyben az emberi akarat erőnek, leleményességnek és az alkotó munkának a természet erői feletti diadalát mutatta be, a világirodalom egyik legismertebb és leghatékonyabb műve lett. A megjelenése (1719) után rövid időn belül csaknem valamennyi európai nyelven elterjedt könyvről Rousseau megjósolta, hogy minden korra nézve érdekes tárgy lesz. A rousseau-i romantikának valóban egyik kedvelt műfaja lett a Defoe regényén alapuló számos Robinsonfeldolgozás: a robinzonádok gazdag és tarka irodalma. Nem hiányzott e műfaj és a különböző Robinson-feldolgozások sora nálunk sem (I. Turzó Ferenc: *Robinson és a mi Robinson-irodalmunk*. Nyitra, 1899. 81 l.); de ha Jókai e regényének közvetlen irodalmi rokonát keressük, mégis egy német feldolgozásra kell fordítani figyelmünket.

Defoe Robinsonának megjelenése után, 1731-ben írta meg Johann Gottfried Schnabel *Die Insel Felsenburg* címmel azt a könyvet, amely a legjobb német robinzonádnak bizonyult. Az egészen a legutóbbi időkig számos kiadást elért és máig is olvasott mű (a legutóbb kiadták a Német Demokratikus Köztársaságban — Leipzig, 1966. Hrsg. von Peter Gugisch — és Nyugat Németországban is: Darmstadt, 1964. Hrsg. von Fritz Brüggemann) nem volt ismeretlen a századforduló táján sem: az 1902-ben megjelent kiadásához hozzájuthatott Jókai is. ([Schnabel Johann Gottfried] Gisander: *Die wunderliche Fata einiger Seefahrer, absonderlich Alberti Julii . . . auf der Insel Felsenburg*. 1902.) Könyvtárának fennmaradt listáján nem szerepel ugyan e mű, de számos megfelelés és hasonlóság, amely közte és a Jókai-regény között felfedezhető, valószínűvé teszi, hogy az író e német robinzonád ismeretében alkotta meg regényét. Ez ugyanis — a robinzonádok közös motívumain túl — egyszersmind határozott eltérést is mutat Defoe művétől.

Schnabel regénye, miként erre Fritz Brüggemann rámutatott (*Vorboten der bürgerlichen Kultur. Johann Gottfried Schnabel und Albrecht von Haller*. Hrsg. von Fritz Brüggemann. Darmstadt, 1964. 324 l. — Einführung.), a gottschedi reformtörékvéséken túlmutató és már a polgári társadalom életérzésétől áthatott közösség irányába mutató mű. De mivel ez az udvari ármánykodástól mentes, a becsületességre, őszinteségre és más polgári erényekre épített világ 1731-ben német földön még csak valószínűtlen utópia lehetett, ezért művében az Óceán egyik távoli szigetére helyezte, és a Defoe által meghonosított robinzonád formájában fejezte ki. Egyúttal azonban tovább is fejlesztette

a Robinson-motívumot: a hajótörésnél nála nem csak egy személy, hanem négy: három férfi és egy nő éri el a szigetet, akik távol minden emberi közösségtől, egy olyan új társadalom alapjait rakják le, amely magasabbrendű, mint az ármánykodással teli, régi európai társadalom.

További lényeges különbség, hogy míg Defoe hőse még lényegében az izolált ember típusát képviseli, akinek érzelmi élete csak istennel való kapcsolatra korlátozódik, addig Schnabel hősei közül hárman a pietizmus eszméitől vannak áthatva, akik a magányos szigetet egyre inkább paradicsommá alakítják át. Az Európát jellemző önzést és egyéb antiszociális tulajdonságokat a negyedik hajótörött, Lemelie képviseli, aki szemet vet a szigeten levő egyetlen nőre, van Leuwen holland orvos feleségére, Concordiára, és mivel nem ér el eredményt nála, ezért férjét letaszítja egy szikláról. A fiatal özvegy védelmében Albert Julius, a regény főhőse megebesíti Lemeliet, aki végül is öngyilkos lesz.

A két életben maradt ember, Albert és Concordia ezután teljes egyetértésben élnek és virágzó gazdaságot fejlesztenek ki a szigeten, amely számukra nem számkivetés földje, hanem boldog asilum. Concordia sokáig hű marad halott férjéhez, ezt az érzését Albert is tiszteletben tartja, de később mégis összeházasodnak.

Az ármány jelen marad továbbra is a regényben: de csak a háttérben. Amikor egy-egy hajó tűnik fel — ellentétben Robinsonnal —, a hajótöröttek nem örülnek, hanem attól rettegnek, hogy rossz embeerek kerülhetnek a szigetre. Albert csak azért vágyik társas kapcsolatok után, hogy gyermekeik házassága megoldható legyen vérfertőzés nélkül. A nem kívánatos elemeknek a szigetre való bejutását egy szikla-alagúttal akadályozzák meg: ez a szigetre vezető egyetlen bejárat, amelyet egy zsilip segítségével vízzel lehet elárastani.

A társadalmi intrikát és a hobbes-i „mindenki háborúját mindenki ellen” azokban az elbeszélésekben találjuk meg, amelyeket egy-egy újabb hajótörött szájába ad az író. Ezek, a szigetre érkezésükkor ugyanis, minden egyes alkalommal elmesélik élettörténetüket, s ezekből széles tablóját ismerjük meg az Európában uralkodó féktelen önzésnek, gonoszásnak, erőszaknak. E kép magyarázza meg, hogy a Felsenburg sziget lakói, akik egyetlen családot alkotnak, boldogságban és paradicsomi viszonyok között élnek, miért nem tekintik — miként a többi robinzonád hajótöröttei — számkivetésnek a szigetet, és miért tartják azt egyenesen asilumnak, menedékhelynek. A szigetlakók között nincsenek rangkülönbségek; mindenkit fejlett szociális érzék kapcsol egymáshoz, és a pénznek nincsen semmi szerepe az életükben.

Schnabel robinzonádjának e vázlatos ismertetéséből is kitűnik, hogy Jókai regénye ehhez állt közelebb és nem Defoe *Robinsonjához*. Jókainál is négy személy menekült meg a hajótörésből és nem egy,

mint a *Robinsonban*. E hajótöröttek és leszármazottaik mindkét regényben paradicsomi állapotokat teremtenek a távoli szigeten, ahonnan — ismét ellentétben Defoe hőisével — nem is vágyódnak többé vissza hazájukba. Szigetjükön patriarchális viszonyok uralkodnak, a rangkülönbséget és a pénzt nem ismerik. Mind Schnabelnél, mind Jókainál szerepel szembeállításként az elhagyott világ, ezekből az európai viszonyokról és eseményekről — amelyek telve vannak gonoszszággal, erőszakkal és háborúskodással — a szigetre később érkező hajótöröttek elbeszélései alapján értesültünk. Közös motívum még az a probléma is, ami a gyermekek párválasztása körül ad gondot a szigetlakóknak, noha a két író véleménye eltér a vérkonok közti házasság kérdésében.

A *Die Insel Felsenburg* című regény a defoe-i robinzoni motívumokat tehát lényegesen továbbfejlesztette; Jókai regénye e schnabeli továbbfejlesztett változathoz áll közelebb.

A REGÉNY FŐALAKJÁNAK ÉLŐ MINTÁJA

Jókai regényének szubjektív indítékai és a robinzonádirodalom e regényre leginkább emlékeztető tagjának bemutatása után hátra van az, hogy az írott források közül azokra a művekre hívjuk fel a figyelmet, amelyeknek kétségtelen szerepe volt e regény létrejöttében. A regény ugyanis még egy jelentékeny forrásból ötvöződött egybe: annak a titokzatos körülmények között eltűnt főhercegnek az élete és főleg rejtélyes sorsa körül keletkezett irodalomból, akinek Jókai művében való leplezett ottlétére már a kortársak is rámutattak. Látni fogjuk, hogy a regénynek e kimutatható rétegei kölcsönösen jól kapcsolódtak egymáshoz: János Szalvátor főherceg személye, aki maga is meghasonlott környezetével, és rangjáról lemondva a polgári életformába kívánt menekülni, alkalmasnak bizonyulhatott mind a schnabeli robinzonád kereteinek kitöltésére, mind pedig arra, hogy Jókai saját elszigeteltségének érzéseivel és gondolataival ruházza fel őt.

Ami Jókai érzelmi azonosulását illeti, látni fogjuk, hogy ezt elősegítette, az említett elszigeteltségbeli azonosuláson kívül, a mindkettőjükönél meglevő liberális életfelfogás, valamint a „rangon aluli” házasságukból származó társadalmi konfliktusok és problémák hasonlósága.

János Szalvátor főherceg a Firenzéből 1859-ben elűzött toscanai nagyherceg testvéröccse volt, aki együtt nőtt fel Rudolffal. Mindketten hívei lesznek a liberális eszméknek, polgári körökkel tartanak kapcsolatokat és bizonyos reformok bevezetésének a szükségességét hirdetik. A hadsereg megreformálását is fontosnak tartják, de János főherceg röpirata (*Drill oder Erziehung*), amelyben szokatlanul kemény kritikát gyakorol a hadvezetőséggel szemben, és emberi bánás-

módot sürget, kiválta a monarchia legnagyobb katonai tekintélyeinél, Albrecht főhercegnek és báró Beck vezérkari főnöknek a haragját. Ezután a flottánál, majd a bolgár trón elnyerésével kívánta érvényesíteni becsvágását, de e terveit is meghiúsultak.

Az elszigetelődött főherceg mellett csak legjobb barátja, Rudolf trónörökös tart ki, de a meyerlingi merénylet megfosztja őt egyetlen politikai támaszától. Nem tart ki mellette más, csak Milli Stubel, a bécsi operaház balettkarának táncosnője, akit feleségül kíván venni. A polgári származású táncosnővel való házasságkötést azonban maga Ferenc József vétőzza meg. János főherceg elhatározza, hogy polgári életformát választ magának: Fiumében megszerzi a „capitano di lungo corso” (hosszú járatú kereskedelmi ható kapitánya) oklevelet. Majd lemond címeiről és rangjáról, s felveszi az Orth János nevet.

1890-ben a Santa Margherita nevű, osztrák-magyar kereskedelmi lobogó alatt közlekedő gyapjuszállító gőzössel dél-amerikai útra indul. Útjára elkíséri Milli Stubel is, akivel Londonban megesküsznek. 1890. július 12-én indulnak el Porto La Plataból végzetes útjukra, Valparaiso felé. E naptól kezdve a Santa Margheritáról nem tudunk többet. A keresésükre küldött expedíciók mind eredmény nélkül tértek vissza; csak annyit tudtak megállapítani, hogy július 21-én a patagóniai partokon heves vihar tombolt, és feltehetően Orth János hajója e viharban pusztult el.

A főhercegi rangjáról lemondott, tragikus sorsú Orth János és felesége sokáig foglalkoztatta az emberek képzeletét. Mivel halálukról a teljes bizonyosság hiányzott, a legkalandosabb híresztelések keltek velük kapcsolatban szárnyra. Az egyik szerint Orthék farmerként élnek Brazíliában, a másik szerint Dél-Karolinában tűntek fel. E mendemondák és újságcikkek mellett regényekben is feldolgozták Orth János állítólagos megmenekülését és egy távoli földrészen folytatott életének a történetét. E feldolgozások egészen a legutóbbi időkig azt bizonygatják, hogy a Santa Margherita két utasa túlélte a hajótörést és valahol, egy távoli földrészen életben vannak.

Már 1894-ben megjelent egy 360 lapos történeti regény, amely Orth János élete történetét dolgozta fel, de úgy, hogy azt nem fejezte be a tengeren való eltűnésével, hanem megtoldotta még egy fejezettel, mely szerint Orth megmenekült a viharból és Texasban él egy farmon.

Leo Reinhold [Ludwig Rotter] *Johann Orth*. Historischer Roman. (Bp. 1894. 360 l.) című művéről van szó, amely bizonyára ösztönzésül szolgált Jókai számára. A regény részletesen feldolgozza Milli Stubel és Orth János szerelmi kapcsolatának a történetét. Szerepel benne legjobb barátja, Rudolf is, akinek halála ágyba dönti Orthot. Reform-

terveinek kudarcai után — a regény szerint is — hajóskapitányi vizsgát tesz Fiumében, majd Millivel együtt dél-amerikai útra indul.

Részletesen festi az író azt a vihart, amelyben a közhit szerint végleg eltűnt Orth János. A tengeri vihar során Millit különösen bátornak mutatja, aki nem mozdul férje mellől a legnagyobb orkánban sem. A hajó ugyan oldalára dőlt, és elmerült, de az utolsó, a *Farm Orth* című fejezet szerint — a világszerte elterjedt hírek ellenére — Orth János feleségével együtt megmenekült. Texas államban, egy kis farmon gazdálkodik „Señor Juan” és felesége, akik az őket meglátogató Stubel Lorinak elmesélik menekülésük történetét és azt, hogy nyugodtan és békében élnek; s boldogságukat saját erejüknek köszönhetik.

E műből, Orthék megmenekülésének és letelcpedésének motívuma mellett, még főleg Orth feleségének a tengeri vihar során mutatott bátorsága emlékeztet Jókai regényére.

1901-ben Bécsben ismét jelent meg egy könyv János főherceg életéről. (P. Heinrich: *Erzherzog Johann. Ein Charakterbild.* Wien, 1901. 260 l.) E mű nem regényes feldolgozás, hanem életrajzi munka volt, amelyhez számos életrajzi forrást is mellékeltek. Tárgyalta a könyv a főherceg irodalmi tevékenységét, titkos közéleti terveit és azok kudarcát, szerelmét és János főhercegnek a „polgári” Orth Jánossá történő átváltozását.

E két munka szolgálhatott Jókai számára Orth János történetével kapcsolatban indítékul és forrásul. Csak megemlítjük, hogy a János főherceg sorsával foglalkozó irodalom a továbbiak során egyre gazdagodott: magyar és külföldi költők és írók dolgozták fel Orth János tragikus életének történetét. Kozma Andor *Orth János* c. versében pl. többek közt így írt:

„Ó, merre jár a tengeren
Az én kalandos emberem,
Kinek szabadságvágyó lelke
Helyét bíborban sose lelte?
Ó, merre jár?

Ó, merre jár? . . . Ha él, ha hal,
A nép ajkán zeng róla dal.
Legendákat fűziünk nevéhez:
Herceg vala, ki épp úgy érez,
Miként mi mind;

A kéjt, a kint
Ismerte ember-szív szerint;
Vonzotta szenvedély, kaland . . .
Embert szívesen zeng a lant.”

(Kozma Andor: *Versek*.
Bp. 1893. 116—18.)

A meghasonlott főherceg sorsa iránti érdeklődés — még a leg-
utóbbi időkben is — újabb regényes életrajzokat eredményezett.
(Vö. pl.: Orth János tragédiája. *A főherceg, akit elnyelt a tenger*. Ford.
Fóthy János. Bp. 1923. 119 l.; Delamare, George: *Dans l'ombre de
Meyerling. Le secret de l'archiduc Jean Salvator dit Jean Orth*. (1852—
19 . .). Paris, 1951. 237 l. (En marge de l'histoire).; és: Paléologue,
Maurice: *Le destin mystérieux d'un archiduc Jean Orth*. Paris, 1959.
E művében már felhívta a figyelmet, hogy az Andokban Jean Limiers nevű
kutató, ismeretlen vidékeken járva, találkozott Orth Jánossal, aki
„Fred Otten” néven 1909-ig élt ott teljes visszavonultságban.) Dé-
kány András, *Az elveszett sziget* (Bp. 1961.) c. ifjúsági regényében is
szó van a főherceg titokzatos haláláról.

Arra nézve, hogy Jókait János főherceghez milyen kapcsolatok
és vonzalmak fűzték, nem sokat tudunk. Témáik egy érdekes talál-
kozására már felhívta a JKK a figyelmet: a *Minden poklokon keresztül*
c. regény megjelenési évében mutatták be János főhercegnek *Az
asszaszinok* c. balettjét, amelynek tárgya megtalálható Jókai e művé-
ben is. (209.) E véletlennek nevezhető találkozásnál azonban fontosabb
az a körülmény, hogy Jókai bizonyára rokonszenvvel figyelte János
főherceg liberális reformtörekvéseit, és nyomtatásban is megjelent
munkáit. Maga az az ismert tény, hogy az író lelkes híve volt Rudolf-
nak — akivel János főherceg egészen közeli kapcsolatban állt —, arra
enged következtetni, hogy Jókai vele is szimpatizálhatott, bár érdekes,
hogy ennek megnyilatkozását nem találjuk meg korábbi írásaiban.

JÓKAI JEGYZETEI

Jókai 24. számú noteszében találunk olyan bejegyzéseket, amelyek
kapcsolatba hozhatók a regény néhány helyével. E jegyzetfüzet
főleg irodalmi és életrajzi vonatkozásokat tartalmaz; benne az író
főként az első felesége halála után, leányával tett olaszországi útjának
élményeit örököltette meg. Ezenkívül még egész sor novelláskötet
motívumait fedezhetjük fel e könyvecskében, amelyet minden
bizonytalanság nélkül ideiglenesen használt Jókai. Keletkezési idejét a *Följegyzések*

sajtó alá rendezői, Péter Zoltán és Péterffy László 1886—1900 közé teszik. (*Följegyzések* II. k. 713—15.)

E regényében az író részben azt a különböző tengeri állatneveket tartalmazó felsorolást használta fel, amit az 1886-os olaszországi útja során, a nápolyi akváriumban tett látogatása alkalmából vethetett papírra. (5. r. 47. JKK 312.)

Másrészt a 30. r. lapon található következő bejegyzés utal a regény egyik részletére:

„Arica szigeten földrengés, hullám vashajót kidobja, messze a partra, nem lehet visszavinni. Most be van nőve pálmákkal, néger család lakik benne Vas hajó hegytetőn” (JKK 362—63.).

E bejegyzés forrása bizonyosan valamely útleírás vagy folyóirat-cikk lehetett. Jókai az *Ahol a pénz nem isten* c. regény írásakor a rejtélyes körülmények között eltűnt János Szalvátor főherceg további sorsára vonatkozó elképzeléseit abba a szituációba és miliőbe helyezte bele, amelyet az idézett jegyzet rögzített. Annak okát pedig, hogy e feljegyzést Jókai miért éppen e regény megírásánál használta fel, több mint egy évtizeddel később, a műnek azok a szubjektív indítékai magyarázhatják meg, amelyekkel már korábban foglalkoztunk.

Az „Arica sziget” alak egyébként a brit Normann-szigetek (Csatorna-szigetek) legészakibb tagjának, az Alderney szigetnek az antik neve.

IRODALOM

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A regényre, miként Jókai késői munkáira általában, alig figyelt fel a korabeli kritikai irodalom. Ebben kétségtelenül közrejátszott az író népszerűségének csökkenése mellett, a századforduló magyar publicisztikai érdeklődésének az irodalmi élettől az üzleti és a politikai események irányába történő áttérődése és az újságírás általános elsekélyesedése is. Mikszáth Kálmán írja éppen e regény megjelenésének idején, az 1904. évi *Almanach* Előszavában, e jelenséggel kapcsolatban: „Megfordult a világ, és akik elsők voltak, utolsóká lettek.

Valaki megír egy regényt (legyen az bár maga Jókai), megeshetik, egyetlen lap se említi meg. Prűcsköt-bogarat közölnek, vitriol-dramát, kulisszatitkot, benévez a kulcslyukon, amit látni vélnek, az mind a lapba való. Egy fofozkodás az utcán ritkított betűket igénylő eset. Pipiske kisasszony eljegyzése Papulyka János gyógyszerészsegéddel, tudtul adatik az emberiségnek... Van szó repcéről, hamuzsírról, asztalosokról, ácsokról, végrehajtókról, rabokról, de írókról nincs. Azok számírvé vannak a nyilvánosság elől. Könyvkritika évekig elő nem fordul... Egy közbeszólás, egy ripőkös közbekurjantás a Házban nagyobb esemény a leghalhatatlanabb költői munkánál is.” (Az említett *Almanach*-ból közli a Magyar Nemzet 1903. nov. 22-i /279./ száma; 21—22. l.)

Ilyen körülmények között érthető, hogy Jókai e regényére mindössze két folyóiratban figyeltek csak fel.

A Magyar Közélet 1903. dec. 4-i (5. kötet. 19. füzet 228—229.) számában Ráskai Ferenc *Újabb könyvek* című szemléjében — más művek mellett — e regényről is megemlékezik. A lírai hangulatú cikk írója, miközben röviden ismerteti a mű tartalmát, Jókait külön világnak nevezi: „Egy külön világ, amely még mindig tágul, gazdagodik. Az istene, az aggastyán, babérkoszorús írófejedelem fáradhatatlan... Még mindig mesél... És micsoda röptével a fantáziának!...” Hangsúlyozza, hogy a Capitano csodás tündérvilágában a pénz nem isten. „Külön világ ez, külön szentírással.”

Részletesebben elemzi a regényt a Magyar Génusz 1903. dec. 6-i (49. sz. 1—2.) számában Bányai Marcel, aki *A legnagyobbak* c. cikkében Mikszáth egyik művével és Jókai e regényével foglalkozik. Bevezetéképpen azt hangoztatja, hogy az irodalomban nem helyes kíméletet gyakorolni az öregséggel szemben, mert ott csak erőről vagy gyengeségről lehet szó. A kritika kötelessége az, hogy az előbbit megdicsérje, az utóbbit pedig kimutassa.

A továbbiak során utal a Gyulai Pál és Péterfy Jenő óta már a korabeli irodalomtörténeti kézikönyvekbe bevonult és a köztudatba is átment, Jókai regényírói művészetével kapcsolatos értékelésekre. Ezek közül is kiemeli azt, hogy Jókai a középmembert nem tudja ábrázolni: alakjai vagy csupa istenek, vagy csupa ördögök.

Átérve a regény értékelésére, így folytatódik a cikk:

„Ahol a pénz nem isten, ott ördögök nem is lehetnek. Angyalok talán? Nos igen, amennyiben azoknak az embereknek, akik azon a különös szigeten élnek, nincsen egy rossz indulatuk, egy emberi gyöngeségre valló tettük se. Csak egymást boldogítják és dolgoznak. A leányok elmennek a férfiakhoz, a férfiak elveszik a leányokat, szerelemről nem hallunk és ugyan miféle regény lehet az, amelyből a világ két legerősebb mozgató ereje: a szerelem és a pénz hiányzik? Miféle regény?

Tudományos regény. Jókai is ilyet akarhatott írni, de embereket is akart a tudományos háttérbe belerajzolni. És ez az egy nem sikerült neki. A keret, amelyben alakjai forognak, érdekelte első sorban és az a két ember, aki a cselekményt mozgatja, csak elmosódó körvonalaiiban tűnik fel néha, halványan. Csak a nevükön tudjuk őket megkülönböztetni, egyetlen karakterisztikus vonás, amely az egyiket a másiktól elválasztaná, nincs rajtuk. Nem hallunk mást róluk, csak amit saját maguk beszélnek. És e beszédükkel sohase jellemezik saját magukat, vagy azokat, akik velük élnek.

Egy-egy természettudományi tételt túlhajtani, egy ilyen alaptételből egy valószínűnek látszó következtetést levonni, ebből a következtetésből egy másikat, és így tovább, a folytonos álkövetkeztetések útján mindjobban eltávolodni az igazságtól és beléjutni egy természettudományi álomba: ez Jules Verne methodusa és ezt követte most Jókai is. Félig népismei, földrajzi, fizikai, geológiai kompiláció, félig egy gazdag fantázia műve ez a regény. Leírva, hogyan keletkezik egy új világ, hogy vetik be, hogyan aratják le, miképpen bányásszák. Tollal egy új világot teremtett az író, de nem volt elég isten, hogy az embereibe belhelje a lelket.”

A szerény fogadtatáshoz hasonlóan, viszonylag szűk térre korlátozódik a regény utóélete is. Bár még néhány kritika és több összefoglaló munka is megemlékezett Jókai e regényéről, részletekbe menően általában nem foglalkoztak vele.

Mikszáth, néhány évvel a regény megjelenése után, a Jókai-életrajzában elsőként mutat rá arra, hogy az író főhősében János főherceget mintázta meg, de az ő elképzelt szigetbeli magányossága tulajdonképpen saját izoláltságának a kifejezésére adott alkalmat. „Új regényében: — írja Mikszáth — ‚Ahol a pénz nem Isten’ egy társat keres s talál Salvator főhercegben, ki egy új világot alapít magának pusztá szigeten, ahová idegen nem vetődik be, semmi hír nem jut be, nem jön ki. Látjuk ebből az ő legtitkosabb érzéseit, hogy ezt a világot magának gondolta ki — Salvatornak csak odaadta.” (Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1907.)

A regény 1912. évi újabb kiadása (amely azonban csak két évvel később került forgalomba) is keltett némi kritikai visszhangot. A Pester Lloyd *Drei Jókai-Bände* című cikkében e regényről is elismeréssel nyilatkozott. A *börtön virágaival* egy kötetben megjelent műről összefoglalóan így írt: „Der zweite Band ‚Die Kerkerblume’ — ‚Wo das Geld kein Gott ist’, umfasst zwei kleinere Romane, die hinsichtlich Gehalt und Schreibweise gleichermassen unter die besten Schöpfungen Jókais gezählt zu werden verdienen, weil sie all die Qualitäten in sich schliessen, mit denen Jókai den Leser fesselt: die spannende Fabel, den Zauber der Sprache, den ewig jungen Humor.” (Pester Lloyd 1914. jún. 14. 138. sz. r. k. 24—25.)

A Katolikus Szemle kritikusa, [Bartha József] (b.j.) így írt a regény új kiadásáról: „E kötet másik regénye (Ahol a pénz nem isten) Orth Jánosról szól, s noha hőstét meg nem nevezi, a benne előforduló vonatkozások ezt kétségtelenné teszik. Szinte bámulatos képzelőerővel írja le a költő azt az otthont, amelyet a regény hőse övéinek az óriás geizirt lövelő hegy oldalán vashajójában berendez. És valósággal megvesztegeti a mese valóságában kételkedőt is az a színes leírás, amellyel az író élénk tárja a kis szigetnek a föld- és tengerrengés meg a tűzhányás által történt elpusztulását, majd ismét életrekeltését és felvirágzását.” (KatSzle 1915. 29. köt. 54—55.)

Zsigmond Ferenc monográfiájában (*Jókai*. Bp. 1924. 276—79.) viszonylag részletesen foglalkozik a regénnyel. Különösen kiemeli Jókai ingadozását a sziget által nyújtott magány és visszavonulás, valamint a haza iránti nosztalgia között. A két magatartást képviselő két szereplő: a Capitano és a fiatal magyar tengerésztiszt lényegében

az író vívódó lelkének két pólusát jelképezi. Zsigmond így ír ezzel kapcsolatban:

„Utolsó előtti regényében (Ahol a pénz nem isten, 1902) szimbolikus cselekvény-keretek között nagyszerű vívódás megy végbe Jókai lelkében. Mélyreható tekintettel veszi vizsgálat alá az egykorú civilizált világ egyetemes fertőzöttségét, az emberi kultúrának immár úgy látszik gyógyíthatatlan vérébaját: a pénzimádó, anyagias, hitetlen önzést. A szörnyű látványtól megundorodó idealizmusát egy rejtélyes férfiú jellemében objektiválja: a ‚Capitano’-éban, akinek a névtelensége különben eléggé átlátszó módon takarja a Habsburg-uralkodócsalád egyik titokzatosan eltűnt tagját. A Capitano az Óceán egy lakatlan szigetcskéjén robinzonkodik családjával s egy-két tagú környezetével. Primitív életmódot folytat, noha keze ügyében vannak a civilizáció kényelmi és hatalmi eszközei, a kis sziget természeti kincsei pedig egyenesen káprázatos értékűek, — de a Capitano a nyílon kívül nem engedi meg más fegyver használatát (pedig hajójában nagy mennyiségű lőpor van elraktározva), mert a lőpor czermilliók nyomorának okozója; nem akarja, hogy gyermekei megismerkedjenek vele. Tizenkét év óta lakik már a szigeten és soha többé nem is akar visszatérni az emberi társadalom közösségébe, mert végkép megutálta az embertömegek romlottságát.”

Majd hosszasan idéz a regénynek azon részéből, ahol a Capitano és a magyar tengerésztiszt beszélget Európa süllyedéséről és a haza szeretetéről (JKK 160. 1—30., 136., 25—36., 137. 1—2.), majd így folytatja: „Meghatva vonjuk vissza, amit az imént Jókai rövidlátásáról és megalkuvó természetéről mondtunk. Őbenne a politikus ‚nonnunquam dormitat’, de a költő és a hazafi ébren s álmában egyaránt nemzete sorsán töpreng, s csodálatosan igaz jóslatokat mond, — kár hogy az ihletett nagy próféta híveinek táborába a XX. században csaknem végképpen szétszéledt. Ma már a vak is láthatja, hogy nemcsak az ezeréves multú Magyarországon, hanem egész Európában, sőt az egész civilizált világon úrrá kezd lenni az a végzet, mely embergyűlölvé tette a Capitanot . . .”

Gál János *Jókai élete és írói jelleme* c. művében (Berlin, 1925. 91.) az író alkonyával foglalkozva, csak röviden emlékezik meg e műről, és a sikertelenségét hangsúlyozza: „Az 1902-ik év azonban még mindig meghozza a maga regényét: Ahol a pénz nem isten címen. Sikerről már nincsen szó. A Budapesti Napló olvasói közül sokan már el se olvassák az újságból.”

A regényben található egzotikus növényvilág művészi leírására hívja fel a figyelmet Takáts Sándor, *Jókai a jó kertész* c. tanulmányában. (Budapesti Szemle 1925. 198. köt. 173.) „A délszaki fák és növé-

nyek, valamint a velők való bánásmód bőséges leírását *Ahol a pénz nem isten* című regényében adja. Mint mindenütt, itt is költői lángelméjével valósággal elvarázsolja az olvasót, úgy, hogy az szinte beleléli magát a délszaki bűbajos világába.”

Ugyancsak a regény növényvilágáról emlékezik meg Moesz Gusztáv is a *Jókai növényismerete* c. cikkében. (Természettudományi Közlöny 1925. 110.) „Amilyen szívesen illesztgeti a 19 éves Jókai a növényeket első műveibe, éppen olyan kifogyhatatlan erővel teszi azt a 79 éves aggastyán utolsó művében, élete utolsó esztendejében. Ebben a képzelet szötte regényében („Ahol a pénz nem isten”) egyedül a felsorakoztatott exotikus növények képviselik a valószínűséget. Egy vulkanikus szigetre kerül a fiumei tengerészeti akadémia egy volt növendéke, aki botanikai ismereteit is ott szerezte. Az akadémia könyvtára gazdag volt az exotikus plántákról írott képes munkákban. Fel is említi közülök az „Itinera Principum Coburgi” című szakmunkát. Ez a fiatal tengerész a szigeten fel is ismert egész sereg növényt. Ezek néhányát, így a *Nidulariumot*, *Quesneliát*, *Heliconiát* és a *Trixiist* valóban meg is lehet találni az említett könyvben. Ebből látni való, hogy Jókai ismerte ezt a művet. Hogy honnan vette a többi növényt, a *Bixiát*, a *Bossia Parkii*-t, a *Kupuasszut*, az *Onguriát*, a *Solpichront*, az *Oreodoxát* és a többit, azt talán sohasem lehet meg tudni.”

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténetében* (VII. köt. Bp. 1934. 334—35.) röviden így tájékoztat a regényről: „Egy titokzatos férfiú él az Óceán egyik lakatlan szigetén, megutálta a civilizált világ szennyét, nem akar tudni az emberi társadalomról.” Majd idézi a Capitano és a magyar tengerésztiszt vitájának néhány mondatát.

Sőtér István Jókai-monográfiájában (*Jókai Mór*. Bp. é. n.) főleg mint az író egész életművén át végigkísérő sziget-motívum egyik példáját idézi e regényt. (Részletesen ezért e hivatkozásokkal *A regény kialakulása* c. fejezetben foglalkozunk.) A szerző azoknak, akik Rousseau-nyomokat keresnek Jókaiában, a Senki szigete elolvasása mellett, e regényt ajánlja, azt, hogy olvassák el „a Capitano fantasztikus országában játszódó jeleneteket!” Jókai e művében is megnyilatkozó sajátos természeti vallásosságáról ezt írja Sőtér István: „A déltengeri sziget lakói nem érzik hiányát a keresztvíznek, külön Miatyánkjuk és Tízparancsolatuk van: „Ne paráználkodjál!” helyett azt mondják: „Szeresd azt, aki szeret.” Jókai embertelenül tökéletes világában valóban nincs is szükség törvényre: a vallást a természet szabja elénk s ugyane természet képében szeretjük Istent is.”

A regénynek a Jókai-életműben elfoglalt helyéről ezt olvashatjuk a monográfiában: „A „Tégy jót” idealizmus időszerűtlenségének

tragédiája, abban a korban, mely a pénzt s az önzést tette meg bálványul. Jókai világosan látja, hogy a korábbi regényeiben megjósolt és ábrázolt világtrend beteljesedését már nem remélheti: az eszmék, amikért küzdött, megvalósultak, de ördögi tréfából, torz fonákjukat fordítják felé.”

„... A Jókai-regények leplezett menekülésszerű jellege ebben a korszakban végképp nyilvánvalóvá válik — a ‚Tégy jót‘ hősei a halálba menekülnek, a ‚Gazdag szegények‘ grófkisasszonya egy külvárosi házban találja meg nyugalmát, a Capitano pedig a Déli-tenger valamelyik névtelen sziklacsoportján. A Senki-szigetének ábrándja éled fel ezeken a menedékhelyeken s a romantikus elvágódás helyébe egy lélektelen, embertelen társadalom elleni lázadás lép.” (I. m. 136—37.)

„Utolsóelőtti regénye, az ‚Ahol a pénz nem Isten‘, visszatérést jelent a tündéri utópiához, de talán csak azért, hogy a pompázó délszaki színek közül annál komorabban emelkedjék elő az oda-menekült európaiak tragédiája — a ‚Jövő század regénye‘-ben, valamint a ‚Fekete gyémántok‘-ban hirdetett misztikus haladás-hit, apoteózissá magasuló humanizmus keserű cáfolata az a kép, amit a vallástól, hazától, technikától és pénztől megcsömörlött Capitano és családja nyújt. A süllyedő Európa menekültjei ők, spengleri komorsággal hangzik jóslatuk: ‚Európa ott van már a tenger színe alatt. Hatalma, gazdagsága már csak mesemondás. Alul kezdődik a süppedés, a néptömegeknél. Azok már szájig vannak a vízben.‘ S mintha a búcsúzó Jókai előtt hazájának sorsa most az egyszer nem a mítosz megszépítő fényében jelennék meg, mintha az öregkor letörölte volna már róla azt az önámító optimizmust, amit sokszor még ma is szemére vetünk...” (I. m. 139—40.)

Sőtér István *Jókai úija* c. tanulmányában (Csillag 1954. 2341—2356., és S. I.: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 458.) is hivatkozik e műre. A század végére népszerűségét elvesztő, majd a politikai élettől visszahúzódó Jókairól írja: „Régebbi nagy eszményei továbbra is élnek még benne, mind az Ahol a pénz nem isten fantasztkus történetéig. De az, ami még korábban utópia volt nála — most fantasztkikumává válik; ami pedig illúzió volt — az most inkább csak tétveg ábrándozás.”

Nagy Miklós *Az arany emberben* jelentkező és e regényben is meglevő sziget-motívumot veti össze tanulmányában. (*Az arany ember*. ~~1959~~ 1959. 32.) „Egyszerű, de felettébb téves dolog lenne — írja — Az arany ember és a századforduló romantikus, antikapitalista Jókaija között valamiféle kapcsolatot létesíteni; az Ahol a pénz nem isten (1902) sziget-motívumával, a világból való elmenekü-

lésével szinte csábít az efféle konstrukció megalkotására. Ott egy emberi és művészi útjának végefelé járó aggastyán nyilatkozik meg, aki a körülötte levő világ mozgató erőit egyre kevésbé érti, arról csak teljességgel elnagyolt, sablonos képet tud festeni. Pesszinuizmusa inkább saját helyzetéből, mint a viszonyok felméréséből ered, ezért szólásokban merül ki, mesét, helyzeteket alkotni nézetének igazolására már nem képes, azokat üres rutinú kalandregényből veszi át.”

RÁDIÓVÁLTOZAT

A regény rádióra alkalmazott változatát 1966. szeptember 4-én mutatta be a Petőfi rádió, Török Tamás átdolgozásában és rendezésében. A fontosabb szerepeket Mécs Károly (Hadnagy), Szakáts Miklós (Capitano), Vajai Erzsébet (Donna), Vág Mari (Cava), és Kun Vilmos (Kormányos) alakította. A rádióváltozat *A magyar irodalom kincsháza* című sorozat keretében került műsorra.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A JKK szerkesztési alapelvei és az azokat kiegészítő újabb szerkesztői utasítások szem előtt tartásával készült kiadásunk főszövegűl az első kötetkiadást választottuk. Figyelembe vettük még a hírlapi közlést és a Hhm szövegét; feltüntetve ez utóbbiak szövegváltozatait. Ezeknek száma ezúttal igen alacsony: az egymáshoz időben is közel eső kiadások között csak elenyésző az eltérés. A szövegváltozatok kis számának — a kiadások közt eltelt csekély időn kívül — még az is lehet az oka, hogy az első kötetkiadás alapjául valószínűleg nem a kézirat, hanem a BN-beli közlés szolgálhatott, hiszen Jókai kéziratának eltérő olvasatai bizonyára több variánst eredményeztek volna. Az 1912-i kiadás tördelés szempontjából is követi az első kötetkiadást.

A magánhangzók írásában a következő szó hosszú magánhangzó-ját cseréltük fel rövidre: *gödények*.

A mássalhangzók hosszúságának jelölésénél a mai helyesírási szabályokat követtük, s ezért az alapszövegbeli *belefuladt*, *boszu*, *épen*, *fenslk*, *fentart*, *fulánk*, *kigyuladt*, *koloszális*, *menyország*, *miképen*, *önfenntartás*, *rivaltak*, *sülyedt*, *targaly*, *torreddor* formák helyett *belefulladt*, *bosszu*, *éppen*, *fennslk*, *fenntart*, *fullánk*, *kigyulladt*, *kolosszális*, *mennyország*, *miképpen*, *önfenntartás*, *rivalltak*, *sülyedt*, *targally*, *torreddor* alakot használtunk. A hosszú mássalhangzókat viszont rövidre változtattuk a következő esetekben: *cikkázik*, *ljj*, *kókkadtan*, *ormányos*, *programm*, *vajjon* (*cikázik*, *lj*, *kókadtan*, *ormányos*, *program*, *vajon*).

Az etimologikus és fonetikus helyesírási szempontok módosulásai miatt a következő szavakat: *felakgatva*, *megszakgatva*, *mingyárt*, *pereputyja* a mai ortográfiának megfelelően írtuk: *felaggatva*, *megszaggatva*, *mindjárt*, *pereputtya*.

A szavak egybe-, illetve különírását illetően szintén a mai helyesírási szabályoknak megfelelően jártunk el.

Nagy kezdőbetűvel írtuk a Jókainál kisbetűvel szereplő *jeges tenger*, *magyar tengerhajózási társaság* szavakat (*Jeges-tenger*, *Magyar Tengerhajózási Társaság*).

Az általában nagy betűvel szereplő *Bebé*, *Capitano*, *Cava*, *Donna*, *Kadét*, *Mestiza*, *Negrito*, *Ruffo* szavakat minden esetben ilyenre egységesítettük, beleértve e szavak helyenként előforduló egyéb formáit is (*bebé*; *capitanó*, *kapitánó*; *cava*; *donna*; *kadét*; *mesztiza*, *mesztóza*, *Mestica*; *ruffó*). Ugyancsak egységesítettük a különböző alakokban (*pulk*, *poulque*, *pulque*) szereplő *pulk* szót az utóbbi formára, és a *succari-pálma* alakra a *zucharis-pálma* formát.

A régiesen írt *Mohammed* személynevet a mai helyesírás szerint írtuk: *Mohamed*.

Az alapszövegben előforduló idegen szavak közül azokat, amelyek szerepelnek a HTSz-ben (*aetheri*, *amphitheatrum*, *amulet*, *anthracit*, *aquarium*, *cataclysm*, *chemiai*, *chemikus*, *cyclon*, *daemonok*, *diaconok*, *encyclopaedicus*, *ethika*, *ethnographiai*, *exotikus*, *hetaera*, *idyll*, *irisek*, *argon*, *methodus*, *mitológiai*, *párisi*, *partie*, *patológiai*, *senor*, *spectrum*, *star*, *stoikus*, *thea*, *toaszt*, *vekszál*, *yacht*) a mai helyesírásnak megfelelően írtuk át (*éteri*, *amfiteátrum*, *amulett*, *antracit*, *akvárium*, *katakliзма*, *kémiai*, *kémikus*, *ciklon*, *démonok*, *diákonok*, *enciklopédikus*, *etika*, *etnográfiai*, *egzotikus*, *hetéra*, *idill*, *iriszek*, *zsargon*, *metódus*, *mitológiai*, *párizsi*, *parti*, *patológiai*, *señor*, *spektrum*, *sztár*, *sztoikus*, *tea*, *tóaszt*, *vegyszál*, *jacht*).

A regényben hibásan szereplő idegen szavakat (*ejus*, *eskarp*, *Jaquard*, *quarente*, *vehikulum*) a helyes formára javítottuk (*eius*, *escarpe*, *Jaquard*, *quarante*, *vehiculum*).

A BN szövegében előforduló kiemelést (kurzíválás) — noha az első kiadásban már nem szerepelt — átvettük a JKK szövegébe is. Jókai fennmaradt kéziratai, valamint régebbi műveinek lapközlései és az NK-t megelőző kiadásai ugyanis azt bizonyítják, hogy az író rendszeresen élt e kiemelési lehetőséggel. Az NK-t közrebocsátó Révai kiadó az NK esetében csakúgy, mint a később publikált Jókai-művekben, teljesen elhagyta e kiemeléseket. Nem lehet kétséges, hogy az író intencióit akkor követjük hívebben, ha az általa kiemelt szövegrészeket a JKK főszövegében is kurzív szedéssel hozzuk.

Lap: Sor:

- 5 : 6 Viclipuclí (1904 : Vizliputzi, Hhm: Viczipuczli)
12 predikál (BN, Hhm: prédikál)
18 e földön (BN: a földön)
- 6 : 1 kenyeret (1904: nem kurzív)
10 címe: „Bona”. (1904: címe „Bona”).
30 tengerészi-iskolából (Hhm: tengerész-iskolából)
- 7 1 elkapják (Hhm: elkapkodják)

Lap: Sor:

- 9 Cím Első rész. (BN: Első fejezet.)
10 Cap Hoornot (Hhm: Cap Hornot)
- 11 : 16 kiemelkedni (BN: előemelkedni)
12 3 csekély (BN: csekély)
- 14 : Cím (BN: Második fejezet)
- 17 5 Manola (1904, BN: mandola)
- 18 : 33 van (1904: nem kurzív)
34 kell (1904: nem kurzív)
- 19 : 15 hárlékinné (1904: nem kurzív)
- 21 : 21 csónakjából (BN: a csónakjából)
- 22 2 kifeszítette. (BN: kiíesztette!)
18 kornaró (1904: nem kurzív)
19 algarobo (1904: nem kurzív)
20 bixa (1904: nem kurzív)
21 huitoch (1904: nem kurzív)
22 bossia Parkii (1904: nem kurzív)
24 aguamielt (1904: nem kurzív)
25 pulkot (1904: nem kurzív)
kupuasszut (1904: nem kurzív)
26 onguríd (1904: nem kurzív)
solpichront (1904: nem kurzív)
27 anandst (1904: nem kurzív)
28 narancstermő (1904: nem kurzív)
29 paszték dinnyéket, az aracachdt (1904: nem kurzív)
- 23 3 Japánban, Kínában, Kelet-Indiában, Afrikában (BN: nem kurzív)
16 matamátát (BN: matematát, 1904: nem kurzív)
18 ignamét (1904: nem kurzív)
ami (BN: aki)
- 24 15 Ssss!; (BN; Sssss!; NK: Ssssz!)
mafórok (1904: nem kurzív)
- 25 : 28 Elövettem (BN: Előveszem)
- 27 : 11 Kitalálhattam (BN: Kitaldhattam)
- 28 : 20 lóbitóit (1904: nem kurzív)
- 29 : 10 csivélt (1904: nem kurzív)
12 vetélő (1904: nem kurzív)
15 csivén (1904: nem kurzív)
21 Langos (BN, Hhm: Lányos)
26 vörhenyeges (1904: vörhenyeges -sh.-, NK: vörhenyegges)
29 Mestizát (Hhm: mesztózát)
- 30 8 csivilést (Hhm: csivélést)

Lap: Sor:

- 30 11 *ostorral* (1904: nem kurzív)
18 *Ezt* (1904: nem kurzív)
- 31 2 *Nudulariumot* (1904: nem kurzív)
Quesneliát (1904: nem kurzív)
Uriescát (1904: nem kurzív)
Trixist (1904: nem kurzív)
Heliconiát (1904: nem kurzív)
- 11 „*Itinera Principum Koburgi*” (1904: nem kurzív)
Cariudo (BN: *carindo*)
- 15 *Ferdinánd* (1904: nem kurzív)
Fülöp (1904: nem kurzív)
- 32 *Hiszen magyar* (1904: nem kurzív)
- 32 2 *enyhítő körülményül* (1904: nem kurzív)
7 *Kadét* (1904: nem kurzív)
9 *borjúszejú* (1904: nem kurzív)
10 *gatyának* (1904: nem kurzív)
29 *ezt* (BN: *azt*)
- 35 4 *Otario jubasa* (1904: nem kurzív)
27 *kutyát* (1904: nem kurzív)
- 36 14 *kézség* (BN, 1904: *kézség*)
21 *dudálni* (1904: nem kurzív)
- 37 4 *valószínűnek* (1904: nem kurzív)
5 *valóságban* (1904: nem kurzív)
- 38 2 *akadva* (BN: *tapadva*)
- 44 6 *tanácsot adni! Én egy ...* (BN: *tanácsot adni, hogyan védjük magunkat egy istenség ellen! Én egy ...*)
- 46 2 *salto mortale* (1904: nem kurzív)
- 49 5 *páfrán* (Hhm: *páfrány*)
11 *ezeivel* (BN: *ezeireivel*)
12 *ágról* (BN: *ágrul*)
13 *lombról* (BN: *lombrul*)
33 *őserdőből* (BN: *őserdőből*)
nyugati (BN: *nyugoti*)
- 50 13 *kagylóból* (BN: *kagylóbül*)
- 52 : 21 *teknősbéka* (BN: *teknősbéka*)
- 53 1 *én a Padronénak.* (1904: *én Padronénak.*)
10 *úrbérben* (1904: nem kurzív)
16 *szentírás, Mózes írta.* (BN: *szentírás. Mózes írta.*)
- 54 : 22 *babylonica* (BN, 1904: *babylonika*)
24 *liáne-szalagból* (BN: *liáne-iszalagból*)
- 55 11 *földet, fűvet és vizet.* (1904: nem kurzív)

Lap: Sor:

- 55 : 13 két (1904: nem kurzív)
14 egyetértés (1904: nem kurzív)
28 nyelvkérdés (1904: nem kurzív)
- 56 : 5 korondra (1904: nem kurzív)
asszony (1904: nem kurzív)
19 forróságából (BN: forróságából)
- 57 : 32 közlekedés (1904: nem kurzív)
- 58 : 5 lávakérget (BN: lávakéregget)
- 59 : 1 „fehér ló” (1904: nem kurzív)
2 jog szerint (1904: nem kurzív)
- 62 : 30 asztaltársnőm (BN: asztaltársném)
- 63 : 1 pogány (1904: nem kurzív)
12 elosztani (1904: elosztani)
31 Az Isten (BN: Ott Isten)
- 64 : 8 Credó (1904: nem kurzív)
10 hiszekegyet (1904: nem kurzív)
11 pokolra (1904: nem kurzív)
- 65 : 12 pénz (1904: nem kurzív)
- 66 : 16 caseo di pino (1904: nem kurzív)
- 67 : 11 Azma (1904: nem kurzív)
12 Owaën (1904: nem kurzív)
13 Euticheus (1904: nem kurzív)
- 69 : 11 és (BN, 1904: s)
- 70 : 17 Mestiza (1904: Meszticza)
- 71 : 19 és (1904: s)
- 74 : 32 ehető drágakő (1904: nem kurzív)
34 Volkánsziget (NK: Vulkánsziget)
- 75 : 2 páternoszter (1904: nem kurzív)
4 timárcsávéban (Hhm: timárcs vában -sh.-)
28 népük (1904: nem kurzív)
- 82 : 1 aludni (BN: alunni)
- 84 : 1 tridacna (BN: tridama)
- 85 : 34 Larousse (BN, 1904: La Rousse)
- 86 : 1 Éduard (Hhm: Édouard)
- 87 : 32 kánonok (BN: cánonok)
impedimentum dirimens (1904: nem kurzív)
- 88 : 9 „*contradicisne diabolo, et eius insidiis?*” (1904: nem kurzív)
11 sponsorra (1904: nem kurzív)
- 89 : 1 tridacnához (1903: triadaknához)
- 94 : 28 Bomarénak (1904: Bomorenak, nem kurzív)
- 96 : 22 jól eltalálta (1904: jól találta)

Lap: Sor:

- 97 : 21 *lelke* (1904: nem kurzív)
99 : 20 *Azma* (1904: nem kurzív)
104 : 6 *mirimbának* (BN: nem kurzív)
29 „una vore poco fa” (BN: una *rose posofa*, 1904: una vore pocof a -sh.-)
105 23 *tud* (1904: nem kurzív)
30 *érti* (BN: érzi)
106 4 *sera* (BN: *tera* -sh.-)
107 34 *Sdtán* (1904: nem kurzív)
108 : 28 *vőfély* (Hhm: *vőfény* - sh.-)
33 *nászutazást* (1904: nem kurzív)
109 3 *haereditario jure* (1904: nem kurzív)
10 *plágdí* (1904: nem kurzív)
114 7 *csincsés* (1904: nem kurzív)
120 33 *lőpor* (1904: nem kurzív)
121 : 25 *lopmi* (1904: nem kurzív)
123 8 *villámszivárványt* (1904: nem kurzív)
32 *villám elkezdett sírni* (1904: nem kurzív)
124 6 *amik* (1904: *s mik*)
125 7 *vulkán* (BN: *volkán*)
17 *gyújtózsínórok* (1904: nem kurzív)
27 *békaesével* (1904: nem kurzív)
127 16 *matamáta* (BN: *matomata*)
130 16 *kérni* (1904: nem kurzív)
megköszönni (1904: nem kurzív)
132 4 *matamáta* (1904: *matomata*)
136 17 *hazaszeretetből* (1904: nem kurzív)
138 3 *hozzájárulhatlan* (Hhm: *hozzájárulhatatlan*)
23 *Revue de Larousse* (1904: *Revue da Rousse*)
144 10 *Volt?* (1904: nem kurzív)
148 : 31 *señor* (BN: *sennor*)
151 : 22 *machaerodus* (BN: *macherodus*)
155 : 26 *becsületet* (1904: nem kurzív)
34 *fölyülmúlja* (BN: *fölyülmulja*)
159 1 *Okvetlenül* (Hhm: *Okvetetlenül*)
21 *epsomi* (BN: *upsomi*)
161 : 28 *hazafit* (1904: nem kurzív)
163 : 12 *Galiléi* (BN: *Galilée*, 1904: *Galiléc*).
164 : 12 *tukorcdi* (1904: nem kurzív)
166 : 34 *maforik* (1904: nem kurzív)
167 : 12 *nefitimek* (1904: nem kurzív)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

A regény alapvető motívumának, a Jókai műveiben gyakran felbukkanó sziget-motívumnak a rokonságaira Nagy Miklós mutatott rá *Az aranyember* című tanulmányában. (It 1959. 32—42.)

„Amint a sokszor felidézett Rév-Komáromnak *Az aranyember* a legmegkapóbb költői újratereztése, azonképpen a Senki szigetében hajt ki legszebben Jókai folytonosan visszatérő sziget-motívuma. A sziget egyszerre jelenti az ő művészetében a magány, a természet-szeretet, az idill, másfelől a titokzatosság, a láncát törő fantázia birodalmát. A suc-i hatásvadászat idején a borzalmak halmozására jogcím a külvilágtól elzárt földdarab (*Nepean szigete*), a ‚Mocsárok viránya‘ (a *Hétköznapiok*-ban), művészetének megérlelődésével, békére vágyó szíve, kiábrándult elvágyódása vagy egyszerűen szépet szerető ösztöne nyilatkozik meg rajzában. Így alkotja a Körös-szigetet, amely a szabadságharc véresődjében Baradlay Ödön szeretteit rejti, a Senki szigetét, a Ponthaligeti park tavának rejtett zúgát (*Kiskirdlyok*), hogy végül a saját fiatalkori komáromi szigetéről (*A tengerszemű hölgy*) s a világgyűlölő főherceg óceáni rejtekhelyéről regéljen (*Ahol a pénz nem isten*)” (I. h. 37.)

A regényben fellelhető egyéb, főleg kisebb motívumrokonságra — a pénz motívuma, a férje mellett hűségese és bátran kitaró hitves motívuma stb. — a tárgyi és nyelvi magyarázatok között hivatkozunk.

Lap: Sor:

- 5 2 *Afrika kafferei* — a bantuk nevű néger nép Délkelet-Afrikában élő törzscineke régi neve
Jeges-tenger csukcsijai — csukcsok: Északkelet-Szibériában élő kis létszámú nép
- 3 *kaurikagyló* — kauri: eredetileg csigahéj; kagylópénz: a primitív népek kezdetleges fizetési eszköze
- 4 *tengeri-kutya* — fóka
- 5 *Buddha* — a hagyomány szerint indiai királyfi, (i. e. kb.

Lap: Sor:

- 560—kb. 480), a buddhizmusnak elnevezett vallás meg-
alapítója
- 5 5 *Brahma* — a hindu vallásban a világ teremtője és irányítója
Szjadei Hahe — az osztjakok által tisztelt istenség; kultuszáról — Albin Kohn szibériai útleírása alapján — Jókai *Gróf Benyovszky Móric életrajza* c. művében (JKK 52. k. 372.) emlíkezik meg.
- 6 *Viclipuclí* — mexikói isten
Lak — kelet-indiai pénzegység (= 100 ezer rupia)
taël — kínai pénzegység
- 8 *duros* — duro: dél- és közép-amerikai pénzérme
- 21 azt a „Krisztus”-t, aki alatt a pénzt értik — Jókai a *Minden poklokon keresztül* c. regényében is azt írja, hogy a velencei kereskedők a pénzt *Krisztus*-nak tartották. (JKK 38.)
- 26 *ki is maradt ez a három szó a miatyánkból* — a katolikus egyházban egészen a legutolsó időkig elhagyták az imádságnak a szentírásban (Máté 6, 9—13; Lukács 11, 2—4) meglevő utolsó mondatát: „Mert tiéd az ország, és a hatalom és a dicsőség mind örökké.” Jókai *A mi lengyelünkben* is említi a „pápista miatyánk”-ot. (JKK 66. k. 62.)
- 6 9 *a másik . . . címe „Bona”* — Jókai mint az Országos Irodalmi Szövetség elnöke, egy 1903 novemberében közzétett felhívásában is bejelentette, hogy a szövetség tervezett kiadványának első kötete, a most készülő, *Bona* című történelmi regénye lesz. (Magyar Nemzet 1903. nov. 24. /280. sz./ 11.) Valószínűleg a később *Börtön virága* címmel megjelent regényéről van szó, amelyhez 1903 júliusában fogott hozzá. A „Bona” cím bizonyára a római mitológia „Bona Dea” néven tisztelt istennőjére utalt vissza, aki — miként a *Börtön virága* hősnője, visszavonultságban élt, és férfit — férjén kívül — nem ismert.
- 15 *Adria Magyar Tengerhajózási Társaság* — 1881-ben alapították meg az *Adria Tengerhajózási Rt*-t. A kezdetben csak néhány hajóból álló vállalat fokozatosan gyarapodott, és az 1901. évi VII. tc. szerint az akkor már 25 hajóból álló hajórajt 1902 végéig további tíz gőzössel kellett szaporítani. Azt is kimondta az 1900-ban kötött szerződés, hogy évenként 6 járatot a társaság köteles Brazíliába indítani, melyek közül kettőnek az útját a La Plata államokig kellett meghosszabbítani. A regény írásakor tehát éppen jelentős fel lendülést ért el a társaság, amellyel Jókai mint igazgatósági

Lap: Sor:

- tag, egyik cikkében részletesen foglalkozott. (*Az „Adria”*. Nemzet 1897. márc. 24. 1.) Ebben is azt írta, hogy az Adria ösztöndíjakkal kecsgetette a magyar ifjakat a fiumei tengerészeti akadémiába, és ennek következtében a társaság valamennyi hajóosztjtje a század végén már magyar volt.
- 6 21 *Fiumében évek óta fennáll egy tengerészeti akadémia* — a fiumei m. kir. tengerészeti akadémia története ugyan visszanyúlik a XVIII. század hetvenes éveig, de az intézményt az új követelményeknek megfelelően az 1870-es években, majd 1893 körül szervezték át, mind az iskolát, mind pedig a kapitányi vizsgálatokat illetően. (*Fiume és a magyar—horvát tengerpart*. Magyarország vármegyei és városai. Szerk. Sziklay János, Borovszky Samu. Bp. [é. n.] 126—130.)
- 7 24 *Hogy regényekben neveket ne említsek, se geográfiai helymeghatározást* — A liberális felfogású, és reformeszméi miatt az udvari körök előtt kegyvesztett János Szalvátor főherceget — aki később az Orth János nevet vette fel — nem akarta Jókai megnevezni, és ezért tartózkodott a földrajzi helymegjelölésektől is. Kortársai, miként Mikszáth megjegyzései bizonyítják, így is ráismertek a regény történetéből a főhősben a rejtélyes körülmények között eltűnt főhercegre, akinek személye körül számos legenda keletkezett.
- 9 3 *compound-gőzgép* — hajók hajtására is alkalmas gőzgép
- 10 *Cap Hoorn* — Horn-fok, Dél-Amerika legmesszebbre délnek kinyúló hegyfoka
- 10 10 *aguti* — Dél-Amerikában élő, könnyen szelídíthető rágcsáló
- 11 1 *tifon* — tájfun: a Kínai- és a Japán-tengeren, valamint a Fülöp-szigeteken dühöngő trópusi ciklon
- 12 : 26 *viheder* — vihar, zivatar; Jókai egyéni szóalkotása. (Vö. *Egy játékos, aki nyer*. JKK 26. k. 296.)
- 13 3 *Nem tűzokádó, hanem vízhdnyó (gejzír). Az a fehér felhő a kúpján az égre lövellő gőz és lág, mely öt oszlopra szakad: olyan, mint egy legyező, a gőz folytonos felhőt képez fölötte, míg a vízoszlopok tág lúben omlanak a hegy oldalaira alá.* — Közvetlenül a regény megírása előtti időszakban, 1902. máj. 8-án történt a Martinique-szigeten levő Pelée-vulkán kitörése, amely elpusztította a sziget virágzó fővárosát. Az eseményről részletesen, képes riportokban beszámolt

Lap: Sor:

a magyar sajtó is. A VU-ban pl. így írt Cholnoky Jenő természeti katasztrófáról: „... Mindenekelőtt teméntelen vízgőz jön ki, s némelyek azt állítják, hogy csak a vízgőz feszítő ereje az, ami kihajtja a Föld belsejéből a látát és a hamut. Ezt a véleményt támogatja az a tény, hogy a vulkánok csakis a tenger közelében fordulnak elő...” (1902. jún. 25. 24. sz. 388.) A VU c száma egy képet is közölt a Pelée-hegy kitöréséről, a Leslie's Weekly nyomán. E kép — akárcsak a cikkek egyes részletei — nagyon emlékeztetnek arra a leírásra, amelyet Jókai regényében olvashatunk. Hogy Jókaira nagy hatással volt a Martinique-szigeti természeti csapás, bizonyítja, hogy felhívást is tett közzé az ország lakosságához, adakozásra szólítva fel a magyar társadalmat a francia sziget szerencsétlenül járt áldozatai érdekében. (VU 388.)

- 13 12 *két szirtszakadéka közé beékelve, egy vashajó tűnik elő* — Defoe művétől kezdve a robinzonádok ismétlődő motívuma volt a viharban, egy sziget zátonyán megfeneklő hajó. Verne *Két évi vakáció* c. regényében is (1888) éppen egy a sziklaszirtek közé ékelődött hajóról van szó, amelyet egy óriási szököár juttat ki a szárazföldre. Jókai e motívumokat használja fel, de módosítja is őket.
- 15 16 *madrepora* — madreporaria: korallok, vagy kőkorallok, a virágállatok osztályába tartozó állatok, melyek mészvázai alkotják a tengerek korallzátonyait. A korallokról ír Jókai *A csigák regényében* is. (NK 50. k. 98.)
- 17 *frisz* — nőszirm, korall-liliom
antipathes — fekete korall
- 16 4 *száda* — nyílás, bejárat
- 15 *negrito* — a spanyolok a Fülöp-szigetek sötétbőrű bennszülötteit nevezték negritóknak (Baer: I. m. 531.)
pápua — Új-Guinea és néhány szomszédos sziget sötétbarna bőrű lakossága
- 20 *a póllai arzenál múzeumában* — az osztrák—magyar hadsereg haditengerészetének fegyvertára Póllában volt; ennek a múzeumáról van szó
- 26 *Cap Hoorn* — L. 9 : 10. Jókai itt — ígérete ellenére — földrajzi meghatározást ad: Cap Horn volt az a hely, ahol 1890 nyarán, Orth Jánosék elindulása előtt, olyan heves viharok dühöngtek, hogy még tapasztalt hajósok sem vállalták az utat.

Lap: Sor:

Pápua-szigetek — Új-Guinea északnyugati oldala mellett fekvő szigetcsoport

- 18 : 17 *solarium* — az előlkipoltyús puhatestűek egyik fajtája
- 19 : 2 *Ezeknél az embereknél a pénz nem érték* — Schnabel Felsenburg-szigetének paradicsomi és utopisztikus viszonyai között szintén megszűnt a pénz jelentősége és szerepe: a termékeny sziget mindenkinek a szükségletét kielégítette. A VU 1901-ben részletesen beszámolt arról az utazásról, amelynek során egy Josué Slocum nevű utazó látogatást tett Robinson egykori szigetén. Ennek lakói, a leírás szerint, szintén nem rendelkeztek más fizetőeszközzel, mint régi, forgalomból kiment pénzzel. (VU 43. sz. okt. 22. 698.)
- 4 *bowie-knife* — Bowie-kés: tör alakú vadász-kés, amely nevét az 1836-ban, Texas ellen vívott harcban elesett Bowie ezredestől kapta
- 14 *a bécsi múzeumban* — a Hofburgban levő Schatzkammer, ahol a császári család ékszereit őrzik
- 17 *stufa* — ércdarab
- 20 : 17 *pilóta* — itt: révkalauz
- 21 *toklyó* — a juh neve 1 éves korától 2 évesig
- 21 : 16 *Azóta tizenkét év múltatott el* — Orth János 1890 júliusában tűnt el a Santa Margherita nevű hajóval a nyílt tengeren, tehát a regény írásának időpontjáig valóban 12 esztendő telt el. E mondat egyike azoknak az utalásoknak, amelyek nyilvánvalóan bizonyítják azt, hogy Jókai valóban a rejtélyes sorsú főherceget és feleségét szerepeltette regényében.
- 22 : 10 *escarpe* — a sáncoknál az árok gát felőli oldala
- 12 *Semiramis-kertje* — Assíria mondabeli királyasszonyának a függőkertje: oszlopokon nyugvó kőteraszok, melyeken egész fasorok és virágoskertek voltak.
- 18 *kornaró-pálma* — pálmafaj, nevét valószínűleg a híres velencei Cornaro-családról kapta
- 19 *algarobo* — algarobia: algarobfa
- 20 *bixa* — orleánfa, dél-amerikai örökzöld növény
- 22 *bossia Parkii* — bossiaea: főleg Ausztráliában honos növény a hüvelyesek családjából
- 24 *aguamiel* — mexikói agavé
- 25 *pulk* — a mexikói és dél-amerikai indiánok erjesztett agavéléből készített itala

Lap: Sor:

- 22 : 30 *aracacha* — tápláló gyökere miatt termesztett dél-amerikai növény
- 23 : 16 *matamda* — két méternél hosszabb teknősbéka Guyana és Brazília állóvizeiben
- 18 *igname* — fehér édesrépa
- 24 3 *osztovata* — szövőszék, vetélő
- 11 *Baer munkáját a pápuokról* — Wilhelm Baer: *Der vorge-schichtliche Mensch* (Leipzig, 1874.) c. munkájában foglalkozik a pápuákkal és a primitív népek nyelvi fejlődésével. (524—532.)
- 15 *mafórok* — maorok (?): a polinéziai családba tartozó ausztráliai törzs az Új-Zéland szigetcsoporton. Kezdetben ellenségesek voltak az európaiak iránt, és az emberevés gyakori volt náluk.
- 23 *Ime, milyen praktikus megoldása a vitás nyelvkérdésnek. Megenni azt, aki más nyelven beszél. Azt hiszem, hogy nem messze vagyunk már ettől a megoldástól.* — Jókai a századforduló körül kiéleződő hazai nemzetiségi kérdésre céloz. Az író többször is megbélyegezte a más népek nemzeti törekvései ellen irányuló nacionalizmust. 1895-ben pl. az Interparlamentáris Unió brüsszeli konferenciáján tartott francia nyelvű beszédében ezt mondta: „A nemzeti gyűlölködés telhetetlen bálvány, amely egymaga nyeli el a népek boldogságát. A nemzeti gyűlölködés mindennapos vendég a pór és a munkás asztalánál, amely kieszi a húst a leveséből, s rongyos ruhával fedi be gyermekeit. A gyűlölség a legdrágább passzió. Nekem is nemzetem, anyanyelvem iránt való szeretetem épp oly drága, mint másnak a magáé, és én minden nemzetnél tisztelem ezt a szeretetet. De ennek nem a másokkal szemben való ellenségeskedésben kell nyilvánulnia, nem kell túllépnie a haza határát, hanem az igyekezetben nyilvánuljon, hogy a mi nemzetünk fejlettebb legyen a kultúra műveiben, a köz- és politikai intézményekben, mint a másik...” (Idézi: Lengyel Dénes: *Jókai* c. művében Bp. 1968. 195.)
- 29 *Tisztelem szent Kristófot, aki a bambino Jézust átvitte a tengeren* — a Decius császár uralkodása alatt vértanúhalált halt szent — a legenda szerint — a gyermek Jézussal a vállán gázolt át a tengeren
- 30 *szent Flóriánt, aki a tüzet oltja* — a Diocletianus császár

Lap: Sor:

- idejében áldozatul esett vértanút a tűzoltás védőszentjének tisztelték. Említi Jókai még más műveiben is. Vö. *A barát-falvi lévita*. (JKK 63. k. 229.)
- 26 9 *kölyű* — kézimalom
18 *vdpa* — teknő alakú bemélyedés, homorulat
20 *a nevét viselő szobormű* — célzás arra, hogy Orth János hajójának a neve Santa Margherita volt
- 27 7 *gdór* — bejárat, tornác
33 *ötvenéves* — János főherceg 1852-ben született, tehát a regény keletkezésekor valóban ötven évesnek kellett volna lennie.
- 28 3 *kordídlisan* — szívélyesen
20 *lábító* — a kézi szövőszék lábbal hajtható emelője
- 29 : 7 *nyüstő* — a szövőszéknek az a része, amellyel a láncfonalakat szálképzés céljából szétválasztják
15 *csive* — cséve: orsó
21 *langos* — hullámos, lobogós
- 30 10 *Jacquard-féle szövőgép* — J. M. Jacquard (1752—1834) találmánya, amellyel a legnehezebb mintákat is meg lehetett szőni
30 *Egy paradicsomot tanultam megismerni a tengerpuszta közepén.* — Schnabel regényének, a *Die Insel Felsenburg*nak a hajótöröttjei is paradicsomi állapotok között élnek a távoli szigeten, ahonnan — ellentétben a robinzonádok legtöbbszörének szereplőivel — nem is vágyódnak vissza többé. *Az arany emberben* a Senki szigetének lakói, Teréza asszony és leánya, Noémi szintén valóságos földi paradicsomot teremtettek, ahol boldogságban élnek.
- 31 2 *Nudularium* — *nidularium*: a gomba család egyik fajtája *Quesnelia* — brazíliai és guyanai növényfajta az ananászfélék családjából
Trixis — a fészkesvirágúak neméhez tartozó indiai és dél-amerikai növény
Heliconia — amerikai trópusi növényfajta a pizangfélék családjából
- 11 „*Itinera Principum Koburgi*” — ez a kétkötetes, részben latin, részben német nyelvű, gazdagon illusztrált növénytani munka megvolt Jókai könyvtárában. (Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, D 260 és D 286 sz. alatt.) Csakugyan szó van benne a „*Nidularia*” (Jókainál tévesen *Nudularia*), „*Quesnelia*”, „*Trixis*” és „*Heliconia*” nevű növényekről.

Lap: Sor:

- 31 15 *Koburg Ferdinánd* — német uralkodó- és hercegi család leszármazottja (†1885), aki II. Mária portugál királynőt vette nőül.
Koburg Fiilöp — lovassági tábornok volt, aki brazíliai és japáni utazásairól a *Vadászatok négy világrészben* (Bp. 1891) c. művében számolt be.
- 32 8 *puzdra* — nyíltartó tok
17 *az anyjára hajazott* — az anyjára hasonlított
- 33 5 *caracas* — sivatagi hiúz
balbuzdrasz — ragadozó madár
22 (*Nem ismerik itt a szégyenlősséget.*) — Bizonyára szubjektív okokra vezethető vissza az, hogy Jókai a regény folyamán több ízben is (vö.: 80 : 20, 87 : 12) hangsúlyozza a szigetlakók körében a szégyenlősség hiányát. Vö. ezzel kapcsolatban azt, amit Fesztyné írt visszaemlékezéseiben az idős Jókai ilyen irányú érdeklődéséről (Feszty Árpádné: *A tegnap*. Bp. 1924. 112—113.). Jókai öregkori erotikájára röviden utal Sándor István *A lélekidomár* kritikai kiadásában (JKK 51. k. 543.), szó van erről *A mi lengyelünk* kritikai kiadásának egyik helyén (JKK 65. k. 615—16), részletesen tárgyalja a kérdést Bokor László a *De kár megvénülni* kritikai kiadásában (JKK 62. k. 324—26.)
- 26 *plantago* — útilapú, útifű
- 35 4 *Otario jubasa* — otaria jubata: tengeri oroszlán, oroszlánfóka
- 37 13 *Neptun* — itt: hajótípus neve
- 40 9 *gitanissa* — cigánylány
17 *pecco* — kínai teafajta
- 21 *arak* — színtelen, rendszerint rizsből vagy kókuszpálmából készült szeszes ital
- 41 6 *E napokban lesz tizenkét éve, hogy a Rio de Janeiró-i kikötőt elhagytam a hajómmal.* — Orth János valóban tizenkét évvel a regény megírása előtt — 1890. július 12-én — indult el hajójával Porto La Platából Valparaiso felé.
8 *budai Hunyady János* — egy bizonyos keserűvíz márka neve
- 27 *Magam vizgázott kapitány voltam.* — 1889 szeptemberében tette le János Szalvátor főherceg Fiumében az ún. „capitano di lungo corso” („hosszújárátú hajóskapitány”) diplomájának megszerzéséhez szükséges vizsgákat.
- 33 *En emlékeztem hasonló esetre.* — Jókai e helyen is nyilvánvalóan János főherceg történetére utal.

Lap: Sor:

- 42 : 33 *feltartóztathatatlanul közeledtünk a vulkán felé.* — Az Orth János eltűnéséről hírt adó korabeli lapjelentések szerint nem vulkánkitörés, hanem tengeri vihar, más források szerint jéghegybe ütközés okozhatta a Santa Margherita pusztulását. Viharról ír az Orth-ról szóló első regény szerzője, Reinhold v. Leo (Ludwig Rotter) is (*Johann Orth*. Bp. 1894.). Abban, hogy Jókai ezektől eltérően, a vulkánkitöréssel hozza összefüggésbe a főherceg hajójának sziklázatonyra futását, szerepet játszhatott a közvetlenül a regény írása megkezdése előtt lezajlott Martinique-szigeti katasztrófa: a Pelée vulkán kitörése. Erről részletesen beszámoltak a magyar lapok, és Jókait is nagyon foglalkoztatta e tragikus esemény. (Ld. a 13 : 3 jegyzetet.) A VU 1902. május 18-i számában, az esettel kapcsolatban azt írta többek között Cholnoky Jenő: „Nagyon valószínűnek látszik annak a Martinique-szigeti kertésznek az elbeszélése, aki, mint mondja, a Pelée kitörésének pillanatában azt érezte, hogy „légáramlás ragadja a hegy felé.” (320.)
- 43 14 *Nem maradt velem más, mint a nőm, a Manola és a kormányos.* — Schnabel: *Die Insel Felsenburg* c. regényében is négyen menekülnek meg a hajótörésből, és jutnak el a lakatlan szigetre.
- 23 *Ekkor tudtam meg, hogy kicsoda erő lakik egy nőnek a szívében.* — Reinhold v. Leo (Ludwig Rotter): *Johann Orth* c. regényében (Bp. 1894.) szintén igen bátorszívű nőnek mutatja be Millit, Orth János feleségét, aki a tengeri vihar alatt is kitartott férje mellett a kormányos fiúkében, és nem volt hajlandó lemenni a kabinba. (346.) A férje mellett kitartó bátor szívű nő egyébként Jókainál gyakran visszatérő motívum.
- 44 : 4 *Echegaray* — José Echegaray (1832—1916) spanyol drámaíró, akinek erőteljes hatásokra épített, heves szenvedélyek tombolását megjelenítő művei az 1890-es években a magyar színházak gyakran játszott darabjai közé tartoztak.
- 46 : 15 *Amit a pokol elrontott, helyrehozza a menny.* — Hasonló gondolatokat találunk a *Minden poklokon keresztül* c. regényben is. (JKK 144 : 1.) Itt a gonosz tündérről van szó, aki zivatart hoz, és elveri a vetést, és a jó tündérről, aki viszont kenyérrel hinti be a földet.
- 47 11 *bóra* — tenger felé áramló, viharos, hideg szél, amelyet

Lap: Sor:

- Jókai hasonló módon ábrázol az *Egy játékos, aki nyer* c. regényében (JKK 26. k. 175—76.) is.
- 48 3 *Hasonló volt ez az isteni hangverseny ahhoz a rianó zenéhez, amit egy nagy tó támaszt . . .* — Vö. a balatoni rianás híres leírásával *Az arany ember* c. regényben (JKK 25. k. 182—84.).
- 34 *theobromafa* — csokoládéfa
- 49 1 *lidne* — liana: a forró égövi, főleg amerikai erdőkben termő fás kúszónövények gyűjtőneve
- 3 *bérce* — itt: őserdei fa
- 5 *csincés* — bozótos, nádas, ingoványos hely
- 8 *pálmageszt* — pálmaliget
- 9 *oreodoxa* — királpálma
- szárgópálma* — kenyérpálma
- 12 *repülő kutya* — kalong: a növényevő denevérek egyik faja; valamennyi denevér között a legnagyobb, feje a kutyához hasonlít
- 30 *tőmpöly* — pocsolya, posvány, mocsár
- 50 9 *nem a családőfket keresték, hanem a hagyatékot* — Jókai, noha egyrészt paradicsomi állapotokat fest a szigeten, másrészt azonban az ott lakó beenszülötteket nem idealizálja, és nem ábrázolja őket rousseau-i színekkel. Az írónak a szigetlakókról adott jellemzése nagyon emlékeztet arra a képre, amit a Jókai könyvtárában is meglevő munka (Bogumil Goltz *Der Mensch und die Leute. Zur Charakteristik der barbarischen und der civilisirten Nationen.* Berlin, 1858.) fest a természeti népekről. Ezek — s köztük éppen e szigetlakók — a könyv szerint barbárok, önzők és a birtoklási vágy alapvető tulajdonságuk. (I. m. 114., II. Heft. 18.)
- 14 *strombus-csiga* — szárnyas csiga
- 15 *narvál* — a fogas cetek csoportjába tartozó úszó emlős. Agyarát régebben az egyszarvú szarvának tartották, és igen nagy összegeket fizettek érte.
- furdancs-csiga* — fában élő, azt furkáló csiga
- 17 *Beszédjük csupa állatias hang volt* — Vö. Baer, W.: I. m. 524—29.
- 51 : 13 *garabó* — garaboly: kerek vagy tojásdad alakú, gömbölyű fenekű füles kosár
- 19 *nenufár-levél* — vízinövény a tündérrózsafélék családjából
- 34 *lonka* — lejtő, meneteles hegyoldal
- 52 16 *morotva* — holtér, holtág
- 53 : 15 *Pentateuch* — Mózes öt könyvének a neve. L. még *Fekete*

Lap: Sor:

- gyémántok* (JKK 1. k. 1.), *Egy az Isten* (NK 2. k. 90.), *A barátfalvi lévita* (JKK 63. k. 141.)
- 53 16 *Lábdán* — őszövétségi személy, Izsák patriárka feleségének, Rebekának a testvére.
- 22 és 24 *agrdrius . . . merkantilista* — egymással szembenálló politikai irányzatok. Az előbbi hívei a földbirtokosok érdekeit képviselték, az utóbbié szerint a vagyon forrása a tőke körforgásából származik. E két irányzat az 1880-as évektől kezdve a magyar politikai életben is élesen szemben állt egymással. Jókai elutasította az agráriusok társadalmi és politikai programját (vö. *A kiskiralyok*. JKK 48. k. 332—38.)
- 28 „*Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.*” — Horatius-idézet. (Epistolarum Liber I. 11, 27.)
- 33 *targally* — csupasz, száraz gally. Jókai kedves szava, amelyet az *Egy játékos, aki nyer c.* regényben (JKK 26. k. 55.) maga értelmez. Egyik novellás kötetének a címéül is e szót választotta (*Targallyak*). Műveiben többször is előfordul. L. *A barátfalvi lévita*. (JKK 63. 238.)
- 54 : 10 *dignitás* — méltóság
- 16 *Azt hittem, hogy aki János, az mind becsületes ember.* — Célzás Orth Jánosra
- 20 *kobak* — itt: edénynek használható száraz tökhéj
- 22 *klenódium* — kincs
- 24 *gúzs* — szívós ágból csavart kötél
- 25 *agave* — trópusi és szubtrópusi vidékekről származó dísznövény
- 55 11 *Adtak földet, füvet és vizet* — utalás a magyar honfoglalás mondakörére (ugyanúgy, mint később, az 59 : 17 sorban a „fehér ló” említése)
- 16 *habuckol* — vízben vagy sárban vergődik
- 56 23 *yongliroz* — egyensúlyoz
- 57 : 13 *már itt is vesztegetés honol!* — ironikus célzás a korabeli hazai politikai és közigazgatási visszaélésekre, amelyeket leleplezett pl. az *Egy az Isten c.* regényében
- 58 18 *vehiculum* — szekér, kocs
- 60 4 *kokojszds* — áfonyás
- 10 *bataatsz* — indiai édes répa; tápláló gumós növény
- 61 13 *Valga me Dios!* — Isten ments!; Ne mondja!
- 14 *dividenda* — osztalék
- 19 *menyhal* — ízletes húsú halfajta

Lap: Sor:

- pisztácia* — olajos magvú, mediterrán növény (zöld mandula)
- 61 : 20 *És ennek már tizenkét esztendeje.* — A regény megírása előtt tizenkét évvel, 1890-ben történt Orth János titokzatos eltűnése a tengeren (Vö. 21 : 16)
- 26 *góthai almanach* — Gothában 1764-től megjelenő családtani kalendáriumok, amelyek az osztrák és a magyar főnemesek neveit is tartalmazták.
- 62 : 10 *melyhez hasonló nem fordul elő a „naufraige”-ok krónikájában* — a *Le Tour du Monde* kötetiben számos közlemény található „*Chronique des naufrages*” és hasonló címek alatt; Jókai nyilván ezekre utal szóhasználatával. „*naufraige*” — hajótörés
- 21 *Egész patriarkális szokás szerint. Nem volt külön az uraknak, macskaasztal a cselédeknek: együtt valamennyi.* — Schnabel regényében a Felsenburg-szigeten élőknél hasonló patriarkális viszonyokat találunk, ahol a rangkülönbségek elmosódtak. (Vö. Brüggemann, Fritz: *Einleitung*. I. m.)
- 29 *pumpnickel* — kovásztalan, fekete kenyér
frutti di mare — Olaszország partjain kihalászott tengeri csigák, kagylók, melyeket nyersen vagy leves alakjában fogyasztanak.
- 33 *astralis* — anyagtalan, égi
- 64 : 29 *pozitív vallás* — a kizárólag csak a kinyilatkoztatás tényén nyugvó és észbeli indokokra nem támaszkodó vallás
- 65 : 3 *megszámlíthatatlan idők lefolyása alatt.” (Tehát nem hat nap alatt.)* — Célzás a világegyetem kialakulásának a modern kozmogónia eredményein és a vallási dogmán nyugvó magyarázataira.
- 8 *(Ez szól mind az öt vildgrésznek, különösen a vén Európának.)* — Hogy Európa az ármánykodásnak, intrikának a földje, ahol a gonoszság uralkodik, és hogy ezzel szemben a hajótöröttek szigete paradicsom: alapvető motívuma Schnabel regényének is.
- 33 *éltel és italt tégy ki az ablakodba, hogy a vándorló rátaláljon.* — Jókai a *Minden poklokon keresztül* c. regényében a damaszkusziakról írta azt, hogy gondoskodnak az utazók és a szegények szállásáról és ellátásáról (JKK 151.)
- 66 : 13 *haeretikus* — eretnek
- 16 *caseo di pino* — fenyőfa héjába csomagolt sajt
- 19 *döböz* — kisebb hengeres vagy hordó alakú fedeles edény
- 22 *kászuturó* — összegöngyölt fenyőhéjba tömött túró

Lap: Sor:

- 66 : 33 *inkubálni* — megfertőzni
- 67 : 1 *az itt született fiaknak és lednyoknak a kor megérésével egymás-
ban kell találni párjukat* — Schnabel regényében is jelentős
szerepet játszik a párválasztás és házasodás kérdése a szigetre
kerültek körében, de ott az újabb hajótöröttek segítségével
oldódik meg az a probléma, ami Jókainál csak a rokon-
házasság útján oldható meg.
- 10 *az első emberpárnak két fia volt . . .* — Káin és Ábel történetét
ugyanígy mondja el (szintén Euticheusra hivatkozva)
Jókai *A három márványfej* c. regényében (JKK 50. k. 218—
19.) is. Forrása a *Dictionnaire de l'amour* c. francia munka volt.
(Uo. 536.)
- 12 *Euticheus* — l. még: JKK 50. k. 536.
- 69 : 13 *Arengapálma* — cukorpálma
- 15 *alóé* — a liliomfélék családjába tartozó növénynemzetség
- 71 2 *zsiba* — lúd, liba
- 18 *ungorkodik* — kötekedik, évdik; itt dühöng
- 72 : 17 *haricska* — tatárka
- 73 6 *pinia- és ilex-erdő* — olasz fenyő- és magyal-erdő
- 74 : 6 *succaripálma* — l'arcnga saccharifera: cukornedvet tartal-
mazó pálma
- 19 *bodon* — hordószerű építmény
- 75 : 2 *páternoszter-gép* — Itt Jókai olyan emelőkészüléket ír le,
amely két egymás fölött álló szíjkerékre feszített szíjon levő
edényekkel emeli az anyagot.
- 4 *tímdrészva* — a bőr kikészítésére, puhítására való különféle
anyagok oldatából álló lé
- 76 : 9 *kászu* — fahéjból készített kupa, doboz
- 24 *az őskunok Bábolna istennője* — költött név, előfordul a
Báldányosvárban „Bábolna isten” (JKK 44. k. 302.) és a *Minden
poklokon keresztül* c. regényben „Bábolna istenasszony”
formájában (JKK 128, 288.)
- 77 : 29 *cavalier servant* — hölgykísérő, szolgálattelvő lovag
- 78 : 9 *spádé* — hegyes, mindkét oldalán éles, keskeny acélkard
- 18 *kukoricafentő* — kukoricafüzér
- 19 *eszterhaj* — nádból vagy szalmából készült háztető
- 21 *yamszgyökér* — Dioscorea: egyszikű tropikus növény, nem,
amit húsos és lisztes tökegumójáért termesztnek
- 32 *Hasztalan bujdosunk el egy lakatlan szigetre, az emberi lélek-
különbség utdnunk vándorol . . .* — Hasonlóképpen tagadja
még a szigetlakó primitívek körében is a teljes egyenlőséget

Lap: Sor:

- egy Jókai könyvtárában meglevő mű, Goltz, Bogumil: *Der Mensch und die Leute*. (Berlin, 1858.) Ennek második füzetében, a *Die Insulaner im Stillen Ocean* c. fejezetben olvashatjuk: „Eine völlige Gleichheit unter den Menschen ist weder natürlich vorhanden, noch sittlich möglich.” (63.)
- 79 : 30 *közöttük áll a Sion hegye és a Vatikán* — Célzás arra, hogy a biblia és az egyház tiltja a vérrokonok közti házasságot.
- 80 : 6 *félszer — félszer*
20 *Hát van rajtam valami rút, amit el kell takarni?* — Vö. a 33 : 22-es jegyzetel
- 81 : 16 *tengeri angyal* — a 26. noteszben található tengeri állatnevek között is előfordul. (*Följegyzések* II. k. 312.)
- 84 1 *tridacna gigas* — az óriás kagylók családjának legnagyobb faja, amely másfél méter hosszúra és 2—4 mázsa súlyúra nő. Részletesen ír róla Jókai *A csigák regényében*. (NK 50. k. 102—107.)
2 *nautilus pompilius* — a négykopoltyús fejlábú lágytestűek egyik nemének leggyakoribb faja. Csigaszerűen csavart házából ivédényeket készítenek. Említi Jókai *A csigák regényében* is (NK 50. k. 96.)
turbo olearius — a puhatestűek neméhez tartozó meleg-tengeri óriáscsiga. (Vö. *A csigák regénye*. NK 50. k. 114.)
- 12 *infámia* — becstelenség
- 85 : 11 *egy olyan embernek, aki tizenkét év történetét hordja magával, amiről nekem semmi tudomásom nincsen, egyéb hasznát is tudom én venni* — Schnabel regényében is a későbbiek során a szigetre vetődő hajótöröttek által értesülnek az időközben történt európai eseményekről.
- 24 *Tertullán* — Tertullianus Quintus Septimius Florus egyházi író (160 k.—240 k.)
- 26 *Szent Ágoston* — Augustinus (354—430), nyugati egyház- atya, hippói püspök, a korai keresztény filozófia jelentős és nagy hatású képviselője
- 33 *Egy tele könyvtárat találtam ottan.* — Jókai — gyakori szokása szerint — ezúttal is regényalakjait ajándékozta meg olyan művekkel, amelyek az ő saját könyvtárában voltak meg.
- 34 *Larousse* — Pierre-Athanase Larousse (1817—1875), akinek a nevéhez számos enciklopédikus kiadvány — többek között a *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (1866—1876) fűződik. E mű, amelyet kiadójáról magát is „Larousse”-

Lap: Sor:

- ként szoktak emlegetni, megvolt Jókai könyvtárában. (Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.) Amit Jókai az alábbiakban a keresztséggel kapcsolatban elmond, miként maga is utal rá, valóban jórészt e lexikonból meríti. A mű 12. kötetének 187—194. lapjain részletes tájékoztatás található a szertartás történetét és változatait illetően, valamint azokról a különböző nézetekről, amelyek közül Jókai is említ néhányat.
- 86 : 1 *Éduard Charton* — francia író és politikus (1807—1890), ő alapította 1860-ban a *Le Tour du Monde* c. sorozatot
- 14 *Baptême* — keresztség
- 18 *diakón* — pap, szerpap
- 23 *Thekla anyja* — szent Tekla (Thekla), akit 45-ben Pál apostol térített kereszténnyé
- 26 *allegál* — állít
- 87 : 3 *indusium* — lepel
- 12 *Büszke volt a meztelenségére.* — Vö. a 33 : 22-es jegyzetet!
- 17 *neofita* — az egyházba felnőtt korban, újonnan felvett hívő elnevezése volt
- 88 : 9 „*contradicisne diablo, et eius insidiis?*” — ellentmondasz-e az ördögnek és az ő cselvetéseinek?
- 11 *sponsor* — kezes, sponsor fidei: keresztapa
- 19 *Doré* — Gustav Doré, francia festő és rajzoló (1833—1883), aki 1865-ben adta ki illusztrált bibliáját. Jókai könyvtárában egy Doré rajzaival illusztrált, német nyelvű bibliafordítás volt meg (jelenlegi könyvtári jelzete: D 279.).
- 20 *Nálunk odahaza is a biblia kezdőlapjaira szokták belrni a család-apák gyermekeik születésének dátumát.* — Önéletrajzi remniszcencia. (Vö. Mikszáth Krk *Jókai Mór élete és kora.* Bp. 1960. I. k. 17.)
- 89 : 8 „*contradico*” — ellentmondok
- 28 *Mulier taceat in ecclesia!* (*A néember hallgasson a gyülekezetben.*) — az asszony hallgasson a gyülekezetben. (Bibliai idézet: I. Kor. 14. 34.)
- 90 : 4, 11 „*Jövel Szentlélek!*”, „*Veni sancte Spiritus!*” — a pünkösdi szekvencia kezdőszavai a katolikus egyházban. Szerzője I. Róbert francia király.
- 92 : 14 *furia infernalis.* (*Pokolbeli fúria.*) — a szabadfarkú denevérek (Emballo-norura) családjába tartozó, dél-amerikai eredetű állat
- 94 : 28 *Bomare* — Valmont de Bomare (1731—1807), francia

Lap: Sor:

- természettudós, a *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle* (1800) c. mű szerzője
- 96 : 12 *Ghekkó-gyík* — az *Ascalabatae* vastag nyelvű gyíkok családjának egyik faja
- 34 *hagymázos* — önkívületi állapotban bekövetkező, lázas állapotú
- 97 : 14 *Mikor a világot megteremtették (mert én a szamojédek hitét fogadom el: ketten teremtették, az Isten és az ördög)* — Ipolyi Arnold, akinek *Magyar mythologia* c. művét Jókai több munkájában is felhasználta, megemlékezik arról, hogy a legtöbb mítosz szerint „a tisztább szellemi világ egy jó istenség művének tulajdoníttatik, az anyagi romlott, szenvedő, véges világ ismét a gonosz elvének, az ördög csinálmányának s teremtésének tartatot”. (I. m. II. köt. 69.)
- 24 *Nem gondoltak arra, hogy ez egy pogány, istentagadó, ördögkondzós, csak arra, hogy fájdalomi megszándsra méltók.* — Jókai több ízben is szembeállította a kicsinyes, felekezetieskedő magatartást az emberiség példáival. *A jövő század regényében* is olyan vallás számára kíván csupán templomot építtetni, amelynek dogmája a „józan emberszeretet”. (NK 52. k. 7.)
- 98 : 16 *„Stabat Mater Dolorosa”* — „Állt az anya keservében”, a katolikus egyházban szekvenciaként használatos himnusz kezdősora. Jacopo da Todi e himnuszát — amelyet több nagy zeneszerző (Palestrina, Pergolese, Haydn, Rossini) megzenésített — Jókai sok más művében is említi. Ezeket a helyeket felsorolja *A barátfalvi lévita* kritikai kiadása (JKK 63. k. 233.). Az ott említett előfordulásokon kívül I. még *A lélekidomár* (JKK 51. k. 363.).
- 100 11 *bűnbánó Magdolna* — a bibliában szereplő Mária Magdolna, galileai nő, akit Jézus személyesen térített meg
- 102 17 *Klimius Miklós* — Ludwig Holberg (1684—1754) dán író regényének (*Nicolai Klimii iter subterraneum*) a hőse. A mű 1783-ban magyar fordításban is megjelent (*Klimius Miklósnak föld alatt való útja*. Pozsony, 1783.). E fordítás megvolt Jókai könyvtárában is. (Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, jelzete: B 3193.) Az író több munkájában említi e művet; I. *A barátfalvi lévita*. (JKK 63. k. 214.)
- 103 4 *Világ szdműzőttei, vademberek, ősemberek voltak együtt. Velem kiegészítve. Én is közéjük illetem. Semmi sem kötött az elhagyott világhoz. Se hazám, se családom, se életpályám.* —

Lap: Sor:

Schnabel regényének hősei is olyanok, akik meghasonlottak egykori, európai hazájukkal, ahol ármány, intrika és gonoszság uralkodik az emberek között.

- 103 : 16 *Az éjszötét beálltával megzendült az éllatvilág kardala.* — Jókai a dél-amerikai táj éjszakai életéről olvashatott a könyvtárában is meglevő természettudományos műnek, Alexander von Humboldt *Ansichten der Natur mit wissenschaftlicher Erleuterung* (Stuttgart u. Augsburg, 1860.) egyik fejezetében. (*Das nächtliche Thierleben im Urwalde.* I. k. 227—41.) A könyv, amely jelenleg a Petőfi Múzeumban található (jelzete: A 4627), bizonyára forrásként szolgált a *Fekete gyémántok* természeti leírásaihoz is. (L. JKK 20. k. 310.)
- 17 *teknőnc* — teknőc: teknős; a „tengeri teknőnc” kifejezés szerepel Jókai 24. sz. noteszében is. (JKK *Följegyzések* II. k. 312.)
- 21 *lámagidó* — lámagida
- 104 : 1 *teakfa* — v. tikfa (Tectona), a Verbena-félék nagy fája. Indiában található, a tölgfánál háromszor tartósabb.
- 6 *Ezt a szálnahegedűt a spanyol hegyek között mirimbának hívják.* — „Myrimba hangszer verni való” (JKK *Följegyzések* II. k. 399.). Alighanem ezeken a noteszlapokon is a *Le Tour du Monde* valamelyik útleírását kivonatolja Jókai.
- 29 „*di santi palpiti*”, „*una vore poco fa*”. — a „*di tanti palpiti*” valójában Donizetti *Elisir d'amore* (Szerelmi bájital) c. vígoperájának egyik híres tenoráriája. Erről az áriáról Jókai az *Öreg ember nem vén ember* c. regényében is említést tesz. A kezdőszavakat ott helyesen adja meg, a szerzőséget viszont ezúttal is Rossininék tulajdonítja. A másik áriában az „*una vore*” elírás, vagy sajtóhiba „*una voce*” helyett. Ez egyébként Rosina áriájának a kezdete Rossini *A szevillai borbély* c. operájának első felvonásából.
- 105 9 *Írhatnak pamfleteket... a párbaj eltörléséről* — Magyarországon 1903 tavaszán alakult meg az Országos Párbajellenes Szövetség, amelynek igazgatótanácsa éppen a regény írása idején, 1903. október 17-én tartotta első ülését. A korabeli újságközlemények szerint 15 ezer példányban küldték szét a csatlakozásra való felhívást. (Magyar Nemzet 1903. okt. 18. 12.)
- 26 *Rosina mesterdala* — Rossini: *A szevillai borbély* c. operájából
- 27 *Figaro drídja* — Rossini *A szevillai borbély* c. operájának egyik áriája

Lap: Sor:

- 105 : 29 „*A un barbiere di qualita*” — idézet Figaro áriájából Rossini *A sevillei borbély* c. operájának I. felvonásából. Az idézett hely pontosan: „A che bel vivere
Che bel piacere
Per un barbiere
Di qualità!”
- 106 : 1 *Almaviva részegségi driája* — „Perchè d’un che poco de in se.” Az idézet pontosan: „Perchè d’un ch’e poco in se
Che dal vino casca già.”
(Rossini *A sevillei borbély* c. operájának első felvonásából.)
9 *cavatina* — a rövidebb ária elnevezése a XVIII—XIX. századi olasz operákban
20 *Az ő mesternője volt az óvilág egyik leghírhedettebb primadonnája* — Orth János felesége, Milli Stubel három leánytestvérével együtt a bécsi udvari opera balettkarának volt korábban a tagja. Jókai valószínűleg Wilt (Liebenthaler) Mária operaénekesnőre céloz, aki 1891 szeptemberében öngyilkosságot követett el.
- 108 : 11 *matrimónium* — házasság
25 *copulatio* — esketés, összedás
- 109 : 3 *haereditario jure* — örökösödési jog alapján
10 *plága* — csapás, szerencsétlenség
14 *moszkitó* — moszkitó
16 *skolopendrum* — a százlábúak egyik csoportjának tagja
- 111 : 9 *menza akadémika* — a főiskolai és egyetemi menza
10 *kapciózus* — csalárd, furfangos
33 *pöfetegek (Lycoperdon)* — pöfetegegomba
- 113 : 22 *már ezen a külön földdarabon vannak fajkülönbségek, új vdgyak, szenvedélyek, van vadember, úr, proletár, van állati ösztön, hatalmas szenvedély* — Miként korábban, (l. 78 : 32), ismét azt hangsúlyozza Jókai, hogy a faji, lelki és társadalmi különbségek nem ismeretlenek a szigeten élők körében sem. A Jókai könyvtárában meglevő, Goltz, Bogumil: *Der Mensch und die Leute* c. kiadvány 2. füzeté (*Der wilde und der civilisirte Mensch oder Natur und Geist*. Berlin, 1858.) George Forster és más világutazók nyomán rousseau-i álmódzóknak nevezi azokat, akik a primitív népek körében egyenlőségről és ártatlanságról beszélnek. (60—63.)
- 114 : 4 *szöcske* — szöcske
11 *haldfejű szfinksz* — az egyenlőtlen szárnyú pikkelyes lepkek fajának egyik tagja

Lap: Sor:

- 114 : 14 *Pamplenara* — fecskefarkú lepke
16 *pocsogós* — tocsogós
29 *nimféea* — (nymphaea) vízi növény, vízi tők
30 *békakorsócska* — más néven: vízikorsócska (Sium), az ernyősök családjába tartozó növénynemzetség. *A mi lengyelünk c.* regényében ez utóbbi formában említi Jókai. (JKK 66. k. 535.)
- 115 : 25 *kormorán* — halászmadár fajta
- 116 : 5 *gólyaldó* — mocsaras területen járásra használt két faláb
- 117 : 8 *salpáta* — (Thaliacea) a zsákállatok állatkörének egyik rendje
14 *Vénus-övek* — szalagpuhányok, kék és sárgaszegélyű, sebesen úszó tengeri lények. Említi őket Jókai *A csigák regényében* is. (NK 50. k. 97.) A 24. noteszben is előfordul „Venus öv” formában. (*Följegyzések* II. 312. JKK)
- 118 : 9 *Mauzer-karabin* — Wilhelm Mauser német fegyverkovácsról elnevezett lőfegyver
- 120 : 14 *hippogriff* — szárnyas ló: mesebeli állat, amelyet a Pegazussal azonosnak tekintettek
16 *krák* — tengeri csodaszörny, amelyről Jókai bővebben ír *A kőszívű ember fiai c.* regényében (JKK I. k. 172.), több más regényében is előfordul
17 *vámpír* — (Vampyrus spectrum Geoffr.) a hártás orrú, rovarrevő kétszárnyúak közé tartozó állatfaj
- 121 : 5 *medúzák* — a hidromedúzák osztályának egyik csoportja, ragadozó víziállatok, amelyek áldozataikat rablófonalaikkal mérgezik meg
7 *szalamander* — szalamandra, erdőben élő, lapos fejű, fekete-sárga színű, gyíkhöz hasonló kétéltű állat
- 122 : 16 *passzátstél* — keleties irányú trópusi szélfajta
- 123 : 11 *leviatán* — a bibliában szereplő (Jób könyve 40, 25.) nagy tengeri állatnak, mesés szörnyetegnek a neve
22 *égiek harca* — Jókai a *Minden poklokon keresztül c.* regényében a jégesőt az ember és az isten közötti küzdelemnek nevezte (JKK 142.)
- 124 : 7 *nyirettyű* — vonós hangszer
- 125 : 26 *Valparaiso* — város Közép-Chilében, Dél-Amerika Csendes-óceáni partvidékének legnagyobb kikötője
- 127 : 27 *harpuna* — halászó szigony
31 *Tökéletesebb csodaszörny az alkotó természet nem gondolhatott ki* — Hasonló szörnyeket ír le Jókai a *Fekete gyémántokban* és az *Egészen az északi pólusig c.* regényében is. Ezeknek

Lap: Sor:

forrása Oskar Fraas: *Vor der Sündfluth* c. műve. (L. Keresztury Dezső: *Adalék Jókai forrásaihoz*. Az OSZK Évkönyve 1957. Bp. 1958. 384—91.)

129 : 33 *dmбра* — az ámbracet (*Physeter macrocephalus*) váladéka, amit illatszernek használnak

130 : 8 *artocarpus* — kenyérfa

132 : 22 *karabin* — rövid lőfegyver

133 7 *argonauták* — görög mitológiai személyek, akik az aranygyapjúért veztek Kolchiszba

12 *Isten dldása van a lőporban* — Jókai *A jövő szdzad regényében* is arról ír, hogy a lőport egykor csupán az elemi csapások elfordítására fogják felhasználni és nem öldöklésre. (NK 53. k. 6.) Ugyanitt említi a La Plata posványainak a kiszáritását is. (7.)

18 *Beliál* — gonosz szellem neve héberül

25 *Európa nagyhatalmai évenként négyezer milliót adnak ki hadseregek fenntartására. Miért? Mert egyik nemzet gyűlöli a másikat. Ha minden puskát, dgyút a lomtárba dobnának, paradicsomi élete volna minden embernek a földön. De hát tudom, hogy ez mind lehetetlenség.* — Jókai, aki a korabeli magyar békeegyesület elnöke volt, több cikkében hasonló módon siker szállt a lefegyverzés és a béke gondolata mellett, de ugyanakkor kételyeit is kifejezte e törekvések eredményességét illetően. 1895-ben pl. így írt erről:

„... Hiszen én valósággal igaz, őszinte barátja vagyok a békességnek. Minden munkámban ezt hirdetem. De a praktikus életben a béke teóriájának egy elmulaszthatatlan korollárium a van. A lefegyverzés sürgetése.

Ennek is határozott prozelitája vagyok.

A hadikészülődés milliárdjait nyeli el a közvagyonnak, amikkel a nép jólétét, a munkásosztályok boldogítását lehetne inkább eszközölni. Az általános európai lefegyverzés által egyszerre meg lenne oldva minden szociális kérdés, kiegyenlítve sok elvi antagonizmus, letörülve a tábláról minden nemzeti gyűlölködés, kiirtva korrupció, elhallgatva az anarkia: törvénné emelve a humanizmus.

Ennek az eszmének egész lelkemmel híve vagyok. Csak az a kérdés, hogy „ki kezdje ezt el?” (Nemzet 1895. márc. 19.)

134 : 6 *archipelagus* — szigettenger

28—137 : 10 Ezek a lapokon lényegében azt a gondolat-

Lap: Sor:

- menetet ismétli meg Jókai, amelyet — a párbaj jogosultságának védelmében — néhány évvel korábban *Az ellentmondások manója* c. cikkében (Nemzet 1897. jan. 1.) fejtett ki. (A cikk vázlatát l. JKK *Följegyzések* II. k. 389—90.) A párbaj vállalásának és az abban való férfias helytállásnak igénye kezdettől fogva sarkalatos eleme volt Jókai erkölcsi kódexének. Regényeiben gyakran ábrázol párbajokat (sok közülük a halálos kimenetelű), s a párbajtól való vonakodást mindenkor súlyos jellembeli fogyatékosággként tünteti fel. (Vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Bp. 1924. 308—09.)
- 135 : 7 *morlák* — a morlások: a dalmáciai hegyes partvidék és szigetek szláv eredetű lakói
- 28 *remedium* — orvosság
- 136 : 3 *Amíg hazaszeretet fog lángolni a magyar szívbén, addig annak a kardnak az élet, annak a fegyvernek a golyóját se a te tízparancsolatod, se Mózes sinai kötdbldi, se a Messidás tiltó monddsa meg nem fogja akadályozni, hogy embert öljenek, aki hazdjuk ellen támad.* — Hasonló gondolatokat találunk Jókai idézett újságcikkének folytatásában: „Én kész vagyok abban az esetben, ha Európa nagyhatalmasságai a béke megörökítése végett az általános lefegyverzést létre akarják hozni, az emberiség boldogítására, az egyenlőség, testvériség, szabadság megszilárdítására eddigi adófizetésemet megtriplázni, minden szellemi tehetségemet e célnak szentelni, de hogyha hazámat, szabadságomat, nemzetemet, királyomat megtámadja valaki, akkor nem ismerek semmi teóriákat, hanem mint a legutolsó tartalékos közkatona, odaviszem a saját vén fejemet is, ahol azt áldozatul ott kell hagyni.” (Nemzet 1895. r. k. márc. 19. l.)
- 20 *spadassin* — bérgyilkos
- 22 *Wesselényi Miklósban emberére akadt* — Ezt az esetet átalakított formában beleszötte Jókai *Kárpáthy Zoltán* c. regényének cselekményébe, és megemlékezett róla *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 68. k. 408.) is. Az eset valóságos háttéréről l. uo. 682., valamint Trócsányi Zsolt *Wesselényi Miklós* (Bp. 1965.) c. monográfiájában.
- 26 *a magyar volt Sebők huszárkapitány, az osztrák volt Riedesel vasas-alezredes* — A szabadságharc alatti párbaj története megtalálható Tóth Bélánál. (*A magyar anekdotakincs*. Bp. [é. n.] III. köt. 157—58.) A huszárkapitány neve itt „Sebő”

Lap: Sor:

formában szerepel. E párbajról Jókai több ízben is írt: Hhm 5. k. 268—69., *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. JKK 68. k. 479—80. Áttételes módon belejátszott ez az esemény *A kőszívű ember fiai* egyik epizódjának megformálásába is. (Vö. JKK 28. k. 396—401.)

137 : 4 *Az egyik volt Tisza Kálmán, a másik gróf Szapáry Gyula, a harmadik gróf Keglevich Béla* — Jókai az 1902-ben írt *Nehéz esztendő* c. cikkében is megemlékezik e hármas párbajról, de a harmadik szereplőként itt Beniczky Ferencet nevezi meg. Az ötvenes évek politikai viszonyaival foglalkozva így ír: „Eleinte nem volt más tér a küzdelemre, mint a társadalom. Ennek a gyümölcsei lettek a politikai párbajok, osztrák főtisztek és magyar gavallérok között. Egy ily hármas párbaj hőseként szerepelt Tisza Kálmán is, ki abban nehéz sebet is kapott. (A második volt Szapáry Gyula, a harmadik Beniczky Ferenc, ez halálra sebesíté az ellenfelét.)” Jókai M.: *Emlékeimből*. Hhm IV. Bp. 1912. 238. Szó van e párbajról még *A tengerszemű hölgyben*, *A fekete vér* c. regényben (JKK 58. k. 121. Vö. Sándor István jegyzeteit uo. 248—49.), és *A hajdani Nemzeti Színházról* c. visszaemlékezésben (Hhm 4. k. 30—31.). A történet e különböző variánsai között — a szereplők nevét és az eset egyes részleteit illetően — kisebb eltérések fedezhetők fel.

17 *S akik körülvesznek bennünket, azok mind maforik, akik éheznek a testünkre, vérünkre . . .* — Jókai 1889-ben így írt erről: „De hát mi kezdjük el a morális lefegyverzést? Mi magyarok, akik köröskörül fenyegetve vagyunk, akiknek „úrtól-bolondtól” mindent fel kell vennünk?” (Josipovich Gézához. OSZK Fol. Hung. 261. ff 99—107.) 1895-ben pedig így vélekedett: „. . . hogy mi, jámbor magyarok, a kegyes osztrákokkal egyetértve, kezdeményezzük a saját magunk lefegyverzését, — abba a tréfába nem megyek bele. Hiszen az olyan volna, mintha a bárányok és őzek kötnének szövetséget egymással, hogy ezentúl nem fognak farkashúst enni.

Különösen mi magyarok! Akiket háromféle külellenség és négyféle belellenség fenyeget végkiirtással. Mi kezdjük el a fegyverlerakást?” (Nemzet, 1895. márc. 19. 1. l.)

138 : 6 *„messze képét bujdosó magzatja, még Kalypso keblén is siratja.”* — idézet Kölcsey *Zrínyi dala* c. verséből

23 *Revue de Larousse* — a regény írása idején létezett Larousse

Lap: Sor:

kiadásában egy *Revue Encyclopédique* (később: *Revue Universelle*) című kiadvány, amely azonban csak 1891-től jelent meg. Korábról hasonló jellegű mű a *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle de P. Larousse* volt. A *Revue Encyclopédique* néhány kötete korábban megvolt Jókai könyvtárában.

139 : 3 *csid* — hajtódárda, itt: nyílhegy

140 : 13 *Spanyolország elveszté tengerentúli birtokainak drágagyöngyét, Kubát* — Kubában 1895-ben sikeres népi felkelés tört ki a spanyol gyarmatosítók ellen, melynek során 1898-ban Kuba formálisan függetlenséget nyert, ténylegesen azonban az Egyesült Államok fennhatósága alá került.

34 *az olasz hadsereg nagy katasztrófája Abesszíniában* — A második olasz—abesszín (etiópiai) háború, amelyben Olaszország fegyverrel akarta Abessziniára rákényszeríteni az olasz protektorátus létesítését, 1896-ban az olaszok aduai vereségével végződött. Olaszország elismerte Abessziniát független államnak és jóvátétel fizetésére kötelezte magát.

141 3 *Menelik király* — abesszíniai (etiópiai) uralkodó, aki 1896-ban az Afrikába küldött olasz seregre súlyos vereséget mért.

21 *az olasz szabadságharc alatt* — azaz a Risorgimento idején, 1859 és 1871 között, az olasz egység kivívásáért folytatott háborúkban

142 : 14 *Transzvál* — 1848 óta fennálló, németalföldi eredetű gyarmatosok által alapított köztársaság, amely 1896-ban föderatív unió alapján egyesült a másik hollandi paraszt köztársasággal, az Oranje Köztársasággal.

15 *Oranje* — dél-afrikai köztársaság, melyet az angol uralom elől átköltözött búrok alapítottak

16 *boerok* — búrok, dél-afrikai, holland eredetű bennszülöttek

19 *uitlánderek* — „külföldiek”; a bevándorlók holland elnevezése

22 *angol—boer háború* — az 1899—1902 között lefolyt háború végül is az angol hódítók győzelmével fejeződött be éppen e regény írásának évében. Nagy-Britannia a búr államokat bekebelezte a Dél-Afrikai Unióba.

143 1 *boxerek* — kínai titkos politikai szervezet tagjai a századforduló körül

2 *a német császár* — II. Vilmos

13 *pion* — sakkfigura — gyalog

33 *véderő-vita* — a dualizmus idején a közös hadsereggel kap-

Lap: Sor:

csolatos parlamenti viták, amelyeknek nagy jelentőségük volt a kor politikai életében. Különösen nagy szenvedélyeket kevert fel éppen az 1889-es véderővita, amely az új véderőtörvényjavaslat kapcsán keletkezett.

144 : 2 *Éppen ott üti fel a fészket az anarchia* — Svájc volt az XIX. század végi anarchisták egyik központja

7 *Volt a magyar nemzetnek egy élő szentje: egy mártírnő. Erzsébet királyné* — Erzsébet királynéről, akit 1898-ban szúrt le Genfben Luccheni olasz anarchista, Jókai, halálának első évfordulóján írt, *Erzsébet királyné* című cikkében is hasonló melegséggel emlékezett meg: ott is szentnek és mártírnak nevezte őt. „... az, aki egy egész országot emelt fel jobb sorsra, aki egy kétségbeesett nemzetnek életkedvét visszaadta, aki trón és ország közötti viszályt kiegyenlíteni segítette, ne mondjuk-e azt e vallás szentjének? Az emberszeretet és honszerelem vallása szentjének!

Az volt a megboldogult királynénk, Erzsébet.”

„Életében két koronát viselt: az egyik a királyi aranykorona, másik a mártírok töviskoszorúja.” (Hhm. IV. Bp. 1912. 246—47.)

145 : 9 *Érzékeny idealisták, akiket elkeserített a politikai, diplomáciai, udvari, katonai körök ridegsége.* — E jellemzés teljesen illik Orth Jánosra, aki liberális reformtervei és a *Drill oder Erziehung* c. röpiratában sürgetett hadsereg reform-cszmék miatt szembe találta magát az udvar konzervatív köreivel csakúgy, mint a hadsereg vezetőivel, mindenekelőtt Albrecht főherceggel, a monarchia legtekintélyesebb katonai parancsnokával. János főherceg idézett munkájában a legénységgel szemben a gépies drill helyébe emberi bánásmódot követelt.

146 : 13 *burkony* — lepel, köpeny

‡ 22 *Davy-féle lámpa* — Davy, Humphry angol fizikus biztosító lámpája

147 : 14 *sziklacsompó* — sziklatömb, kőkolonc

149 : 5 *machaerodus* — a diluviumi korban kihalt nagy ragadozó állat

16 *sienit* — mélységi magmás kőzet

trachit — harmadkori összetett kristályos porfirós kőzet

24 *anthracotarium* — emlős állat, melynek maradványai az oligocén korszakbeli barnaszéntelepekből kerültek elő

25 *plesiosaurus* — a Jura és Kréta korszakban élt, kilenc méter nagyságot is elérő, kételtű, csúszómászó sárkánygyík

Lap: Sor:

- 149 : 26 *actinia* — a virágállatok vagy korallok egyik csoportja
libella — szitakötő
- 33 *goniatites Rossae*, *goniatites sphaericus* — kövült állatfajok
- 156 : 9 *asper* — kisebb értékű török pénznem
- 157 : 5 *civillista* — az államkötségvetésnek az a része, amelyet monarchikus államokban az uralkodó és az udvartartás szükségleteinek fedezésére szokott megszavazni a parlament
- 159 : 2 *Circassia* — Cserkeszország; a kaukázusi népek északnyugati csoportja országának régi elnevezése
- 11 *felicítáló* — üdvözlő, szerencsét kívánó
- 20 *monte-carlói trente et quarante* — a monte-carlói kártyával üzött szerencsejátékok egyik fajtája
- 21 *a longchamps-i, az epsomi futtatások* — a Párizs melletti Longchamps-ban és a Londontól 22 km-re levő Epsomban rendezett híres lóversenyek
- 22 *petit soupék* — intim vacsorák
Frères Provençaux — ezt a párizsi szórakozóhelyet Jókai *A lélekidomárban* (JKK 51. k. 303.) is említi.
- 23 *diva* — ünnepezt színésznő, filmszínésznő
- 27 *Asmoddi, a házasságrontó ördög* — a zsidó apokrif irodalomban és a babiloni talmudban szereplő gonosz szellem. *A Minden poklokon keresztül c. regényben* Jókai Asmoddi alakban említi. (JKK 197, 293.) Szó van még Asmodairól mint a szerelem démonjáról a *Fekete gyémántok* (JKK 20. k. 62.), *A három márványfej* (JKK 50. k. 40., 216.), és az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból c. regényekben* is.
- 160 : 22 *celebritások* — hírességek, előkelőségek
- 62 14 *Európa ott van már a tenger színe alatt. Hatalma, gazdagsága már csak mesemondás.* — E Spengler munkájára emlékeztető gondolatok Európa hanyatlásáról, már Spengler főművének, az *Untergang des Abendlandes* (1918, 1922) megjelenése előtt „benne voltak a levegőben”. Különösen a német kultúrfilozófusok emlegettek már a XIX. század végén hasonló eszméket és ez lehet a magyarázata annak is, hogy újra kiadták Johann Gottfried Schnabel *Die Insel Felsenburg* c. regényét, amely már a XVIII. század harmincas–negyvenes éveiben Európát az önzés és az ármánykodás földrészének festette, és szembeállította vele egy távoli sziget paradicsomi viszonyait. (Vö. Koszó János: „Nyugat alkonya”-hangulat a XIX. század első felében és Magyarország. EPhK 1932. 212–13.)

Lap: Sor:

- 163 : 12 *Győztél, Galiléi!* — Julianus Apostata utolsó szavai, a keresztény írók hagyománya szerint
- 164 : 16 *bagolcsa* — a babókfélékhez tartozó növény, melynek magyorbélhez hasonló magját kávé helyett is használták
- 165 : 18 *kalamdjó* — a fejlábú lágytestűek osztályában a kétkopoltyúsok rendjébe tartozó állatnem olaszos elnevezése
- 19 *alkarmas* — alkörmös: állati színanyag, amelyet Közép-Amerikában kaktuszültetvényeken tenyésztett pajzstetű testéből állítanak elő. Itt: maga az élőlény.
- csüllang* — a keresztes virág családjába tartozó festő növény (*Isatis tinctoria* L.)
- 29 *krepin* — selyemfű (*Asclepias* L.); főleg Amerikában terem
- 166 : 14 *Eris-alma* — a görög mitológiában Erisz, a viszály istennője almájával támasztott viszályt Héra, Athéné és Aphrodité között, melynek következménye lett a trójai háború
- 29 *realisztikus idill, amit jobban meg tud írni Tolsztoj, Zola* — Jókai, első felesége halála után, főleg Haraszi Gyula *A naturalista regényről* (Bp. 1886.) c. monográfiájának hatására, foglalkozni kezdett azzal a kérdéssel, hogy miként viszonyul művészete kora naturalista törekvéseihez. És bár vitába szállt ez irányzattal, ettől kezdve nem is függetleníthette magát tőle teljesen. (Vö. JKK 51. k. 558—59.). Éppen e regény írásának idején, 1902 októberében a nagyváradi Szigligeti-irodalmi egyesület lakomáján tartott beszédében is kitért ezekre az esztétikai problémákra. (VU 1902. okt. 19. 42. sz. 693.)
- 167 : 7 *dolichocephalus* — a koponyák hosszúsága szerinti felosztás alapján beszéltek a korabeli szakirodalomban dolichocephaliáról (hosszúfejűségről), amit a primitív emberfejek egyik jellegzetességének tartottak. Említi ezt Jókai *A három márványfejben* is, ahol főként Lenhossék József munkája (*A szege-d-öthalmi dsatósokról*. Bp. 1882.) és más korabeli tudományos publikációk szolgálták számára forrásul (L. JKK 50. k. 411—12, 532.).
- 8 *anthropofág* — emberevő
- 12 *nefitimek* — bibliai név: azok az óriások, akik isten fiai és az emberek lányainak a házasságából születtek (Mózes könyve VI. 4.). Szó van róluk a *Fekete gyémántok* (JKK 20. k. 52.), az *Akik kétszer hálnak meg* (JKK 39. k. 10.) és *A három márványfej* (JKK 50. k. 217.) c. regényekben is. (Jókai forrására nézve l. JKK 50. k. 535.)

Lap: Sor:

- 168 : 18 *nídm-nídmok* — afrikai néger törzs a Nílus déli mellékfolyói vidékén
- 34 *stratagéma* — hadicsel
- 169 : 33 *A gejzír forró vízsugara vastagon zúdult a meztelen bőrlő ellenségre* — Schnabel *Die Insel Felsenburg* c. regényében hasonló védelmi berendezés szolgált az ellenség távoltartására: a szigetre vezető sziklaalagutat egy zsilip segítségével, vízsugárral lehetett elárasztani.

★

Köszönetemet fejezem ki Oltványi Ambrusnak, a kötet lektorának, aki értékes megjegyzéseivel nagy segítséget nyújtott a regény sajtó alá rendezésében.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A regény újságbeli közlésének első része (BN 1902. dec. 16.)
- II. A Pelée-vulkán kitörése 1902. május 8-án (A Leslie's Weekly c. lapból Sydney Adamson rajza; VU 1902. 24. sz.)
- III. János Szalvátor főherceg arcképe, akiről Jókai „Capitanó”-t mintázta (Paléologue, M.: *Le destin mystérieux* . . . Paris, 1959.)
- IV. Az idős Jókai második feleségével 1902-ben (VU 1904. 19. sz. 322.)

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 184
 Albrecht főherceg 192

 Baer, Wilhelm 212, 214, 218
 Bányai Marcel 197
 Bartha József 198
 Beck báró, vezérkari főnök 192
 Beniczky Ferenc 230
 Benyovszky Móric, gróf 210
 Bokor László 216
 Borovszky Samu 211
 Bródy Sándor 187
 Brüggemann, Fritz 189, 220

 Charton, Édouard 223
 Cholnoky Jenő 212, 217

 Davy, Humphry 232
 Defoe, Daniel 189, 190—91, 212
 Dékány András 194
 Delamare, George 194
 Donizetti, Gaetano 225
 Doré, Gustav 223

 Echegaray, José 217
 Euticheus 221
 Erzsébet királyné 232

 Fényes László 185
 Ferenc József 192
 Feszty Árpádné 184, 216
 Forster, George 226

 Fóthy János 194
 Fraas, Oskar 228

 Gál János 199
 Goltz, Bogumil 218, 222, 226
 Gugisch, Peter 189
 Gyulai Pál 197

 Haller, Albrecht 189
 Hankiss János 181
 Haraszi Gyula 234
 Haydn, Joseph 224
 Hegedüs Sándor 183
 Heinrich, P. 193
 Holberg, Ludwig 224
 Horatius 219
 Humboldt, Alexander 225

 Ipolyi Arnold 224

 Jacopone da Todi 224
 Jacquard, J. M. 215
 János Szalvátor főherceg 191—95,
     198, 211, 215—16
 Jókainé I. Nagy Bella
 Josipovich Géza 230
 Julianus Apostata 234

 Keglevich Béla, gróf 230
 Keresztury Dezső 228
 Koburg Ferdinánd 216
 Koburg Fülöp 216
 Koszó János 233

- Kozma Andor 193, 194
 Kölcsey Ferenc 230
 Kun Vilmos 202
- Laborfalvi Róza 182, 187
 Lrousse, Piere-Athanase 222,
 230—31
 Légrády Károly 178, 185
 Lengyel Dénes 214
 Lenhossék József 234
 Limiers, Jean 194
- Madarász József 186
 II. Mária, portugál királynő 216
 Mária Magdolna 224
 Mauser, Wilhelm 227
 Mécs Károly 202
 Menelik király 231
 Mikszáth Kálmán 181, 185—86,
 196, 198, 229
 Moesz Gusztáv 200
- Nagy Bella 179, 183—85
 Nagy Miklós 181, 201, 209
- Oltványi Ambrus 235
 Orth János 188, 192—94, 198,
 211—13, 215—17, 219—20,
 226, 232 l. még: János Szal-
 vátor főherceg
- Paléologue, Maurice 194
 Palestrina, Giovanni Pierluigi da
 224
 Péter Zoltán 195
 Péterffy László 195
 Péterfy Jenő 197
 Pergolese, Giovanni Battista 224
 Pintér Jenő 200
- Ráskai Ferenc 196
 Reinhold, Leo 192, 217
 Révai Mór 187
 Révai Testvérek 178
 I. Róbert, francia király 223
 Rossini, Gioacchino 224—26
 Rotter, Ludwig 192, 217
 Rousseau, Jean Jacques 189, 200
 Rudolf trónörökös 191, 192
- Sándor István 216, 230
 Schnabel, Johann Gottfried 180,
 189—90, 213, 217, 221, 225,
 233, 235
 Sebestyén [?] 179
 Sebők huszárcapitány 229
 Slocum, Josué 213
 Sőtér István 181—82, 200—01
 Spengler, Oswald 233
 Stubel, Milli 192, 226
- Szakáts Miklós 202
 Szapáry Gyula gróf 230
 Székely Sámuel 184
 Szent Ágoston 222
 Szent Tekla 223
 Sziklay János 211
- Tábori Kornél 183
 Takáts Sándor 199
 Tertullianus 222
 Tisza Kálmán 230
 Tolsztoj, Lev 234
 Tóth Béla 229
 Török Tamás 202
 Trócsányi Zsolt 229
 Turzó Ferenc 189
- Vág Mari 202
 Vajai Erzsi 202
 Verne, Jules 197, 212

Vészi József 180, 185

II. Vilmos 231

Wesselényi Miklós 229

Wilt (Liebenthaler) Mária 226

Zola, Émile 184—85, 234

Zsigmond Ferenc 198—99, 229

TARTALOM

Bevezetés	5
-----------	---

ELSŐ RÉSZ

Vashajó a hegytetőn	9
A vashajó lakói	14
A kataklizma	37
Régi dal az újvilágban	69
Az emberek édesanyja és mostohája	72
Az ősvilág szüze	76

MÁSODIK RÉSZ

Tertullian és szent Ágoston	83
A pokolbeli fúria	92
Az istenáldás hónapja	101
A morotvák világa	110
A síró villám	118
„De ölj!”	132
Nekem nincs se hazám, se nemzetem	138
Föld alatti kincsek	145
A milliók ellensége	151
A külső ellenség	164

Jegyzetek	173
Rövidítések	174
Kiadások	175
Keletkezése, forrásai	179
Jókai sziget-motívuma és öregkori elszigetelődése	181
Jókai és a pénz	186
A regény irodalmi mintái és forrásai	188
A regény főalakjának élő mintája	191
Jókai jegyzetei	194
Irodalom	196
A regény fogadtatása	196
A regény utóélete	198
Rádióváltozat	202
Szövegváltozatok	203
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	209
Motívumrokonság	209
A képmelléletekről	236
Névmutató	237

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SZÍGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő:
BUDAI ANIKÓ

A kötetért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

AK 1353 k 7174

Terjedelem 12,2 (A/5) ív + 4 oldal melléklet

✱

71.71093 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

MTA ITI
R2006

R 1985

75 ▲

R 1997

